

Goda Kaniušonytė

DAKTARO DISERTACIJA

**OPTIMALUS PAAUGLIŲ
PSICHOSOCIALINIS
FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS
TĖVŲ ELGESYS: RAIDOS
TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO
MECHANIZMAI**

SOCIALINIAI MOKSLAI,
PSICHOLOGIJA (06 S)
VILNIUS, 2017

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Goda Kaniušonytė

OPTIMALUS PAAUGLIŲ PSICHOSOCIALINIS
FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS TĖVŲ
ELGESYS:
RAIDOS TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO
MECHANIZMAI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2017

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Daktaro disertacija rengta 2013–2017 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui, Mykolo Romerio universitetui ir Kordobos universitetui (Ispanija) Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S)

TURINYS

1. ĮVADAS	5
1.1 Pagrindinių darbe naudojamų sąvokų žodynėlis	5
1.2 Tyrimo aktualumas ir mokslinė problema	6
1.3 Tyrimo naujumas	7
1.4 Tyrimo tikslai, klausimai ir ginamieji teiginiai	8
1.5 Tyrimo rezultatų aprobacija	9
2. TYRIMŲ APŽVALGA	13
2.1 Pozityvios jaunimo raidos samprata	13
2.1.1 Pozityvios jaunimo raidos istorinė perspektyva	13
2.1.2 Deficitinis ir stiprybėmis paremtas raidos modelis.....	15
2.1.3 Pozityvios jaunimo raidos modelis.....	17
2.1.4 Pozityvios jaunimo raidos modelio empirinis pagrindimas	19
2.1.4.1 Optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo raida ir trajektorijos.....	20
2.1.4.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajos su prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės	21
2.2 Tėvų elgesio tyrimai	23
2.2.1 Tėvų elgesio reikšmė paauglio raidai.....	23
2.2.1.1 Autonomiją palaikantis tėvų elgesys	25
2.2.1.2 Elgesio kontrolė	27
2.2.1.3 Psichologinė kontrolė	28
2.2.2 Bendras autonomiją palaikančio tėvų elgesio, elgesio kontrolės ir psichologinės kontrolės efektas, prognozuojant paauglių raidos išdavas	29
2.2.3 Tėvų elgesio pokytis laikui bėgant	32
2.2.4 Holistinis požiūris nagrinėjant tėvų elgesį.....	33
2.2.5 Skirtingas ir unikalus motinos ir tėvo vaidmuo sūnų ir dukterų raidoje	34
2.3 Tėvų elgesio sąsajos su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje	36
2.4 Apibendrinimas	37
3. METODIKA.....	39
3.1 Tyrimo dalyviai	39
3.2 Tyrimo eiga.....	41
3.3 Tyrimo dalyvių nubybrėjimas ir trūkstumų reikšmių tvarkymas.....	42
3.4 Įvertinimo būdai	43
3.4.1 Analitinė instrumentų vertinimo strategija.....	43
3.4.2 Instrumentai	44
3.5 Duomenų analizė.....	55
3.5.1 Latentinis augimo modeliavimas	55
3.5.2 Latentinių augimo trajektorijų išskyrimas.....	56
3.5.3 Autoregresiniai modeliai su persikertančiais efektais	56
3.5.4 Paralelinių procesų latentinis augimo modeliavimas.....	57
3.5.5 Nuosekliai priklausomų procesų analizė	58
3.5.6 Duomenų analizės strategija.....	58

4. REZULTATAI	60
4.1 Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika.....	60
4.2 Optimalus psichosocialinis funkcionavimas	61
4.2.1 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida.....	61
4.2.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų išskyrimas	62
4.2.3 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų aprašymas.....	63
4.2.4 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir penkių komponentų sąsajos	64
4.2.5 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajos su prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės.....	67
4.3 Optimalus psichosocialinis funkcionavimas ir suvoktas tėvų elgesys.....	71
4.3.1 Suvokto tėvų elgesio kaita	71
4.3.2 Suvokto tėvų elgesio ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąveikos mechanizmai.....	73
4.3.3 Suvokto tėvų elgesio latentinės klasės	77
4.3.4 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir suvokto tėvų elgesio latentinių klasių persiklojimas.....	82
4.3.5 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų ir prisidėjimo bei suvokto tėvų elgesio latentinių klasių sąsajos	83
5. REZULTATŲ APTARIMAS	85
5.1 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida	85
5.1.1 Bendra optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida.....	85
5.1.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos	86
5.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos ir penki komponentai	87
5.3 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės sąsajos.....	89
5.4 Suvokto tėvų elgesio pokytis laikui bėgant	90
5.5 Suvokto tėvų elgesio sąsajų su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu mechanizmai.....	92
5.6 Suvokto tėvų elgesio pokytis kaip visuma	94
5.7 Suvokto tėvų elgesio klasių ir optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų persiklojimas.....	95
5.8 Suvokto tėvų elgesio klasių ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų bei prisidėjimo sąsajos.....	96
5.9 Tyrimo trūkumai, stiprybės ir tolesnių tyrimų kryptys	97
6. IŠVADOS.....	100
7. LITERATŪRA	102
8. PRIEDAI.....	124
SANTRAUKA.....	136
SUMMARY	147

1. ĮVADAS

1.1 Pagrindinių darbe naudojamų sąvokų žodynelis

Pozityvi jaunimo raida (PJR, angl. *Positive Youth Development*) – tai vaikų ir paauglių vystymosi teorinė perspektyva (Lerner, Lerner et al., 2005), kuria bus remiamasi šiame darbe. Ši perspektyva apjungia paauglio vidines ir jo aplinkos savybes bei nagrinėja jų tarpusavio sąveiką, vedančią link optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir iš to kylančių pasekmių.

Optimalus psichosocialinis funkcionavimas (OPF) – tai empirinis konstruktas, apibūdinantis pozityvios jaunimo raidos lygį, arba dar kitaip vadinamą klestėjimą, kuris atsiranda pasireiškiant penkiems optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentams: charakterio tvirtumui, pasitikėjimui, atjautai, susietumui ir kompetencijai (Lerner, Lerner et al., 2005). Autoriai (Lerner, Lerner et al., 2005), kalbėdami apie pozityvią jaunimo raidą, savo darbuose tiek teorinę perspektyvą, tiek šios teorinės perspektyvos ašimi laikomą pageidaujamą paauglio funkcionavimo lygį ir jo savybes apibūdina tuo pačiu terminu – *pozityvia jaunimo raida*. Ankstesniuose lietuviškuose tekstuose (Žukauskienė et al., 2015) taip pat buvo nuspręsta naudoti terminą *pozityvi jaunimo raida* pagrindiniam empiriniam konstruktiui įvardinti. Tačiau tokiu sprendimu visgi galima būtų abejoti. Terminas *raida* lietuvių kalboje apibūdina procesą, tačiau nagrinėjamas empirinis konstruktas viename konkrečiame matavimo momente savaime proceso neatspindi, jis daugiau atspindi tam tikrą funkcionavimo lygį tuo konkrečiu matavimo momentu, o procesą atspindi šio lygio pokytis, užfiksuotas skirtingais matavimo momentais. Todėl šiame darbe, kalbant apie pozityvią jaunimo raidą, kaip empirinį konstruktą, atspindintį tam tikrą lygį, o ne procesą, pasirinktas terminas optimalus psichosocialinis funkcionavimas. Šis terminas ne tik gerai atitinka perteikiamą prasmę, bet taip pat yra vartojamas ir kitų tyrėjų, dirbančių pozityvios jaunimo raidos srityje (pvz., Kurtiness et al., 2008; Warren, Wray-Lake, Rote, & Shubert, 2016).

Penki optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai – tai jaunuolio charakterio tvirtumas, pasitikėjimas, atjauta, susietumas ir kompetencija (Lerner, Lerner et al., 2005). Šie komponentai gali būti apibūdinami kaip tam tikros paauglio asmeninės stiprybės, įgyjamos egzistuojant abipusiai naudingoms sąveikoms tarp jaunuolio ir jį supančios aplinkos.

Prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės – atspindi pozityvų raidos rezultatą ir gali būt apibūdinamas kaip jaunuolio įsitikinimas ir veiksmai, nukreipti į asmeninį tobulėjimą, rūpinimąsi šeimos nariais, jų gerove bei įsitraukimą ir rūpinimąsi savo bendruomene (Geldhof et al., 2015; Lerner, 2005; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner et al., 2009).

Suvoktas tėvų elgesys – šiame darbe pasirinkti trys suvokto tėvų elgesio tipai:

- *Autonomiją palaikantis tėvų elgesys* – tėvų skatinimas paauglį reikšti savo nuomonę, priimti sprendimus, pasirinkti ir siekti savo tikslų bei elgesys, apimantis paauglio jausmų ir perspektyvos supratimą ir priėmimą, pavyzdžio rodymą bei rūpestį ir įsitraukimą (Joussemet, Koestner, Lekes, & Holford, 2004);

- *Tėvų elgesio kontrolė* – tėvų iškeltos taisyklės, aiškūs lūkesčiai tų taisyklių laikytis ir elgesio, susijusio su tomis taisyklėmis ir lūkesčiais, stebėjimas (Barber, Stolz et al., 2005; Joussemet et al., 2008; Soenens et al., 2006). Kitaip tariant, tai yra aktyvus tėvų domėjimasis paaugliu, jo elgesiu laisvalaikiu.
- *Tėvų psichologinė kontrolė* – tėvų naudojamas manipuliatyvių ir paauglių nuvertinančių taktikų spektras, siekiant priversti paauglį laikytis aukštų ir griežtų reikalavimų, atitikti tėvų ir visuomenės nustatytas elgesio normas. Toks elgesys slopina paauglio savarankiškumą bei autonomiją ir apima tokių elgesį, kaip: paauglio kaltinimas; meilės, rūpesčio, dėmesio ir susidomėjimo paaugliu nerodymas; nerimo paaugliui sukėlimas; paauglio spontaniškų jausmų, minčių ir išraiškų slopinimas ir net draudimas (Barber, 1996; Barber & Harmon, 2002, cit. pgl. Soenens & Vansteenkiste, 2010).

1.2 Tyrimo aktualumas ir mokslinė problema

Posityvios jaunimo raidos (PJR) modelis – tai 21 a. pradžioje atsiradusi ir tampanti vis aktualesnė raidos mokslo perspektyva, apimanti paauglių raidos koncepcinį modelį, klestėjimo sampratą ir naują raidos mokslo viziją bei žodyną (Lerner, Almerigi, Theokas, & Lerner, 2005). PJR modelis (Lerner, Lerner et al., 2005), apibrėžiamas platesnėje raidos sistemų sąveikų teorijoje (Lerner, Fisher & Winberg, 2000), yra grįstas stiprybėmis ir atsirado kaip alternatyva tradiciniam deficitiniam raidos modeliui, pagrindinį dėmesį skiriančiam paauglių raidos trikdžiams ir patologijai (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Ilgą laiką raidos procesų tyrimuose į paauglius buvo žvelgiama iš deficitinės ir probleminės perspektyvos (Benson et al., 2006), todėl dabartinėje raidos literatūroje yra gausu žinių apie pagrindines paauglystės problemas ir jų sprendimo būdus, o tyrimų, nagrinėjančių, kaip nukreipti paauglius pozityvaus funkcionavimo link, vis dar stinga ar jie labai fragmentiški (Lerner, 2012).

Posityvios jaunimo raidos modelio pagrindinis objektas yra optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas (OPF) ir abipusiai naudingos asmens ir jo aplinkos sąveikos (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Kaip viena svarbiausių pozityviai jaunimo raidai ir optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui aplinkų, yra išskiriama šeimos aplinka ir jai priklausantys veiksniai (tokie kaip suvoktas tėvų elgesys), kurių reikšmė, priešingai nusistovėjusiai nuomonei, nesumažėja ir paauglystėje (Laurson & Collins, 2009). Nepaisant didelio susidomėjimo ir atliktų tyrimų, nagrinėjančių paauglių santykius su tėvais paauglystėje, gausos, susiduriama su ta pačia deficitine perspektyva. Apie šeimos aplinkos veiksnius ir tėvų elgesį yra kalbama kaip apie rizikos ar apsauginius veiksnius, nukreiptus į paauglių sunkumų prevenciją (Laurson & Collins, 2009). Raidos mokslo tendencijoms gręžiantis link pozityvios perspektyvos, akcentuojančios paauglių potencialą ir talentus, tampa vis aktualesnis ir augimą skatinantis tėvų vaidmuo. Kitaip tariant, yra svarbu išnagrinėti, kaip tėvai gali prisidėti prie savo vaikų sėkmingo prisitaikymo ir klestėjimo visuomenėje, kokia šeimos aplinka turėtų būti, kad būtų palanki optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui, bei kokią indėlį adaptyvios paauglio savybės įneša į šeimos aplinką. Taigi pagrindinis šio darbo tikslas ir yra užpildyti šią žinių spragą, analizuojant paauglių šeimos aplinkos (išreikštos per suvoktą tėvų elgesį) ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąveiką.

PJR yra smarkiai populiarėjanti perspektyva, turinti plačias praktinio pritaikymo galimybes, kuriant į stiprybių ugdymą nukreiptas intervencines programas. Kuriamą daug programų, nukreiptų į paauglio mokyklos aplinką ir jį supančią bendruomenę, tačiau gana mažai dėmesio yra skiriama šeimai ir darbui su ja. Vienas iš papildomų praktinių šio darbo siekinių yra atskleisti konkretų tėvų vaidmenį, užtikrinant optimalų paauglių psichosocialinį funkcionavimą, ir galimybes prisidėti prie paauglių gerovės užtikrinimo, dirbant su šeima.

1.3 Tyrimo naujumas

Nemažai tyrėjų domisi sėkmingu paauglių vystymusi ir prisitaikymu, ypatingai pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje (Lerner, Lerner et al., 2005). Visgi, pilno ir išsamaus raidos procese veikiančių mechanizmų vaidmens vis dar nepavyko iki galo atskleisti. Šis disertacinis darbas yra naujas ir reikšmingai papildo pozityvios jaunimo raidos teorines ir empirines žinias keliais svarbiais aspektais, išskiriančiais jį iš kitų šios srities tyrimų.

Pirma, pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje, kaip viena svarbiausių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo išdavų, yra minimas prisidėjimas (angl. *contribution*, Lerner, Lerner et al., 2005). Prisidėjimas teoriniame pozityvios jaunimo raidos modelio aprašyme yra apibūdinamas kaip multidimensinis konstruktas, tai yra apimantis prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės (Lerner et al., 2009). Tačiau tyrimuose, nagrinėjančiuose prisidėjimą, naudojami prisidėjimo rodikliai, išskirtinai apimantys tik prisidėjimo prie bendruomenės aspektą (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Alberts et al., 2006; Shek et al., 2007; Lerner, Lerner et al., 2005; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Theokas & Lerner, 2006). Šiame darbe į prisidėjimą yra žvelgiama kaip į multidimensinį konstruktą ir analizei pasitelkiami visi trys prisidėjimo aspektai – prisidėjimui prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Prisidėjimo, kaip teorinio konstrukto, vieta pozityvios jaunimo raidos modelyje taip pat yra diskutuotina. Vienuose šaltiniuose jis yra apibūdinamas kaip pagrindinė optimalaus psichosocialinio funkcionavimo išdava (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Lerner, Lerner et al., 2005), tuo tarpu kituose – kaip šeštasis komponentas (Lerner, Almerigi et al., 2005; Gestsdóttir, & Lerner, 2007). Todėl šiame darbe pirmą kartą buvo nagrinėti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo abipusių efektų modeliai, leidžiantys išsamiai patikrinti teorines pozityvios jaunimo raidos modelio prielaidas, susijusias su prisidėjimo vieta paauglių pozityvios raidos procese.

Antra, autorės žiniomis, tai yra pirmas tyrimas ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje, kuriuo siekiama išsamiai atskleisti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidą ir sąveikos su suvoktu tėvų elgesiu mechanizmus. Ankstesni tyrimai, nagrinėję optimalų psichosocialinį funkcionavimą ir šeimos aplinkos veiksmus, pasitelkdavo ne psichosocialinį funkcionavimą tiesiogiai, o jo prielaidas, pvz., tikslingą savireguliaciją (Napolitano et al., 2011) arba išdavas, tokias kaip pilietinis įsitraukimas (Bebiroglu et al., 2013), ir keldavo tik vienkryptę prielaidą, kad tėvų elgesys veikia optimalų psichosocialinį funkcionavimą (Lewin-Bizan, Bowers, & Lerner, 2010). Be to, tokių tyrimų, nagrinėjančių šeimos aplinkos veiksmus pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje, pavyko rasti tik penkis (Bebiroglu et al., 2013; Bowers et al., 2011; Bowers et al., 2014; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Napolitano et al., 2011). Taigi, nepaisant šeimos aplinkos veiksmų svarbos ir didelio su-

sidomėjimo raidos tyrimuose, išsamių ir sistemingų tyrimų, nagrinėjančių pokyčio mechanizmus ir sąsajas tarp tėvų elgesio pokyčio ir optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo, vis dar trūksta.

Trečia, siekiant dar išsamiau išanalizuoti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir šeimos aplinkos veiksnių sąsajas, bus išskiriamos ir lyginamos tarpusavyje paauglių, besiskiriančių savo optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida ir kintančiu tėvų elgesiu, grupės. Toks tikslas yra naujas keliais aspektais. Pirmiausia, laikantis nuomonės, kad paaugliams išgyvenant su brendimu susijusius fizinius, psichologinius ir socialinius pokyčius, tėvų ir vaikų santykis ir suvoktas tėvų elgesys bei įtaka gali keistis (Laursen & Collins, 2009), stebėtinai mažai literatūros nagrinėja tėvų elgesio pokytį paauglystėje (Barber, Maughan et al., 2005; De Goede et al., 2008; Laird et al., 2003; Luyckx, et al., 2007; Luyckx et al., 2011), o bandymų ieškoti skirtingų paauglių grupių, remiantis suvokto tėvų elgesio pokyčio tendencijomis, visai nepavyko rasti. Taigi šiame darbe bus pasitelkiama metodologiškai pažangi paralelinių procesų latentinių klasių analizė, leidžianti atskleisti skirtingas jaunuolių grupes pagal tai, kaip kartu kinta suvoktas tėvų elgesys ketverių metų laikotarpiu. Kitas svarbus ir naujas aspektas yra tai, kad bus nagrinėjamas skirtingų paauglių grupių, išskirtų pagal kintantį tėvų elgesį, ir skirtingų optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų persiklojimas, leisiantis atskleisti holistišką optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir šeimos aplinkos veiksnių sąsają paveikslą.

1.4 Tyrimo tikslai, klausimai ir ginamieji teiginiai

Tyrimo tikslas:

Šio tyrimo tikslas yra *atskleisti optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio raidos trajektorijas ir pokyčio mechanizmus ketverių metų bėgyje.*

Tyrimo klausimai:

1. Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida pasižymi paaugliai?
2. Kaip kinta optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai (charakterio tvirtumas, pasitikėjimas, atjauta, susietumas ir kompetencija) skirtingose optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose?
3. Kaip optimalus psichosocialinis funkcionavimas susijęs su prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės?
4. Kaip paauglystėje kinta suvoktas tėvų elgesys?
5. Kokios abipusės sąsajos egzistuoja tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio:
 - a. Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto autonomiją palaikančio tėvų elgesio sąveika?
 - b. Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų elgesio kontrolės sąveika?
 - c. Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų psichologinės kontrolės sąveika?
6. Kaip kintantis suvoktas tėvų elgesys susijęs su optimalaus paauglių funkcionavimo trajektorijomis ir prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės?

Ginamieji teiginiai:

1. Galima identifikuoti skirtingas optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo trajektorijas.
2. Optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas leidžia nuspėti prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės vėlesniais metais.
3. Suvoktas autonomiją palaikantis tėvų elgesys pasižymi žemėjančia pokyčio tendencija, suvokta tėvų elgesio kontrolė - netiesine pokyčio tendencija, o suvokta psichologinė kontrolė išlieka sąlyginai stabili.
4. Paauglių psichosocialinis funkcionavimas ir suvoktas tėvų elgesys tarpusavyje susiję abipusiais ryšiais, t.y. prognozuoja vienas kitą vėlesniais metais.

1.5 Tyrimo rezultatų aprobacija

Duomenys, kurių pagrindu parengta disertacija, didžiąja dalimi surinkti didelio tęstinio tyrimo „Pozityvios jaunimo raidos stiprinimo mechanizmai socialinių – ekonominių transformacijų kontekste (POSIDEV)“ metu. Projektas finansuotas iš ES struktūrinių fondų lėšų. Tyrimo vadovė - prof. dr. Rita Žukauskienė. Projekto metu buvo surinkti trejų metų duomenys. Ketvirtų metų duomenys, jau pasibaigus projekto finansavimui, buvo surinkti disertantės iniciatyva. Disertantė aktyviai dalyvavo visuose duomenų rinkimo ir apdorojimo etapuose. Kaip baigiamasis projekto veiklas pristatantis leidinys, buvo publikuota mokslinė studija „Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje“, prie kurios reikšmingai prisidėjo ir disertantė. Šis disertacinis darbas yra autentiškas ir reikšmingai skiriasi nuo minėtos mokslinės studijos. Pagrindinis skirtumas yra dėmesio sutelkimas į šeimos aplinką ir pozityvias raidos išdavas, siekiant išsamiai išnagrinėti su tuo susijusias teorines prielaidas. Mokslinėje studijoje ši tema buvo paliesta tik kaip viena iš daugelio pozityvios jaunimo raidos modelio aspektų. Taip pat disertacijoje pristatoma analizė neatkartoja to, kas buvo padaryta studijoje: pasitelkiama kitokia statistinė analizė bei analizuojami ketverių metų duomenys.

Disertacine tema paskelbtos mokslinės publikacijos

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. (2017). Relationships with parents, identity styles and positive youth development during transition from adolescence to emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, 1-11. doi:10.1177/2167696817690978
2. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. (2016). The direction of effects between perceived parental psychological control and adolescents' self-reported externalizing and internalizing problems. *International Psychology Bulletin (IPB)* 20, 35-42.
3. Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vossylis, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. (2015). *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje*. Vilnius: MRU. Asmeninis indėlis – 4,2 autorinio lanko.
4. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Malinauskienė, O. (2015). Systematic review of the measurement properties of questionnaires for the measurement of the well-being of children and adolescents. *Social Inquiry into Well-being*, 1, 40-75. doi: 10.13165/siiv-15-1-1-05

5. Kaniušonytė, G. (2015). The effects of parental monitoring on adolescent and emerging adult contribution: A longitudinal examination. *International Journal of Psychological Studies*, 7, 9-16. doi:10.5539/ijps.v7n1p9
6. Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. (2014). Vairo ir tėvų santykių sąsajos su pozityvios jaunimo raidos komponentais. *Socialinis darbas*, 13, 98–109. doi: 10.13165/sd-14-13-1-09
7. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. (2014). Pozityvios jaunimo raidos komponentų sąsajos su pasitenkinimu gyvenimu, psichologiniu atsparumu bei internaliais ir eksterنالiais sunkumais. *Socialinis darbas*, 13, 62–75. doi:10.13165/sd-14-13-1-06

Disertacine tema skaityti pranešimai konferencijose

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Emotional separation from parents and Positive Youth Development in adolescence: Mediating role of identity development*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Positive Youth Development trajectories and identity styles in adolescence*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
3. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Adolescents' maternal/paternal psychological control and internalizing/externalizing behavior: Reciprocal relations in a three-wave study*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *The relationship between intraindividual change in Positive Youth Development and individual and contextual factors: Findings from the Lithuanian study of positive youth development*. Symposia presentation in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *Identity formation and Positive Youth Development: A four wave longitudinal study*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Developmental trajectories of Positive Youth Development in adolescence: The role of individual and contextual factors*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
7. Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development trajectories and identity style in adolescence*. Poster in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
8. Kaniušonytė, G. *Trajectories of Positive Youth Development in Lithuania and transformational parenting*. Poster in European Symposium on Adolescent Research & Research Method Workshop, Roehampton University, London, UK, 2015 11 30-12 01.

9. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Parent-child relationships and contribution in emerging adulthood: Mediating role of transformational parenting*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16 (pranešimas laimėjo geriausio stendinio pranešimo apdovanojimą).
10. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *The associations between transformational parenting and identity formation in emerging adulthood*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16.
11. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Raižienė, S., Garckija, R., Gabrielavičiūtė, I., Kajokienė, I., Žukauskienė, R. *Adolescents' Positive Youth Development in natural and intervention settings: the changes of Five C's over time*. Symposia in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
12. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Associations between parental monitoring and contribution: A two-wave longitudinal study*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
13. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Kajokienė, I. *Links between life satisfaction and contribution to self, family and community: The mediating role of intentional self-regulation*. Poster in 2015 SRCD biennial meeting, Philadelphia, USA, 2015 03 18-21.
14. Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R. *Exploring parent-child relations in the context of PYD*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.
15. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *What does it mean to "Contribute" in an Eastern-European context? The Development and Psychometrical Evaluation of the new Scale*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.
16. Žukausienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G. *Relationships among Positive Youth Development, life satisfaction and problem behavior in adolescents*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cesme/Izmir, Turkey, 2014 09 3-6 (pranešimas laimėjo geriausio stendinio pranešimo apdovanojimą).
17. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Family context and Positive Youth Development*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
18. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to life satisfaction, resilience and internalizing and externalizing problems*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
19. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to positive and negative psychological outcomes*. Presentation in 4th Lithuanian Psychology congress, Kaunas, Lithuania, 2014 05 9-11.

20. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Relationship between family context and PYD indicators*. Presentation in Young Psychology researchers conference, Vilnius, Lithuania, 2014 04 25.

Kitos mokslinės publikacijos, parengtos doktorantūros laikotarpiu

1. Žukauskienė, R., Truskauskaitė Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Crocetti, E. (2017). How do Lithuanian adolescents address identity questions? A four-wave longitudinal study on change and stability in identity styles. *European Journal of Developmental Psychology*. doi:10.1080/17405629.2017.1285762
2. Žukauskienė, R., Malinauskienė, O., Kaniušonytė, G. (2017). Tapatumo procesų ir nerimastingumo/depresiškumo sąsajos bei jas moderuojantys veiksniai tapsmo suaugusiu periode. *Psichologija*, 54, 72-86. doi:10.15388/Psichol.2016.54.10347
3. Vosylis, R., Kaniušonytė, G., Raižienė, S. (2015). *What Does It Mean to Be an Adult? Perceptions of adulthood among Lithuanian emerging adults* In: R. Žukauskienė (Ed.), *Emerging adulthood in a European context* (pp. 54-79). NY: Routledge.

Kiti skaityti pranešimai konferencijose doktorantūros laikotarpiu

1. Huey, M., Laursen, B., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Loneliness Mediates the Longitudinal Association between Parent Psychological Control and Susceptibility to Peer Pressure*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Kajokienė, I., Žukauskienė, R. *The development of intentional self-regulation in Positive Youth Development intervention settings: Parallel processes analysis*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
3. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity Styles and Emotional/Behavioral Problems in Adolescence: A Longitudinal Perspective*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for research on adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Malinauskienė, O., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity styles changes over one year in adolescence: Age and gender differences*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Crocetti, E., Moscatelli, S., Kaniušonytė, G., Branje, S., Rubini, M., Žukauskienė, R. *Morality, sociability, and competence as psychosocial resources to cope with adolescent developmental contexts: A longitudinal study*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O. *Parental rejection and adolescent susceptibility to peer influence: The mediating role of loneliness*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.

2. TYRIMŲ APŽVALGA

2.1 Pozityvios jaunimo raidos samprata

2.1.1 Pozityvios jaunimo raidos istorinė perspektyva

Pozityvios jaunimo raidos (PJR, angl. *Positive Youth Development*) perspektyva – tai stiprybėmis grįstas modelis (Lerner, Almerigi, Theokas, & Lerner, 2005), žvelgiantis į pagalius, kaip į potencialą, o ne problemą, kurią reikia spręsti (Lerner, Lerner et al., 2005). PJR perspektyvos, atsiradusios tik 21 a. pradžioje, užuomazgų galima rasti bioekologinės raidos teorijoje (Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Bronfenbrenner & Morris, 2006), gyvenimo eigos teorijoje (Elder, 1998; Elder & Shanahan, 2006), raidos sistemų teorijoje (Ford & Lerner, 1992, cit. pgl. Lerner, 2002), raidos psichobiologinių sistemų modelyje (Gottlieb, Wahlsten, & Lickliter, 2006), dinaminių sistemų teorijoje (Thelen & Smith, 2006), o taip pat ir praktikų, dirbančių su jaunimu ir jaunimui skirtomis prevencijos programomis, aprašymuose (Lerner, Almerigi et al., 2005).

Vieną šių teorijų, t.y. Bronfenbrenner bioekologinę raidos teoriją (Bronfenbrenner & Ceci, 1994; Bronfenbrenner & Morris, 2006), turėjusią didžiausią įtaką, formuojant pozityvios jaunimo raidos teoriją, tyrimus ir praktiką (Benson, Scales, Hamilton, & Sesma, 2006), verta aptarti šiek tiek plačiau. Bronfenbrenner išskyrė keturis raidos komponentus – *procesas, asmuo, kontekstas ir laikas*. *Procesas* apima susijusius ir dinamiškus asmens ir jį supančios aplinkos santykius. *Asmuo* – tai individualus biologinių, kognityvinių, emocinių ir elgesio charakteristikų derinys. *Kontekstas* atspindi skirtingų lygmenų aplinkas (arba ekologijas, angl. *ecologies*), kurios yra susijusios tarpusavyje bei daro įtaką žmogaus vystymuisi. *Laikas* – tai konkretus amžiaus periodas, turintis savus iššūkius ir galimybes (Bronfenbrenner & Morris, 2006). Pagrindinis raidos komponentas ir „gravitacijos centras“, pasak Bronfenbrenner, yra *asmuo*, įvardintas kaip biopsichosocialinis asmuo su savo predispozicijomis, resursais ir aplinkos reikalavimais, apsuptas visų kitų kontekstų ir sistemų kaip rusiška daugiasluoksnė lėlė (Lerner, 2002). Ši pagrindinė mintis, kad raidos procesą stipriausiai nulemia asmens ir jo ekologijos integracija, yra raidos sistemų sąveikų teorijos pamatas.

Raidos sistemų sąveikų teorija (RSST, angl. *Relational Developmental Systems Theory*, Lerner, Fisher & Winberg, 2000) siekia aprašyti, paaiškinti ir optimizuoti vidinius asmenybės pokyčius ir galimus to pokyčio skirtumus tarp žmonių gyvenimo eigoje (Baltes, Reese, & Nesselroade, 1977, cit. pgl. Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006; Lerner, 2012; Lerner, Hershberg, Hilliard, & Johnson, 2015). RSST yra šiuolaikinė ir viena labiausiai pažengusių raidos mokslo paradigimų (Geldhof, Bowers, Johnson, et al., 2014), kuri suteikė gaires bei platformą plėtoti įvairias šiuolaikines teorijas ir metodologijas, tarp jų ir pozityvios jaunimo raidos perspektyvą.

Raidos sistemų sąveikų teorija ir iš jos kilę modeliai teigia, jog žmogaus vystymasis apima abipusę sąveiką tarp asmens ir skirtingų jį supančių kintančių aplinkų (pradedant genais ir baigiant asmenį supančia aplinka). Šie ryšiai gali būti aprašomi kaip *asmens ir aplinkos abipusė sąveika* ir būtent jie lemia raidos eigą (tempą, kryptį ir išdavas) (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Kai asmens ir aplinkos abipusė sąveika yra naudinga

ties asmeniui, tiek jo aplinkai, tokią raidos reguliaciją galima laikyti adaptyvia (Brandtstädter, 2006). Pagal RSST, pokytis, kaip raidos funkcija, vyksta nuolat, o tai, savo ruožtu, sukuria sisteminių pokyčių ir plastiškumo potencialą (galimybę prisitaikyti kintančiomis sąlygomis) (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006; Brandtstädter, 2006). Kitaip tariant, asmuo, sąveikaudamas su aplinka, keičia tiek ją supančią aplinką, tiek savo raidos trajektorijas ir šis procesas tęsiasi visą gyvenimą. Visgi bene daugiausia vidinių ir aplinkos pokyčių vyksta būtent paauglystės laikotarpyje, taip paversdami ją „tobula ontogenetine laboratorija“ žmogaus raidos plastiškumo tyrimams (Lerner, 2002; Lerner, 2005). Paauglystės tarpsnis gali būti apibrėžiamas kaip periodas, kurio metu vyksta pokyčiai nuo to, kas laikoma vaikiška, iki to, kas laikoma brandu beveik visose asmens biologinėse, kognityvinėse, psichologinėse ir socialinėse charakteristikose (Lerner, 2005). Pagal Lerner (2005), raida paauglystėje apima prisitaikymą prie pokyčių savęs suvokime (susijusių su brendimu, kognityviniais ir emociniais pokyčiais, socialiniais lūkesčiais), o taip pat ir prie šeimos, santykių su draugais ir platesne aplinka pokyčių (pvz., pasikeitimai mokymosi struktūroje, pereinant į aukštesnę gimnazinį lygį, padidėjusios galimybės įsitraukti į įvairesnes veiklas). Ne visi paaugliai tuos pokyčius išgyvena vienodai, tuo pačiu greičiu, su tokiais pačiomis šio perėjimo pasekmėmis. Kitaip tariant, paauglystė gali būti aprašoma kokybiškai labai skirtingomis raidos trajektorijomis. Pagal RSST, šią raidos trajektorijų įvairovę ir lemia paauglių santykiai su jiems svarbiais kitais asmenimis, institucijomis ir platesne aplinka, t.y. su šeima, bendraamžiais, mokykla, bendruomene, visuomene, kultūra ir vieta istorijoje (Lerner, 2002).

Literatūroje galima sutikti ne vieną RSST modelį, visi jie tyrinėja taisykles ir procesus, kurie lemia paauglio ir jo aplinkos resursų mainus. Dėmesys, skiriamas asmens elgesiui santykyje su aplinka, leidžia žvelgti į paauglį kaip aktyviai veikiančią ir gebančią daryti įtaką savo raidai (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Kitaip tariant, egzistuoja skirtumai tarp skirtingų asmenų tuo pačiu laiku, tarp to paties asmens savybių skirtingu laiku bei tarp to paties asmens ir aplinkos abipusės sąveikos skirtingu laiku, tai yra paaugliai skiriasi ne tik savybėmis, bet ir tų savybių kaita skirtingose aplinkose. Šie mechanizmai geriausiai gali būti stebimi pasitelkiant į asmenį orientuotą (angl. *person-centered*) raidos procesų analizės būdą (von Eye, Bergman, & Hsieh, 2015), taip gebant užčiuopti tarpasmeninius skirtumus individualioje raidoje.

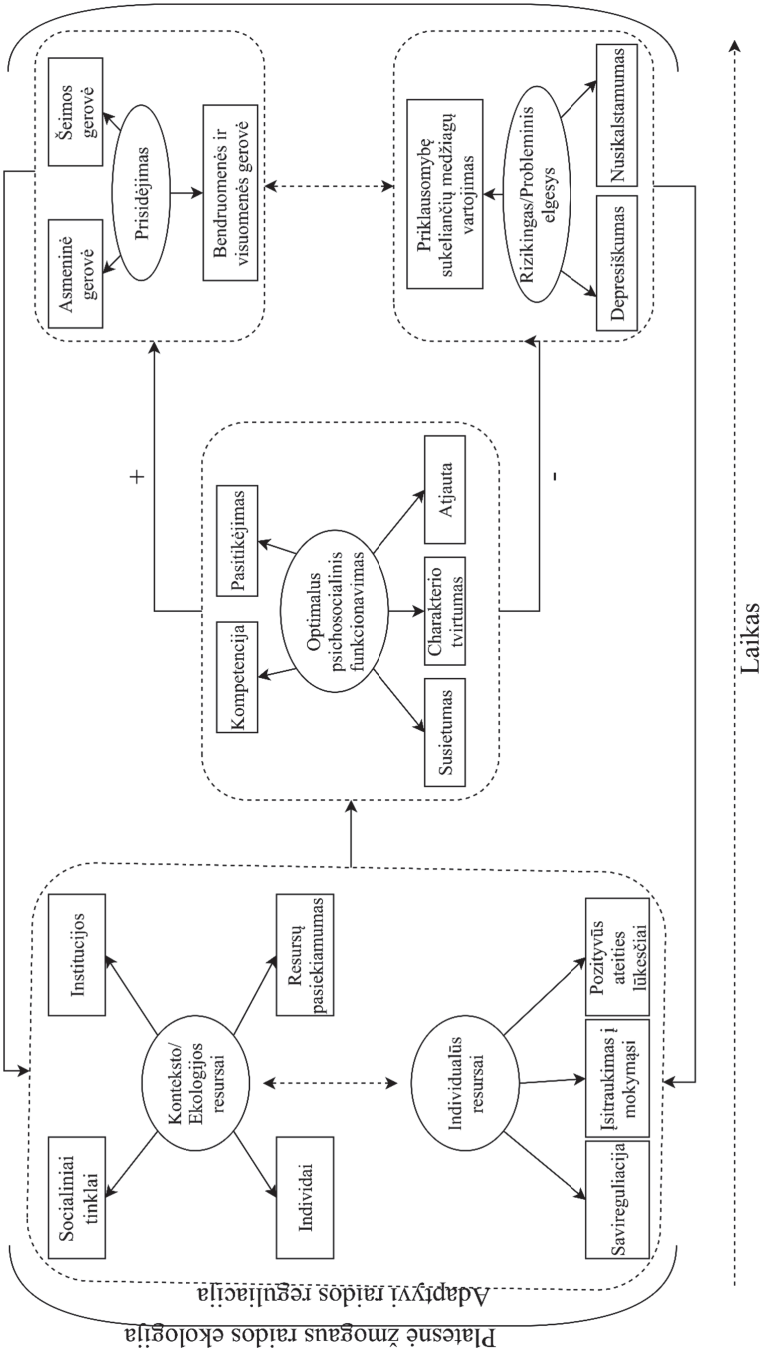
Plastiškumas gali būti laikomas pagrindine paauglystės periodo stiprybe (Lerner, 2005), nes jis atspindi sisteminių pokyčių potencialą, kuris gali būti geresnio funkcionavimo priežastis (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Jei išsivysto, ar gali būti paskatinta, abipusiai naudinga sąveika (adaptyvi raidos reguliacija) tarp plastiško, besivystančio jauno organizmo ir jo aplinkos savybių (pvz., šeimos, mokyklos, bendraamžių grupės ir bendruomenės struktūros bei funkcionavimo), tuomet didėja tikimybė, kad jaunas žmogus klestės (angl. *thrive*), tai yra demonstruos sveikus ir pozityvius raidos pokyčius (Lerner, 2005). Taigi galima teigti, kad pagrindinis šios perspektyvos ir iš jos kilusių modelių principas tas, kad visi paaugliai turi sėkmingos ir sveikos raidos potencialą bei galimybę pozityviam vystymuisi.

Nuo raidos sistemų sąveikų teorijos ir pozityvios jaunimo raidos perspektyvos užuomazgų, buvo sukurtas ne vienas pozityvios jaunimo raidos modelis, tyrinėjantis optimalų psichosocialinį funkcionavimą, kaip raidos procesą. Šie modeliai apima Damon (2004) prasmės tyrimus, Benson Scales ir Syvertsen (2011) raidos stiprybių tyrimus, Larson

(2006) motyvacijos, aktyvaus įsitraukimo ir gyvenimo iššūkių tyrimus ir kt. Platesnį šių modelių palyginimą galima rasti Raižienės, Gabrielavičiūtės ir Garckijos (2015) apžvalginiam skyriuje. Šiame darbe bus remiamasi bene daugiausiai empirinio pagrindimo ir praktinio pritaikymo turinčiu Lerner, Lerner ir kolegų (2005) PJR modeliu (žr. 2.1.3 skyrių), kuriame ypatingas dėmesys skiriamas būtent asmens ir aplinkos abipusės sąveikos sąsajoms su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu (2.1.1.1 pav.).

2.1.2 Deficitinis ir stiprybėmis paremtas raidos modelis

Nuo pat mokslinių paauglystės periodo tyrimų pradžios dominuojantis koncepcinis požiūris vaizdavo paauglystę arba kaip „audrų ir įtampos“ periodą, arba kaip ontogenetinių normatyvinės raidos sutrikdymą (Lerner, 2005). Paprastai šie deficitiniai paauglio charakteristikų modeliai buvo paremti supaprastintais biologiniais modeliais, taip matant paauglius kaip „sugedusius“ ar esančius pavojuje „sugesti“ (Benson et al., 2006), kaip tuo pačiu metu pavojingus ir esančius pavojuje (Anthony, 1969, cit. pgl. Lerner, 2005), ar kaip problemas, kurias reikia spręsti (Roth, Brooks-Gunn, Murray, & Foster, 1998). Šių perspektyvų kontekste, bent jau iki devintojo dešimtmečio, apie pozityvų paauglių vystymąsi buvo kalbama kaip apie elgesio ir emocijų sunkumų, negatyvaus ar nepageidaujamo elgesio nebuvimą (Benson et al., 2006). Kitaip sakant, sėkmingai prisitaikę ir pozityviai besivystantys paaugliai buvo tokie, kurie nevarė narkotikų ar alkoholio, neturėjo nesaugių lytinių santykių ar nebuvo įsitraukę į rizikingas ar kriminalines veiklas. Taigi beveik šimtą metų paauglių raidos literatūroje dominavo patologijos tyrimai, suteikiantys nepilną, iškreiptą, žmogaus, kaip organizmo vystymosi, vaizdą. Pozityvios jaunimo raidos modelis, kaip ir kiti raidos sistemų sąveikų teorijos modeliai, išliko kaip atsvara nusistovėjusiems deficitiniams paauglių raidos modeliams, pasiūlydami naują paauglių tyrimo perspektyvą. Vis daugiau mokslininkų pradėjo pastebėti, kad dauguma jaunuolių neturi labai audringo antro savo gyvenimo dešimtmečio. Nors paauglystėje jaunuoliai vis daugiau laiko praleidžia su bendraamžiais, dauguma jų vis dar labai vertina gerus santykius su tėvais, perima iš tėvų vertybes ir pagal tas vertybes renkasi savo draugų ratą. Egzistuoja daugybė galimų skirtingų raidos trajektorijų paauglystėje ir tik labai maža dalis jų veda link audrų ir konfliktų (Arnett, 1999; Buchanan & Holmbeck, 1998). Paaugliai vis dažniau pradėti matyti ir tyrinėti kaip turintys stiprybes, talentus ir potencialą (Damon, 2004; Lerner, Lerner et al., 2005; Roth, Brooks-Gunn, Murray, & Foster, 1998), o ne disfunkciją ir sunkumus. Taigi apibendrinant, naujos pozityvios perspektyvos, vizijos ir žodyno atsiradimas paauglių raidos tyrimuose leido atskleisti galimybes, reikalingą paramą ir kontekstinius veiksnius, padedančius ugdyti kompetencijas, augimą ir klestėjimą. Kituose skyriuose bus plačiau pristatomas pozityvios jaunimo raidos modelis, kuriuo remiamasi šiame darbe.

2.1.1.1 pav. Lerner, Lerner ir kitų (2005 b) koncepcinis pozityvios jaunimo raidos (PR) modelis, apimantis asmens ir aplinkos sąveiką

2.1.3 Pozityvios jaunimo raidos modelis

Kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, remiantis Lerner, Lerner ir kolegų (2005) PJR modeliu (2.1.1.1 pav.), paaugliai yra suprantami kaip turintys resursus, kuriuos galima ugdyti, o ne problemas, kurias reikia spręsti. Ši idėja yra paremta keliomis kertinėmis PJR modelio prielaidomis (Lerner, 2005).

Pirmoji prielaida teigia, kad *jaunimo ir jo aplinkos dermė skatina optimalų psichosocialinį funkcionavimą*. Šios prielaidos pagrindinė idėja yra ta, kad, jei paauglio potencialas ir galios dera su raidai naudingais resursais ir galimybėmis svarbiausiose jo gyvenimo aplinkose (šeimoje, mokykloje, bendruomenėje), stiprėja paauglio pozityvus funkcionavimas. Kontekstinė dermė apima pagrindinių *raidos resursų* organizavimą. Raidos resursai gali būti apibūdinami kaip socialinės ir ekologinės „statybinės medžiagos“ sveikam jaunimo vystymuisi (Benson, Scales, Hamilton, & Sesma, 2006). Šie resursai gali būti randami ir/ar ugdomi kiekvienoje svarbioje paauglio gyvenimo srityje. Pagrindinis su pirmąja prielaida susijęs klausimas: kokia raidos resursų kombinacija naudingiausia paauglio raidai? Yra argumentų teigiančių, kad „daugiau yra geriau“, t.y. kuo daugiau raidos resursų visuose kontekstuose paauglys turi, tuo jis turi didesnę potencialą optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui (Benson et al., 2006). Tačiau taip pat gali būti, kad kai kuriuose specifiniuose socialiniuose ir/ar kultūriniuose kontekstuose vieni resursai yra svarbesni nei kiti (Theokas, & Lerner, 2006). Iš čia kyla antrasis šio darbo klausimas, kuriuo siekiama atskleisti, koku komponentų pokyčiu ir išreikštumu pasižymi skirtinga psichosocialinio funkcionavimo raida pasižymintys paaugliai. Atsakymas į šį klausimą atskleis kokie optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo komponentai yra svarbūs Lietuvos kultūriniame kontekste.

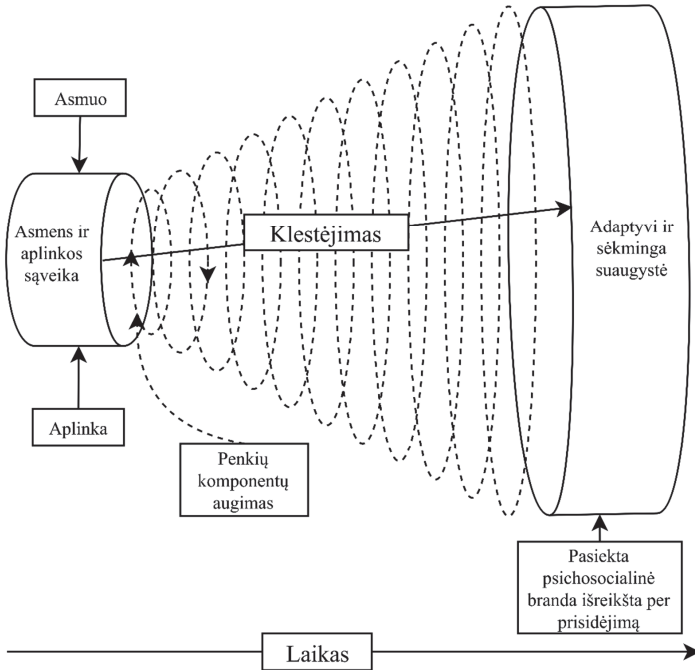
Antroji prielaida teigia, kad yra *išskiriami penki optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai* (2.1.1.1 pav.). Lerner ir kolegų (2005) išskyrė penkis komponentus (angl. *the Five Cs*), kurie apima ir integruoja atskirus optimalaus funkcionavimo rodiklius (tokius kaip akademiniai pasiekimai ar savivertė). Šie komponentai yra jauno, sveiko ir klestinčio žmogaus savybės (2.1.3.1 lentelė), tokios kaip kompetencija (angl. *Competence*), susietumas (angl. *Connection*), charakterio tvirtumas (angl. *Character*), pasitikėjimas (angl. *Confidence*) ir atjauta (angl. *Caring/Compassion*) (Lerner, Phelps, Forman, & Bowers, 2009). Pagal antrąją prielaidą, kai jaunuolis turi stipriai išreikštus visus penkis komponentus ir tie komponentai pasireiškia bėgant laikui (kitai tariant, kai jaunuolis klesti), tuomet atsiranda galimybė pasireikšti prisidėjimui (angl. *Contribution*, Lerner, 2004; Lerner et al., 2009). Tai reiškia, kad jaunuolis greta jau išvardintų penkių komponentų yra linkęs vadovautis į santykius su kitais nukreipta ideologija ir elgtis taip, kad stiprintų save, savo šeimą ir bendruomenę. Iš kitos pusės, pasireiškiant optimalaus funkcionavimo komponentams, turėtų mažėti rizikingo ir probleminio elgesio, tokio kaip delinkventiškumas, svaigių medžiagų vartojimas ar depresiškumo, tikimybė (Lerner, 2005; Geldhof et al., 2015). Kitaip tariant, pozityvi raida remiasi abipusiai naudingais ryšiais tarp paauglio ir jo ekologijų, kuriems pasireiškiant klestintis jaunimas turėtų būti pozityviai įsitraukęs į sau, kitiems ir pasauliui naudingas veiklas ir būti mažiau linkęs įsitraukti į rizikingą ir probleminį elgesį. Taigi, jei jaunuolis auga apsuptas palaikančios ir ugdančios aplinkos, kuri skatina optimalų funkcionavimą, jaunuolis, savo ruožtu, įsitraukia į veiklas, stiprinančias tą aplinką, kurioje jis auga (Geldhof et al., 2015).

2.1.3.1 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės apibrėžimai naudojami šiame darbe (Geldhof et al., 2015; Lerner, 2005; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner et al., 2009; Truskauskaitė-Kunevičienė & Kaniušonytė, 2017)

Komponentas	Apibrėžimas
Kompetencija	Tai paauglio turimi gebėjimai socialinėje, akademinėje, kognityvinėje, sveikatos ir profesinėje srityse. Socialinė kompetencija atspindi paauglio tarpasmeninio bendravimo gebėjimus (pavyzdžiui, konfliktų sprendimą). Akademinė kompetencija atspindi paauglio mokyklinę veiklą, kurios indikatoriai gali būti akademiniai pasiekimai, mokyklos lankomumas arba testų rezultatai.
Susietumas	Tai pozityvūs paauglio ryšiai su kitais asmenimis ir institucijomis. Paauglio ryšiai su bendraamžiais, šeimos nariais, mokykloje bei bendruomenėje sutinkamais asmenimis yra pagrįsti abipusiais mainais, t.y. tiek paauglys, tiek ir kiti asmenys prisideda prie ryšių kūrimo. Šie ryšiai įgalina jauną žmogų pagerinti savo ir jį supančių žmonių gyvenimus.
Charakterio tvirtumas	Tai paauglio jaučiama pagarba visuomeninėms ir kultūrinėms normoms bei taisyklėms, moralaus elgesio standartų laikymasis, teisingumo jausmas ir sąžiningumas. Tokie jaunuoliai internalizuoja ir gerbia socialines normas, tinkamo elgesio standartus ir elgiasi tinkamai, net kai niekas jų nestebi.
Pasitikėjimas	Tai jaunuolio visuminis pozityvus savęs ir savo efektyvumo vertinimas, savigarba. Pasitikėjimą jaunuoliai įgauna sėkmingai funkcionuodami savo kontekstuose. Pasitikintys jaunuoliai gali įveikti kliūtis ir prasmingai daryti įtaką juos supančiam pasauliui.
Atjauta	Tai paauglio jaučiama užuojauta ir empatija kitų jausmams ir patirtims, sielvartavimas dėl kitų žmonių nelaimių ir vargo.
Prisidėjimas	Pozityvios nuostatos ir veiksmai nukreipti į savo, šeimos ir bendruomenės bendros gerovės didinimą:
prie savo gerovės	rūpinimasis savo sveikata ir aktyvumas, kuriant ateities planus ir planuojant savo veiklą;
prie šeimos gerovės	pagalba namų ruošoje, atvira komunikacija ir aktyvumas, planuojant šeimos veiklą;
prie bendruomenės gerovės	įsitraukimas į bendruomenės veiklas ir savanorystė.

Supaprastinant pozityvios jaunimo raidos sampratą, galima sudaryti tokią schemą: pozityvios jaunimo raidos modelis – tai teorinė koncepcija, kuri apima kelis postulatus. Jaunuoliai vystosi optimaliai ir sėkmingai, kuomet jie yra įsitraukę į abipusiai naudingus jų ir aplinkos santykius bei geba pasinaudoti aplinkoje esančiais resursais. Optimali ir sėkminga raida išreiškiama per penkių komponentų (kompetencija, susietumas, charakterio tvirtumas, pasitikėjimas ir atjauta) raidą, kurie gali būti apjungiami vienu aukštesniu latentiniu konstruktu, tai yra optimaliu paauglių psichosocialiniu funkcionavimu.

Pasireiškiant pakankamai aukštam psichosocialinio funkcionavimo lygiui, mažėja elgesio ir emocijų sunkumų tikimybė ir didėja prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Padidėjęs prisidėjimas ir aktyvūs jaunuolių veiksmai, savo ruožtu, stiprina jį supančią aplinką bei jų pačių vidinius resursus. Taip užtikrinamas pozityvus grįžtamojo ryšio ratas, vedantis prie tapimo sėkmingu suaugusiuoju (2.1.3.1 pav.).

2.1.3.1 pav. Pozityvios jaunimo raidos procesas

Apibendrinant, šiame darbe į paauglių raidą bus žvelgiama per pozityvios jaunimo raidos modelio (Lerner, Lerner et al., 2005) prizmę. Bus tikrinamas koncepcinis šio požiūrio modelis (2.1.1.1 pav.), iš visų raidos resursų dėmesį skiriant tik šeimos aplinkos veiksniams ir jų sąsajoms su teigiamomis raidos išdavamis.

2.1.4 Pozityvios jaunimo raidos modelio empirinis pagrindimas

Lerner ir kitų (2005) pozityvios jaunimo raidos modelis buvo plačiausiai pritaikytas empiriniuose tyrimuose ir turi bene didžiausią empirinį pagrindimą iš visų pozityvios jaunimo raidos modelių. Vienas iš pagrindinių empirinių duomenų šaltinių yra modelio autorių inicijuotas mokslinis projektas pavadinimu „4-H“, apėmęs 5 klasių moksleivius iš beveik visų Jungtinių Amerikos Valstijų, apklausiant juos kasmet iki 12-os klasės. Vien šio projekto rezultatas yra 104 publikacijos, naudojančios 4-H tyrimo duomenis (Lerner & Lerner, 2013). Pastaraisiais metais pasirodė ir kitų tyrimo grupių, nagrinėjančių paauglių

raidą per Lerner ir kitų (2005) pozityvios jaunimo raidos modelio prizmę visame pasaulyje, darbai. Šie tyrimai apima tokias šalis kaip Norvegija (Holsen, Geldhof, Larsen, & Aardal, 2016), Portugalija (de Matos, & Simões, 2016), Kinija (Shek, Siu, & Yan Lee, 2007), Airija (Conway, Heary, & Hogan, 2015) ir Lietuva (Žukauskienė, Raižienė, Malinauskienė, Gabrielavičiūtė, Garckija, Vosylis, Kaniušonytė, Truskauskaitė-Kunevičienė ir Kajokienė, 2015). Visi šie darbai suteikia pakankamai platų vaizdą, apimantį OPF raidą, jos prielaidas ir funkcinę pozityvių bei probleminių raidos komponentų reikšmę.

2.1.4.1 Optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo raida ir trajektorijos

Visi bandymai nustatyti OPF raidą ir trajektorijas, kurias pavyko rasti, buvo atlikti aptarto 4-H projekto rėmuose tik su skirtingomis imtimis iš skirtingų JAV valstijų (Bowers et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Phelps et al., 2007; Phelps et al., 2009; Schmid, Phelps, & Lerner, 2011; Schwartz et al., 2010; Zimmerman, Phelps, & Lerner, 2008). Dažniausiai, prieš pradėdant ieškoti skirtingų OPF raidos trajektorijų, pirmas žingsnis yra nustatyti bendrą optimalaus funkcionavimo pokytį bendroje imtyje. Nagrinėti empiriniai radiniai yra nenuoseklūs. Vieni autoriai rado lengvą OPF mažėjimą ankstyvojoje paauglystėje (Phelps et al., 2007, 2009; Zimmerman et al., 2008), kiti nustatė, kad OPF nekito (Schmid et al., 2011). Autoriai, nagrinėję platesnę paauglystės intervalą, pastebėjo laikiną OPF sumažėjimą septintoje – aštuntoje klasėse (Bowers et al., 2010; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Schwartz et al., 2010). Tuo tarpu, Lerner ir Lerner (2013), apibendrinę viso devynerių metų trukmės 4-H projekto duomenis, padarė išvadą, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas yra sąlyginai stabilus konstruktas ir bendroje imtyje beveik nekinta nuo 5 iki 12 klasės. Apibendrinant, dauguma empirinių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidos duomenų paauglystės laikotarpiu palaiko nelinijinį ir silpnai neigiamą OPF pokytį su padidėjimu vyresnėse klasėse. Tai reiškia, kad bendra OPF raidos tendencija, bandant ją nustatyti visiems jaunuoliams bendrai, o ne ieškant atskirų skirtingai besivystančių grupių, yra beveik stabili su menku sumažėjimu viduriniaisiais mokyklos metais. Visų šių išvardintų analizių rezultatai rodo, kad bendrai mergaitės turi aukštesnius OPF įverčius ir ši tendencija nesikeičia nuo 5 iki 12 klasės, o socialinio-ekonominio statuso įtaka OPF nėra vienareikšmė (Bowers et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Phelps et al., 2007; Phelps et al., 2009; Schmid et al., 2011; Schwartz et al., 2010; Zimmerman et al., 2008).

Remiantis raidos sistemų sąveikų teorijos prielaidomis, kad asmenys skiriasi savo raidos takais gyvenimo eigoje, daugiau prasmės yra ieškoti skirtinga optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida pasižyminčių jaunuolių grupių, tačiau vieningo sutarimo dėl OPF trajektorijų skaičiaus, pokyčio tendencijų ir formų taip pat dar nėra. Iš viso pavyko identifikuoti penkias studijas, aprašančias OPF trajektorijas (Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Phelps et al., 2007; Schmid et al., 2011; Zimmerman et al., 2008). Pirmieji bandymai nustatyti skirtingas paauglių grupes, pasižyminčias skirtinga optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida, baigėsi penkių OPF trajektorijų išskyrimu: a) žemos (5-8 klasėse buvo 3,7 proc. moksleivių nuo bendros imties ir 5-7 klasėse – 4,45 proc.), b) didėjančios (21,3 proc. ir 17,4 proc. atitinkamai), c) mažėjančios (7,8 proc. ir 14 proc.), d) vidutinės (39,6 proc. ir 35,35 proc.), e) aukštos (27,6 proc. ir 28,79 proc.) (Phelps et al., 2007; Zimmerman et al., 2008). Schmid ir kolegos (2011) tarp 7-9 klasių

moksleivių bei Lerner ir Lerner (2013), apibendrinę visą 4-H tyrimo laikotarpį (viso 9 metai), išskyrė keturias OPF trajektorijas, kurių trys autorių darbuose visiškai sutapo: visos trys buvo stabilios ir pasižyminčios nuo vidutinio iki aukšto OPF lygio. Ketvirtoji trajektorija, atsižvelgus į skirtingą tyrinėjamą periodą, taip pat sutapo: buvo rastas OPF lygio mažėjimas iki 9 klasės su vėlesniu padidėjimu. Lewin-Bizan ir Lynch su kolegomis (2010) taip pat išskyrė keturias OPF trajektorijas nuo 5 iki 12 klasės. Žemo OPF lygio trajektorija (6,2 proc.) sutapo su kitų autorių darbais, tačiau skirtingai nuo ką tik aprašytų rezultatų, jie išskyrė tris OPF trajektorijas, pasižyminčias stipriu OPF lygio augimu nuo 5 iki 6 klasės bei stabilia aukšta (28,3 proc.), stabilia vidutine (39 proc.) ir silpnai žemėjančia (26,5 proc.) tendencija nuo 6 iki 10 klasės. Apžvelgus visų autorių išskirtas trajektorijas, galima pastebėti, kad visais atvejais išsiskiria aukšto, vidutinio ir žemo OPF lygio trajektorijos. Daugiausia paauglių patenka į vidutinio lygio OPF trajektoriją, o mažiausiai – į žemo. Tik keli autoriai išskyrė didėjančio OPF lygio trajektoriją, kiti išskyrė dar papildomą trajektoriją tarp vidutinio ir aukšto OPF lygio trajektorijų. Lyginant pagal lytį, pastebėta, kad merginos pasižymi aukštesniu optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu nei vaikinai. Visur vienareikšmiškai rasta, kad aukštesnis mamos išsilavinimas susijęs su aukštesnio OPF trajektorija, o aukštesnės šeimos pajamos - su žemesnio OPF trajektorija (Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Phelps et al., 2007; Schmid et al., 2011).

Visgi verta paminėti ir pagrindinius metodologinius šių tyrimų apribojimus. Visos šios analizės atliktos su ta pačia 4-H imtimi, kartais naudojant skirtingas subimtis, kartais – tas pačias, tačiau visi tiriamieji buvo iš Jungtinių Amerikos Valstijų vidutinės klasės šeimų. Nagrinėjant OPF raidą, daugiausiai remiamasi vidurkių kaita, netikrinant tiesinio ar netiesinio augimo kreivės tinkamumo duomenims (Bowers et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Schmid et al., 2011; Schwartz et al., 2010; Zimmerman et al., 2008). Kitaip tariant, netaikant latentinio augimo modeliavimo (angl. *Latent Growth Curve Modeling*), kuris yra metodologiškai pranašesnis ir suteikia daugiau informacijos apie galimas variacijas imties viduje.

2.1.4.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajos su prisidėjimu prie savo šeimos ir bendruomenės gerovės

Remiantis pozityvios jaunimo raidos modeliu (Lerner, Lerner et al., 2005), optimaliai funkcionuojantis, t.y. klestintis, jaunimas turėtų demonstruoti pozityvias raidos išdavas, tokias kaip prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės, kas, savo ruožtu, dar labiau prisidėtų prie paauglių psichologinio ir socialinio augimo. Paauglių raidos teorija ir tyrimai patvirtina idėją, kad nuostatos ar veiksmai, susiję su prisidėjimu, yra prasmingi ir vertingi jaunimui (Hershberg, DeSouza, Warren, Lerner, & Lerner, 2014). Vis daugėja įrodymų, kad prisidėjimas yra svarbus norint sukurti sėkmingą visuomenę, sudarytą iš sąmoningų ir išpareigojusių jaunuolių, turinčių pozityvią pilietinę galią ir įtaką (Youniss & Levine, 2009).

Kaip jau buvo minėta (2.1.3.1 lentelė), prisidėjimas operacionalizuojamas kaip nuostatos ir elgesys naudingi tiek pačiam paaugliui, tiek ir jį supančiai aplinkai. Tačiau nors teorinis šio veiksnio apibrėžimas ir apima visus aspektus (savo, šeimos ir bendruomenės), empiriniuose tyrimuose naudojami prisidėjimo matavimo instrumentai apima išskirtinai tik bendruomenės ar platesnės visuomenės aspektus, dažniausiai išreikštus per pilietinį

aktyvumą ir įsitraukimą (Truskauskaitė-Kunevičienė & Kaniušonytė, 2017). Šiai dienai egzistuoja nemažai empirinių duomenų, patvirtinančių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir *bendruomeninio* prisidėjimo teigiamas sąsajas. Analizuojant skersinio pjūvio duomenis, teigiamos OPF ir prisidėjimo sąsajos buvo nustatomos nuo pat PJR modelio ištakų (Alberts et al., 2006; Shek et al., 2007; Lerner, Lerner et al., 2005; Theokas & Lerner, 2006). Duomenys iš tyrimų, analizuojančių tęstinės OPF ir prisidėjimo sąsajas, taip pat patvirtina šiuos ryšius (Garckija, Raižienė, Gabrielavičiūtė, & Kaniušonytė, 2015; Jelcic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010). Jelcic su kolegomis (2007), analizuodami dviejų metų duomenis, nustatė, kad OPF reikšmingai teigiamai prognozuoja prisidėjimą po vienerių metų. Lewin-Bizan, Bowers ir kiti (2010), atlikę ketverių metų nuosekliai priklausomų konstruktyvų analizę, taip pat patvirtino, kad bendras OPF įvertis reikšmingai prognozuoja prisidėjimą. Kai kuriuose tyrimuose, analizuojančiuose OPF trajektorijas, buvo išskirtos ir prisidėjimo trajektorijos (Lewin-Bizan, Lynch, 2010; Schmid et al., 2011; Zimmerman et al., 2008), tačiau tik viename jų buvo tikrintos sąsajos su OPF trajektorijomis. Garckija su kolegomis (2015) nustatė, kad OPF trajektorijos yra susijusios su bendruomeninio prisidėjimo trajektorijomis, tai yra paaugliai, patenkantys į didėjančią OPF trajektoriją, taip pat priklauso ir didėjančiai prisidėjimo trajektorijai. Visais kitais atvejais buvo išskirtos trys prisidėjimo trajektorijos: aukšta (apibendrinus nuo 26,9 iki 28 proc. imties), vidutinė (nuo 52,6 iki 59,2 proc.) ir žema (nuo 13,3 iki 18). Lewin-Bizan, Lynch ir kolegos (2010) papildomai išskyrė dar vieną didėjančią prisidėjimo trajektoriją, apimančią 7 proc. imties. Toks stiprus rezultatų sutapimas nestebina, atsižvelgus į tai, kad duomenys šioms analizėms buvo imti iš tos pačios 4-H tyrimo imties. Kituose tyrimuose rasta, kad prisidėjimas ne tik teigiamai susijęs su OPF ir OPF komponentais, tačiau ir su kitais pozityviais veiksniais, tokiais kaip tikslinga savireguliacija (Bowers et al., 2011; Gestsdóttir & Lerner, 2007; Zimmerman et al., 2008), pozityvūs ateities lūkesčiai (Schmid et al., 2011) bei pasitenkinimas gyvenimu (Truskauskaitė-Kunevičienė, 2015).

Kaip jau minėta tyrimuose, besiremiančiuose PJR perspektyva, prisidėjimas yra dažnai operacionalizuojamas per pilietinį aktyvumą ir įsipareigojimą, kartais dar vadinamą *pilietiniu prisidėjimu* (Lerner, Johnson, Wang, Ferris, & Hershberg, 2015). Tyrimai atskleidžia, kad pilietinis prisidėjimas yra neabejotinai svarbus pozityviai jaunimo raidai ir tolimesniai klestėjimui gyvenimo bėgyje (Chan, Ou, & Reynolds, 2014; Hershberg, Johnson, DeSouza, Hunter, & Zaff, 2015; Zaff, Kawashima-Ginsberg, & Lin, 2011). Tačiau prisiminus Lerner ir kolegų (2005) prisidėjimo apibrėžimą, akcentuojantį prisidėjimo multidimensionalumą, šie pilietinio aspekto tyrimai atskleidžia tik dalį PJR modelio paveikslą.

Kadangi prisidėjimas toks, koks jis konceptualizuojamas PJR modelyje, yra santykinai naujas konstruktas ir neturi daug empirinio pagrindimo, siekiant susidaryti pilnesnį vaizdą, buvo ieškoma paralelių su kitais teoriniais ir empiriniais konstruktais paauglių raidos tyrinėjimuose, neapsiribojant PJR modeliu. Vienas iš tokių teoriškai artimų konstruktyvų galėtų būti psichosocialinis brandumas (Greenberger & Sørensen, 1974). Psichosocialinis brandumas apibūdinamas kaip gebėjimas savarankiškai funkcionuoti, palaikyti ryšius su kitais ir socialinė atsakomybė. Gebėjimas funkcionuoti savarankiškai apima psichologiniam augimui būtiną informaciją, susijusią su sveikata, saugumu, tobulėjimu ir ateities galimybėmis bei pasitikėjimą savimi ir tapatumą. Efektyvūs socialiniai ryšiai yra stipriai priklausomi nuo abipusio supratimo ir patikimumo, o tai reiškia, kad brandus žmogus turi gebėti tinkamai elgtis socialinėse situacijose, suprasti pagrindinius socialinius vaidmenis,

laikytis bendrų elgesio normų ir būti nuoseklus. Trečias psichosocialinio brandumo aspektas – socialinė atsakomybė – apima bendruomeniškumo jausmą, ilgalaikių socialinių tikslų kėlimą, atvirumą socio-politiniams pokyčiams bei toleranciją asmeniniams bei kultūriniais skirtumams (Greenberger & Sørensen, 1974). Psichosocialinis brandumas siejamas su pozityviais raidos indikatoriais, tokiais kaip intelektas ir akademiniai pasiekimai bei mažesnis išsitraukimas į rizikingas veiklas (Galambos, MacDonald, Naphtali, Cohen, & de Frias, 2005). Taip pat teorija teigia, jog psichosocialinis brandumas veda link tapimo adaptyviu ir sėkmingu suaugusiuoju (Greenberger & Sørensen, 1974). Taigi, nors paralelės tarp savarankiško funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo gerovės, socialinių santykių ir atsakomybės su prisidėjimu prie šeimos ir bendruomenės gerovės, gana akivaizdžios, tačiau tapatinti šių sampratų tiesiogiai negalime. Atsižvelgus į smulkesnius psichosocialinį brandumą sudarančius konstruktus, galėtume kelti prielaidą, kad prisidėjimas galėtų būti traktuojamas kaip vienas iš psichosocialinio brandumo rodiklių, nurodančių, kad paauglys yra pozityvios raidos trajektorijoje.

Galiausiai svarbu atkreipti dėmesį, kad prisidėjimo, kaip teorinio konstrukto, vieta pozityvios jaunimo raidos modelyje yra diskutuotina. Vienuose šaltiniuose jis yra apibūdinamas kaip pagrindinė optimalaus psichosocialinio funkcionavimo išdava (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Lerner, Lerner et al., 2005), tuo tarpu kituose – kaip šeštasis komponentas (Lerner, Almerigi et al., 2005; Gestsdóttir & Lerner, 2007). Visgi laikantis prielaidos, kad prisidėjimas galėtų būti suprantamas kaip psichosocialinės brandos rodiklis, prisidėjimas, kaip raidos išdava, turėtų stipresnę teorinį pagrindą. Apibendrinus apžvelgtus empirinius tyrimus, prisidėjimas taip pat dažniau analizuojamas kaip procesiškai atskirtas komponentas, atsirandantis vėliau nei penki optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai. Taigi vienas iš pagrindinių šio darbo klausimų ir yra skirtas išnagrinėti abipusius efektus tarp prisidėjimo ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo, taip siekiant atskleisti ir pagrįsti galimą prognostinį vieno ar kito konstrukto pirmumą.

2.2 Tėvų elgesio tyrimai

2.2.1 Tėvų elgesio reikšmė paauglio raidai

Dauguma požiūrių ir teorinių modelių, nagrinėjančių sąsajas tarp vaikų-tėvų santykių ir vaikų raidos rezultatų, postuluoja, kad tėvai ir santykiai su tėvais yra tos prielaidos, kurios formuoja paauglių raidą (Laursen & Collins, 2009). Tačiau ties šia prielaida modelių sutarimas baigiasi. Vienuose dažniausiai iškeliamų ir tikrinamų modelių tėvų elgesys ir/ar paauglių-tėvų santykiai yra laikomi prognostiniais kintamaisiais. Kitaip tariant, yra nagrinėjamas vienakryptis tėvų efektas paauglių gerovei. Tokiuose modeliuose nėra tikrinami atvirkštiniai takai, kuriuose būtų nagrinėjami vaikų elgesio efektai tėvų elgesio kintamiesiems. Vienakrypčiai tėvų elgesio efekto modeliai gali būti tiesioginių arba medijuotų takų. Tiesioginiai takai reiškia, kad tėvų elgesio ar santykio su tėvais pokyčiai lemia pokyčius vaiko nuostatose ir/ar elgesyje. Pavyzdžiui, Silk, Morris, Kanaya ir Steinberg (2003) analizavo, kokią tiesioginę įtaką autonomijos suteikimas ir psichologinė kontrolė turi probleminiam elgesiui ir savęs suvokimui. Medijuoti takai reiškia, kad tėvai veikia kažkokį tarpinį kintamąjį (pvz., namų klimatą), kuris, savo ruožtu, formuoja paauglių raidą. Tačiau, reikėtų pabrėžti, kad šie modeliai dažniausiai tikrinami pasitelkiant skersinio

pjūvio duomenis, o tai yra pagrindinis tiek tiesioginės, tiek medijuotos įtakos modelių išvadų apribojimas. Iššūkį vienakryptėms prielaidoms kelia abipusių efektų modeliai. Šie modeliai paauglius ir tėvus traktuoja kaip unikalius socializacijos proceso formuotojus, kurie, remdamiesi savo individualia socialine patirtimi, įsitraukia į interakciją ir veikia partnerį diadoje (De Mol, Lemmens, Verhofstadt, & Kuczynski, 2013; Grusec, Goodnow, & Kuczynski, 2000; Sameroff, 2010). Kitaip tariant, tėvas ar motina reaguoja į paauglio elgesį, keisdamas savo elgesį, kuris, savo ruožtu, keičia būsimą paauglio elgesį. Pavyzdžiui, Kuppens, Grietens, Onghena ir Michiels (2009) nagrinėjo sąsajas tarp tėvų psichologinės kontrolės ir vaikų agresijos santykiuose ir nustatė, kad tiek abiejų tėvų psichologinė kontrolė prognozavo agresiją santykiuose trejų metų laikotarpiu, tiek santykių agresija prognozavo abiejų tėvų psichologinę kontrolę tame pačiame laikotarpyje. Šiai tyrimų kryptčiai taip pat galima priskirti ir modelius, neatmetančius tėvų įtakos, tačiau labiau akcentuojančius tai, kad tėvų elgesys yra vaikų elgesio pasekmė (Belsky, 1984). Kitaip tariant, tyrinėja, kodėl tėvai su vaikais elgiasi taip, kaip jie elgiasi. Dabartinė literatūra siūlo nemažai įrodymų, kad vaiko savybės, ypač temperamentas, veikia tėvų taikomas elgesio strategijas. Pavyzdžiui Kerr, Stattin ir Özdemir (2012) nustatė, kad būtent paauglių elgesys (sunkumai mokykloje, elgesio ir emocijų sunkumai, asmeninės informacijos slėpimas ar atskleidimas) leido nuspėti tėvų auklėjimo stilių. Tačiau šioje tyrimų srityje dominuoja probleminio elgesio ir savybių nagrinėjimas, tai yra daugiausiai dėmesio yra skiriama vaikų ir/ar paauglių elgesiui, kuris vienaip ar kitaip gali padaryti tėvų auklėjimą sunkesnę (Lansford, Laird, Pettit, Bates, & Dodge, 2014). Yra tyrimai, bandantys įrodyti, kad egzistuoja pozityvių vaiko savybių efektai tėvams, tačiau jie apima tik ankstyvąją ir viduriniąją vaikystę (Newton, Laible, Carlo, Steele, & McGinley, 2014). Taigi lieka neatskleista, kaip optimaliai funkcionuojantys paaugliai gali padėti suprasti savo tėvų elgesį. Apibendrinant, vaikų-tėvų santykių tyrimuose egzistuoja ne viena požiūrio tradicija, nagrinėjanti šeimos aplinkos veiksnius iš skirtingų požiūrio taškų. Nepaisant neabejotinos tėvų reikšmės paauglio raidoje, visų šių tradicijų debatai apie optimalų vaikų-tėvų santykį ir skirtingus jo mechanizmus vaiko raidoje vis dar aktualūs.

Pagrindiniai jaunuolio prisitaikymui svarbūs tėvystės veiksniai, išskiriami įvairių teorinių perspektyvų, yra autonomijos palaikymas ir elgesio bei psichologinė kontrolė (Barber, Stolz, & Olsen, 2005; Joussemet et al., 2008; Soenens & Vansteenkiste, 2010). Autonomiją palaikantis elgesys apibrėžiamas kaip aktyvus vaiko gebėjimo būti iniciatyviu ir savarankišku palaikymas (Ryan, Deci, Grolnick, & La Guardia, 2006). Tai - tėvų pastangos suprasti paauglio perspektyvą, paskatinti jį siekti savo tikslų ir patį spręsti problemas. Tokie tėvai gerbia vidinį savo vaikų pasaulį, jų norus ir jausmus, taip skatindami jų psichologinę gerovę ir prisitaikymą. Kitaip tariant, tai platus spektras tėvų elgesio apraiškų, kurias apibendrintai galima apjungti į emociškai šiltą, rūpestingą, atjaučiantį ir sėkmingą vystymąsi stimuliuojantį elgesį (Barber, Stolz et al., 2005). Kartais skirtinguose tyrimuose autonomiją palaikantis elgesys apibrėžiamas ir įvardijamas kaip tėvų šiluma (Bowers et al., 2011; Bebiroglu, Geldhof, Pinderhughes, Phelps, & Lerner, 2013; Napolitano et al., 2011), demokratiškas auklėjimas (Kerr, Stattin, & Özdemir, 2012), tėvų komunikacija (Pardini, Fite, & Burke, 2008) ar tėvų palaikymas (Longmore, Manning, & Giordano, 2012). Šiame darbe, kaip labiausiai paplitusi ir atspindinti konstrukto operacionalizavimą, bus naudojama autonomiją palaikančio elgesio sąvoka.

Kitas kertinis tėvų elgesio aspektas – kontrolė. Kalbant apie kontrolę, labai svarbu atskirti psichologinę ir elgesio kontrolę, t.y. kaip elgesys yra reguliuojamas, ar pasitelkiant jautrumą ir atsakingumą, ar pernelyg didelį griežtumą bei manipuliatyvumą. *Psichologinė kontrolė* apibrėžiama kaip tėvų kontrolė, kuri pažeidžia vaiko psichologinį pasaulį (Ryan, 1982), apima vaiko jausmų ir minčių nuvertinimą, apribojimą bei manipuliavimą vaiku. Tokie tėvai verčia vaiką jaustis, mąstyti ir elgtis tam tikru būdu, naudodami įvairias strategijas, tokias kaip kaltės sukėlimas, meilės nerodymas ir pan. (Barber, 1996). Kitaip tariant, – tai tėvų naudojami psichologiniai vaikų elgesio kontrolės metodai, kurie neleidžia vystytis savarankiškai vaiko asmenybei už šeimos ribų (Barber, Stolz et al., 2005). Tuo tarpu, *elgesio kontrolė* atspindi tėvų pastangas daryti įtaką savo vaiko elgesiui keliant aiškius lūkesčius, stebint, ar tie lūkesčiai yra įgyvendinami bei stengiantis nuolat domėtis vaiko veikla ne namuose. Kitaip tariant, tėvai bando struktūruoti ir reguliuoti vaikų elgesį, pasitelkdami tokias strategijas, kaip vaikų laisvalaikio leidimo stebėseną, domėjimasis vaiku ir pan. (Barber, Stolz et al., 2005; Soenens, Vansteenkiste, Luyckx, & Goossens, 2006). Taigi šiame darbe šeimos aplinkos veiksniai bus suprantami kaip pačių paauglių suvoktas tėvų elgesys, konkrečiai: autonomiją palaikantis elgesys ir elgesio bei psichologinė kontrolė. Šios aptartos tėvų elgesio dimensijos yra tyrinėjamos ir apibrėžiamos ne vienos teorinės perspektyvos jau daugiau nei pusę amžiaus, tad natūralu, kad literatūros apie kiekvienos iš šių dimensijų atskirai, o kartais ir kartu, sąsajas su svarbiais vaikų ir paauglių raidos rezultatais bei psichologine ir socialine gerove yra gausu. Toliau šiame darbe ir bus aptariama autonomiją palaikančio tėvų elgesio, elgesio kontrolės ir psichologinės kontrolės sąsajos su teigiamomis ir neigiamomis paauglių raidos išdavamis.

2.2.1.1 Autonomiją palaikantis tėvų elgesys

Autonomiją palaikantis elgesys yra laikomas vienu iš raktinių sėkmingos tėvystės elementų (Joussemet et al., 2008). Siekiant skatinti paauglio savarankišką savireguliaciją, o ne tiesiog paklusimą, reikalinga vidinė motyvacija. Su įdomiomis veiklomis tai paprasta – tereikia paaugliui netrukdyti, pasistengti sumažinti kontroliavimą ir leisti veikti vidinei motyvacijai. Su ne tokiomis maloniomis ir įdomiomis veiklomis (kaip namų darbai ar namų ruoša) autonomiją palaikyti reikia proaktyviau. Būtent ribų nustatymas autonomijos palaikymo būdu leidžia paskatinti vaiką elgtis tam tikru būdu ir imtis iniciatyvos nepadarant žalos jo vidinei motyvacijai (Koestner, Ryan, Bernieri, & Holt, 1984). Autonomijos palaikymas operacionalizuojamas kaip palaikymas, vaiko jausmų ir nuomonės pripažinimas bei iniciatyvos skatinimas (Joussemet, Koestner, Lekes, & Houliort, 2004). Taigi autonomiją palaikantis elgesys neturėtų būti painiojamas su leidimu daryti viską ar nesirūpinimu. Taip pat autonomiją palaikantis elgesys, kuris galėtų būti apibūdinamas kaip valingo funkcionavimo skatinimas, savo išdavamis skiriasi nuo nepriklausomybės skatinimo, nes tik autonomiją palaikantis elgesys yra susijęs su vidine motyvacija (Fousiani, Van Petegem, Soenens, Vansteenkiste, & Chen, 2014; Roth, Kanat-Maymon, & Assor, 2015) ir sėkmingu paauglių prisitaikymu (Soenens et al., 2007). Autonomiją palaikantis elgesys ir elgesio kontrolė yra papildantys vienas kitą konstruktai ir tik kartu šie elementai yra idealios sąlygos optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui (Joussemet et al., 2008).

Autonomiją palaikančio tėvų elgesio tyrimai prasidėjo beveik prieš tris dešimtmečius. Nuo to laiko yra surinkta nemažai empirinių žinių apie autonomiją palaikančią elgesį ir

jo sąsajas su vaikų bei paauglių psichosocialiniu funkcionavimu. Grolnick, Ryan ir Deci (1991) tyrė 3–6 klasių mokinius ir jų vertinimus apie abiejų tėvų autonomiją palaikantį elgesį. Teiginiai apie autonomiją palaikantį elgesį buvo susiję su tuo, kiek laiko tėvai praleidžia kalbėdami su vaiku, aiškindami, kodėl jie turėtų vienaip ar kitaip elgtis bei stengdamiesi suprasti vaiko perspektyvą. Rezultatai atskleidė, jog suvoktas tiek tėvo, tiek motinos autonomiją palaikantis elgesys yra susijęs su vaiko kompetencijos jausmu, kas, savo ruožtu, prognozavo geresnius akademinius pasiekimus mokykloje. Vėlesni tyrimai taip pat patvirtino autonomiją palaikančio elgesio svarbą pozityviems paauglių raidos rezultatams, tokiems kaip: savireguliacija (Bowers et al., 2014; Napolitano et al., 2011), tapatumo formavimasis (Beyers & Goossens, 2008; Kaniušonytė ir Žukauskienė, 2017; Koepke & Denissen, 2012; Smits, Soenens, Vansteenkiste, Luyckx, & Goossens, 2010), sėkmingas prisitaikymas (Brenning, Soenens, Van Petegem, & Vansteenkiste, 2015; Roth & Assor, 2012; Smokowski, Bacallao, Cotter, & Evans, 2014), prosocialus elgesys (Gagne, 2003; Rueth, Otterpohl, & Wild, 2017), moralinių vertybių vystymasis (Hardy, Padilla-Walker, & Carlo, 2008; Malti, Eisenberg, Kim, & Buchmann, 2013), pozityvios streso įveikos strategijos (Rafferty-Halmer & Grolnick, 2015; Seiffge-Krenke & Pakalniskiene, 2011) ir akademinė sėkmė (Bean, Bush, McKenry, & Wilson, 2003; Grolnick, Rafferty-Helmer, Flamm, Marbell, & Cardemil, 2014; Ratelle, Duchesne, & Guay, 2017). Tokios pačios tendencijos rastos ir tapsmo suaugusiuoju periode (Inguglia et al., 2015; Kaniušonytė ir Žukauskienė, 2017; Koepke & Denissen, 2012; Luyckx, Soenens, Goossens, & Vansteenkiste, 2007; Kins, Beyers, Soenens, & Vansteenkiste, 2009) bei skirtingose kultūrinėse aplinkose (Liew, Kwok, Chang, Chang, & Yeh, 2014; Marbell & Grolnick, 2012; Popa & Voicu, 2015; To, Helwig, & Yang, 2017; Wang, Pomerantz, & Chen, 2007). Taigi didelė dalis tyrimų nustatė, kad autonomiją palaikantis tėvų elgesys yra teigiamai susijęs su pozityviomis paauglių raidos išdavamis. Taip pat nemaža dalis tyrimų patvirtino, kad autonomiją palaikantis tėvų elgesys yra neigiamai susijęs su negatyviomis išdavamis. Vadinas, autonomiją palaikantis tėvų elgesys yra susijęs su mažesne paauglių probleminio ir rizikingo elgesio tikimybe: vėlesniais seksualiniais santykiais (Turner, Irwin, Tschann, & Millstein, 1993), elgesio sunkumais (Barber, Stolz et al., 2005; Pardini et al., 2008), depresijos simptomais (Allen et al., 2006; Barber, Stolz et al., 2005; Soenens, Park, Vansteenkiste, & Mouratidis, 2012; Van der Giessen, Branje, & Meeus, 2014), vienišumu (Inguglia, Ingoglia, Liga, Lo Coco, & Lo Cricchio, 2015; Spithoven, Bijttebier, Van Leeuwen, & Goossens, 2017) ir kitais internaliais sunkumais (Rueth et al., 2017). McLeod, Wood ir Weisz (2007) atlikta meta-analizė apie tėvystės veiksmų reikšmę vaikų nerimo simptomams atskleidė, kad iš visų tiek teigiamų, tiek neigiamų tėvystės veiksmų būtent autonomiją palaikantis elgesys paaiškino daugiausiai nerimo simptomų sklaidos ir veikė kaip apsauginis veiksnys.

Apibendrinant galima teigti, kad autonomiją palaikantis tėvo ir motinos elgesys yra vienas iš kertinių su tėvyste susijusių šeimos aplinkos veiksnių, užtikrinančių paauglių gerovę, sėkmingą emocinį ir kognityvinį vystymąsi bei prisitaikymą. Tuo pačiu, autonomiją palaikantis elgesys veikia kaip apsauginis veiksnys, mažinantis emocijų ir elgesio sunkumų pasireiškimą bei rizikingą, sveikatai žalingą elgesį. Todėl, remiantis apžvelgtais tyrimais ir laikantis abipusės įtakos paradigmos, galima kelti prielaidą, kad autonomiją palaikantis elgesys bus susijęs su optimaliu psichosocialiniu elgesiu abipusiais teigiamais ryšiais.

2.2.1.2 Elgesio kontrolė

Kaip jau buvo minėta, elgesio kontrolė apibrėžiama kaip tėvų iškeltos taisyklės, aiškūs lūkesčiai tų taisyklių laikytis ir elgesio, susijusio su tomis taisyklėmis ir lūkesčiais stebėjimas (Barber, Stolz et al., 2005; Joussemet et al., 2008; Soenens et al., 2006). Aiškios struktūros sudarymas ir taisyklių paaiškinimas laikomas antru svarbiausiu sėkmingos tėvystės elementu ir padeda ugdyti kompetenciją bei palaikyti sveiką vystymąsi (Joussemet et al., 2008). Viena centrinių tėvų elgesio kontrolės dimensijų yra tėvų stebėseną (Barber, Stolz et al., 2005). Tyrimais nustatyta, kad stebėseną susijusi su sėkmingu vaiko prisitaikymu, raida bei gerove (Kerr, Stattin, & Burk, 2010; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Napolitano et al., 2011). Tėvų stebėseną apibūdinama kaip tėvų domėjimasis vaiko buvimo vieta, kai jis nėra namuose, tuo, ką jų sūnus arba dukra tuo metu veikia ir su kuo bei kaip jam ar jai sekasi (Kerr & Stattin, 2000; Small & Kerns, 1993). Taip pat pastebėta, kad į modelį įtraukus ne tik aktyviai gautą informaciją ar lūkesčius, o ir vaiko savanoriškai suteiktas žinias apie savo veiklą, stipriai padidėja elgesio kontrolės prognostinė galia sėkmingam paauglių prisitaikymui (Kerr et al., 2012). Nagrinėjant įvairius elgesio kontrolės aspektus, buvo pastebėtos sąsajos su įvairiais paauglio sėkmingo prisitaikymo veiksniais. Nagrinėdami pozityvios tėvystės sąsajas su pilietišku elgesiu Bebiroglu ir kiti (2013) rado, kad tėvų stebėseną prognozuoja pilietinį aktyvumą po vienerių metų. Stebėseną taip pat prognozuoja tikslingą paauglių savireguliaciją (Bowers et al., 2011; Napolitano et al., 2011) ir prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės (Kaniušonytė, 2015). Didesnė suvokiama tėvų stebėseną yra susijusi su didesne akademinė motyvacija bei aukštesniais akademiniiais pasiekimais (Bean et al., 2003; Graber, Nichols, Lynne, Brooks-Gunn, & Botvin, 2006; Henry, Merten, Plunkett, & Sands, 2008). Pinquart (2015) atliko išsamią meta-analizę, nagrinėjančią įvairių tėvystės veiksmų sąsajas su akademiniiais paauglių pasiekimais ir rado, kad daugeliu atveju tėvų elgesio kontrolė yra susijusi su vaikų akademiniiais pasiekimais tiek skersinio pjūvio, tiek tęstiniuose tyrimuose. Tačiau papildomai buvo rasta, kad ryšiai stipresni tuomet, kai matuojama vaikų suvokta tėvų elgesio kontrolė, o ne pačių tėvų vertinama jų elgesio kontrolė. Nagrinėjant abipusių efektų modelius, buvo rasti tiek tėvų prognostiniai efektai vaikų akademiniams pasiekimams, tiek vaikų akademinių pasiekimų prognostiniai efektai tėvų elgesiui, patvirtinantys abipusę tėvų ir paauglių sąveiką (Pinquart, 2015).

Analizuojant neigiamas paauglių raidos išdavas, tėvų elgesio kontrolės nebuvimas, tiek skersinio pjūvio, tiek tęstiniuose tyrimuose, yra susijęs su prastesne paauglių gerove ir didesniu ištraukimu į probleminį ir/ar rizikingą elgesį (Beyers, Bates, Pettit, & Dodge, 2003; Crocetti et al., 2016; Graber et al., 2006; Ksinan & Vazsonyi, 2016; Li, Feigelman, & Stanton, 2000; Li, Stanton, & Feigelman, 2000; Mann, Kretsch, Tackett, Harden, & Tucker-Drob, 2015), tokį kaip: alkoholio ir kitų svaigiųjų medžiagų vartojimą (Eiden et al., 2016; Farmer, Sinha, & Gill, 2008; Fletcher, Steinberg, & Williams-Wheeler, 2004; Shillington et al., 2005), rizikingą seksualinį elgesį (Borawski, Ievers-Landis, Lovegreen, & Trapl, 2003) ar didesnius emocijų sunkumus (Barber, Olsen, & Shagle, 1994; Ramos-Olagagasti, Shrout, Yoshikawa, Canino, & Bird, 2013). Taip pat nustatyta, kad tėvų elgesio kontrolė veikia kaip probleminio elgesio internete (Khurana, Bleakley, Jordan, & Romer, 2014; Li, Li, & Newman, 2013) ar fizinės ir socialinės agresijos (Karriker-Jaffe, Foshee, Ennett, & Suchindran, 2012) apsauginis veiksnys. Tinkamos elgesio kontrolės nebuvimas yra susi-

jęs su padidėjusiais depresijos simptomais ir žemesne saviverte (Gil-Rivas, Greenberger, Chen, & Montero, 2003; Hamza & Willoughby, 2011). Šie radiniai leidžia apie tėvų elgesio kontrolę galvoti ne tik kaip apie pageidaujamą, bet ir kaip apie būtiną tėvų elgesį. Apibendrinus galima teigti, kad elgesio kontrolė ne tik apsaugo nuo probleminio elgesio ir emocijų sunkumų pasireiškimo, bet skatina pozityvias raidos išdavas.

2.2.1.3 Psichologinė kontrolė

Kaip jau buvo minėta, visiškai kitokia kontrolės forma nei elgesio kontrolė, tiek savo išraiška, tiek pasekmėmis, yra psichologinė kontrolė. Barber (1996) psichologinę kontrolę apibrėžė kaip aukštų ir griežtų reikalavimų atitikti tėvų ir visuomenės nustatytas elgesio normas kėlimą, kuris netenkina vaiko emocinių ir psichologinių poreikių, slopina vaiko savarankiškumą ir autonomiją. Psichologinė kontrolė sutrikdo vaiko saugaus savęs suvokimo raidą ir taip sukelia neigiamas pasekmes jo psichosocialiniam funkcionavimui (Barber & Harmon, 2002, cit. pgl. Soenens & Vansteenkiste, 2010). Psichologinė kontrolė gali būti išreikšta per įvairias tėvų taikomas taktikas, tokias kaip: *kaltės sukėlimas* (vaiko kaltinimas siekiant jo paklusimo tėvų reikalavimams), *meilės nerodymas* (meilės, rūpesčio, dėmesio ir susidomėjimo vaiku rodymas tik jam atitikus tėvų keliamus reikalavimus), *nerimo sukėlimas* (nerimo vaikui sukėlimas ir vaiko bauginimas, siekiant jo paklusimo tėvų reikalavimams), *vaiko minčių ir jausmų nuvertinimas* (vaiko spontaniškų jausmų, minčių išraiškų slopinimas ir net draudimas). Empiriniai tyrimai patvirtino stiprias šių komponentų sąsajas, tad jie visi apjungiami viename psichologinės kontrolės konstrukte (Barber, 1996). Pasak Barber (1996), jei elgesio kontrolė yra siejama su elgesio sunkumų ir probleminio bei rizikingo elgesio prevencija, tai psichologinė kontrolė didina vaikų ir paauglių pažeidžiamumą emocijų sunkumams, sutrikdydama sveiko ir pozityvaus savęs suvokimo vystymąsi ir taip paskatindama žemos savivertės ir depresijos simptomų pasireiškimą (Soenens & Vansteenkiste, 2010). Šios psichologinės kontrolės sąsajos su emocijų sunkumais buvo patvirtintos daugelio empirinių tyrimų, net ir kontroliuojant kitus tėvystės veiksnius, tokius kaip autonomijos palaikymas ar elgesio kontrolė (Barber, Stolz et al., 2005; Soenens, Vansteenkiste, Luyten, Duriez, & Goossens, 2005).

Raidos ir socializacijos literatūroje galima rasti ir daugiau tėvystės konstrukty, apimančių kontroliuojantį ir engiantį elgesį, tai, pavyzdžiui, autoritarinis auklėjimo stilius (Baumrind, 1971; Dornbusch, Ritter, Leiderman, Roberts, & Fraleigh, 1987), šiurkštus auklėjimas (angl. *harsh parenting*, Simons, Whitbeck, Conger, & Wu, 1991), fizinių bausmių naudojimas (Gershoff, 2002), verbalinis smurtas (Nelson, Padilla-Walker, Christensen, Evans, & Carroll, 2011) ir net „sraigtasparnis“ auklėjimas, apimantis perdėtą globą ir vaiko savarankiškumo ribojimą (angl. *helicopter parenting*, Padilla-Walker & Nelson, 2012). Visiems šiems konstrukts būdingi aukšti reikalavimai ir autonomijos suvaržymas, tačiau psichologinė kontrolė skiriasi nuo jų kontrolės pobūdžiu (Soenens & Vansteenkiste, 2010). Savideterminacijos teorija (angl. *Self-Determination Theory*, SDT; Deci & Ryan, 1991) skiria du kontrolės tipus: išorinį ir vidinį. Psichologinė kontrolė naudoja vidinės kontrolės taktikas, tokias kaip nusivylimo demonstravimas, manipuliavimas ir panašiai. Tuo tarpu, kiti tėvų spaudimo būdai priskiriami labiau išorinei kontrolei, kuri apima tokį elgesį kaip, pavyzdžiui, fizinė bausmė, privilegijų atėmimas, terminų nustatymas, materialių paskatinimų naudojimas, direktyvumas ir kt. (Soenens & Vansteenkiste, 2010).

Šis atskyrimas paaikškina skirtingus elgesio ir psichologinės kontrolės efektus emocijų ir elgesio sunkumams. Psichologinės kontrolės metu naudojami metodai ir taikomas elgesys paveikia vaikų introjekcinius mechanizmus ir taip jie jaučiasi spaudžiami iš vidaus, pradeda bijoti gėdos, kaltės ir nerimo jausmų ir jų elgesys yra motyvuojamas pastangų šių jausmų išvengti, o ne tik apribojimų ar kontrolės iš išorės. Priešingai, išorinė tėvų kontrolė (kuri apima ir iš dalies elgesio kontrolę) sukuria taisykles, kurių nepažeidus yra išvengiama baumės ar gaunamas atlygis, o tai atitinka išorinės motyvacijos apibrėžimą (Soenens & Vansteenkiste, 2010).

Tyrimai, nagrinėjantys tėvų psichologinę kontrolę, daugiausia dėmesio skiria psichologinės kontrolės ir emocijų bei elgesio sunkumų sąsajoms, ypač akcentuojant emocijų sunkumus, tokius kaip: depresijos simptomai (Barber, 1996; Cui, Morris, Criss, Houltberg, & Silk, 2014; Cumsille, Martínez, Rodríguez, & Darling, 2015; Fletcher, Weymouth, Buehler, & Buchanan, 2016; Laird, 2011; Loukas, 2009; Soenens et al., 2005; Soenens et al., 2012; Tu, Lee, Chen, & Kao, 2014), nerimo sutrikimai (Nanda, Kotchick, & Grover, 2011; Wijsbroek, Hale III, Raaijmakers, & Meeus, 2011) ar valgymo sutrikimai (Depestele et al., 2017). Tačiau vis daugiau empirinių duomenų patvirtina, kad neigiamas psichologinės kontrolės efektas paliečia ir daugiau skirtingų paauglių raidos išdavų, tokių kaip akademinis ar socialinis funkcionavimas. Nustatyta, kad psichologinė kontrolė neigiamai susijusi su akademiniais pasiekimais (Bean et al., 2003; Bireda, & von Krosigk, 2015), akademinė motyvacija (Pallock & Lamborn, 2007) ir paauglių saviverte (Bean et al., 2003; Bean & Northrup, 2009; Soenens et al., 2005). Taip pat psichologinė kontrolė teigiamai susijusi su socialiniu nerimu (Loukas, 2009), perfekcionizmu (Soenens et al., 2005) bei agresija tarp bendraamžių (Albrecht et al., 2007; Cui et al., 2014; Loukas, Paulos, & Robinson, 2005). Tai rodo, kad psichologinė kontrolė sutrikdo ne tik intrapersonalinį asmens funkcionavimą, tačiau ir funkcionavimą socialiniuose kontekstuose (Soenens & Vansteenkiste, 2010).

Apibendrinant, psichologinė kontrolė yra plačiai tyrinėtas tėvų elgesio komponentas, kuris yra neginčijamai susijęs su paauglio probleminiu funkcionavimu. Visgi mažai tyrimų nagrinėja psichologinę kontrolę pozityviame kontekste, o juo labiau bando atskleisti abipusius efektus tarp psichologinės kontrolės ir pozityvaus paauglio elgesio ir savybių.

2.2.2 Bendras autonomiją palaikančio tėvų elgesio, elgesio kontrolės ir psichologinės kontrolės efektas, prognozuojant paauglių raidos išdavas

Ankstesniuose skyriuose pristatyti tyrimai, nagrinėjantys tėvų psichologinę ir elgesio kontrolę bei autonomiją palaikančią elgesį, atspindi didelį susidomėjimą šiomis tėvų elgesio dimensijomis, tačiau išsamaus šių dimensijų sąveikos ir reikšmės paauglių gerovei ir sėkmingam prisitaikymui supratimo vis dar trūksta. Dažniausiai yra tyrinėjamas kuris nors vienas iš šių aspektų (rečiau du), kitaip tai galima pavadinti *dimensiniu* požiūriu, arba jie yra apjungiami į tėvų auklėjimo stilių, kitaip tai galima pavadinti *tipologiniu* požiūriu (Bean, Barber, & Crane, 2006). Abu šie požiūriai turi savų metodologinių pranašumų ir trūkumų. Dimensinis požiūris gali pervertinti kokios nors dimensijos vaidmenį raidos rezultatams arba netinkamai tą vaidmenį interpretuoti, neatsižvelgiant į šių dimensijų tarpusavio ryšius. Tipologinis požiūris, savo ruožtu, neleidžia šių dimensijų atskirti ir įvertinti unikalios kiekvienos iš jų vaidmens. Iš kitos pusės, pagal šį požiūrį, tėvai suskirstomi į tam tikrus išgrynintus tipus, neatsižvelgiant į dimensijų proporciją ar dinamiką laike

(Barber, Stolz et al., 2005). Dėl aiškaus šiame darbe nagrinėjamų dimensijų indėlio tipologijoje trūkumo, literatūra, apimanti tėvų auklėjimo stilius, išsamiau nebus nagrinėjama. Verta tik paminėti, kad autoritetingas auklėjimo stilius turi stipriausias sąsajas su autonomijos palaikymu ir elgesio kontrole, o autoritarinis auklėjimo stilius – su psichologine kontrole (Barber, Stolz et al., 2005; Joussemet et al., 2008).

Tyrimai, nagrinėjantys tėvų psichologinę kontrolę ir autonomiją palaikančią elgesį pagal dimensinį požiūrį (t.y. kartu), nėra vienareikšmiai. Kai kurie autoriai autonomiją palaikančią elgesį ir psichologinę kontrolę laiko vieno kontinuumo skirtingais galais. Tai reiškia, kad jei tėvai taiko psichologinės kontrolės metodus, jie automatiškai pažeidžia vaiko autonomišką funkcionavimą (Liew et al., 2014; Schaefer, 1965 a, b). Visgi daugiau empirinių įrodymų turi požiūris, kad psichologinė kontrolė, analizuojama atskirai nuo autonomiją palaikančio tėvų elgesio, turi didesnę prognostinę galią, ir kad šios dvi dimensijos gali būti stebimos vienu metu ir turėti skirtingus efektus paauglio raidos išdavoms (Barber, Stolz et al., 2005; Barber, Xia, Olsen, McNeely, & Bose, 2012; Hauser Kunz, & Grych, 2013; Hunter, Barber, & Stolz, 2014; Silk et al., 2003; Skinner, Johnson, & Snyder, 2003). Kitaip tariant, nors, remiantis sveiku protu, galima kelti prielaidą, jos psichologinę kontrolę naudojantys tėvai tuo pačiu metu tikrai neskatins vaiko autonomijos, tačiau tėvai, reikšdami mažiau autonomiją palaikančio elgesio, nebūtinai pradės naudoti psichologinę kontrolę. Taip pat tai nereiškia, kad tėvai, taikantys mažiau psichologinės kontrolės taktikų, būtinai skatins savo vaikus savarankiško mąstymo ar įtrauks į demokratišką sprendimų priėmimo procesą šeimoje. Taigi psichologinės kontrolės nebuvimas neužtikrina autonomijos palaikymo ir atvirkščiai. Kaip jau buvo minėta, tyrimų, nagrinėjančių jungtinių šių dimensijų efektą, nėra daug. Silk ir kolegos (2003), tikrinę psichologinės kontrolės ir autonomijos palaikymo efektą paauglių raidos išdavoms, nustatė, kad abu šie konstruktai yra unikaliai susiję su savivoka (angl. *self-concept*), tačiau tik psichologinė kontrolė prognozavo daugiau emocijų sunkumų ir nė vienas konstruktas neprognozavo delinkventinio elgesio ar narkotinių medžiagų vartojimo. Soenens ir kolegos (2009) atskleidė, kad tų paauglių, kurie turėjo daugiau depresijos simptomų bei pasižymėjo žemesne saviverte ir žemesniais akademiniiais pasiekimais, tėvai taikė daugiau psichologinės kontrolės, nepriklausomai nuo to, kiek jie skatino vaikų autonomiškumą, tačiau socialinis prisitaikymas buvo geresnis tų paauglių, kurių tėvai greta žemos psichologinės kontrolės pasižymėjo ir aukštesniu autonomijos skatinimo lygiu. Dar keli tyrimai nustatė, kad psichologinė kontrolė neigiamai prognozuoja paauglių gerovę, tačiau tik tuomet, kai tėvų autonomiją palaikančio elgesio lygis yra žemas (Bean & Northrup, 2009; Hauser Kunz, & Grych, 2013; Sher-Censor, Parke, & Coltrane, 2010). Taigi galime kelti prielaidą, kad suvoktos psichologinės kontrolės ir suvokto autonomiją palaikančio elgesio skirtingos kombinacijos gali būti svarbios skirtingoms paauglio raidos išdavoms. Tai yra paaugliai, pasižymintys žemu suvoktos psichologinės kontrolės lygiu ir aukštu autonomiją palaikančio elgesio lygiu, pasižymės optimaliausiu psichosocialiniu funkcionavimu, o daugiausiai kliūčių optimaliam funkcionavimui turės paaugliai, suvokiantys savo tėvus kaip psichologiškai kontroliuojančius ir nepalaikančius autonomijos.

Kitas literatūroje aptinkamas nagrinėjamų tėvystės dimensijų derinys yra psichologinė kontrolė ir elgesio kontrolė. Anksčiau apžvelgti tyrimai leidžia drąsiai teigti, kad šios tėvystės dimensijos yra atskiros, unikaliai susijusios su paauglių raidos išdavomis bei sėkmingu funkcionavimu. Apibendrinant, elgesio kontrolė priskiriama apsauginiams elgesio sunku-

mų veiksniais, o psichologinė kontrolė – kaip emocijų sunkumų rizikos veiksnys (Barber et al., 1994; Barber, Stolz et al., 2005). Pettit, Laird, Dodge, Bates ir Criss (2009), ieškodami galimų elgesio ir psichologinės kontrolės paauglystėje prielaidų, dar ankstyvose šeimos patirtyse ir socialinėje aplinkoje nustatė, kad elgesio kontrolė yra susijusi su motinos proaktyvumu vaiko auklėjime ankstyvame amžiuje, pozityvia tėvyste ir aukštesniu socialiniu ekonominiu statusu, o psichologinė kontrolė – su šurkščiu auklėjimu ankstyvame amžiuje ir ankstyvais vaiko elgesio sunkumais. Žvelgiant į elgesio ir psichologinės kontrolės, analizuojamų kartu, išdavus, pastebima, kad elgesio ir psichologinė kontrolė kartu veda prie prastesnės emocijų reguliacijos, o vien tik elgesio kontrolės taikymas yra susijęs su šiek tiek prastesne emocijų reguliacija, tačiau ne tada, kada stebimas kartu su didesne motinos šiluma (Manzeske & Stright, 2009). Lansford, Laird, Pettit, Bates ir Dodge (2014) taip pat analizavo jungtinį elgesio ir psichologinės kontrolės efektą. Jų išvados teigia, kad elgesio kontrolė, kontroliuojant psichologinę kontrolę, prognozavo tiek emocijų, tiek elgesio sunkumų sumažėjimą, tačiau tik vaikinams, o psichologinė kontrolė, kontroliuojant elgesio kontrolę, emocijų sunkumų prognozavo daugiau tiek vaikinams, tiek merginoms, tačiau elgesio sunkumų daugiau tik merginoms (Lansford et al., 2014).

Paskutinė galima dimensijų pora - tai tėvų elgesio kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys. Šis derinys yra pakankamai vienareikšmis, t.y. apibendrinus visus tyrimus, randa ma, kad elgesio kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys yra teigiamai tarpusavyje susiję bei abu kartu susiję su aukštesne paauglių kompetencija, savireguliacija bei akademiniais pasiekimais ir mažiau – su emocijų ir elgesio sunkumais (Brody, Dorsey, Forehand, & Armistead, 2002; Byers et al., 2003).

Galiausiai, yra bandymų įtraukti visas tris tėvystės dimensijas (Cumsille et al., 2015; De Kemp, Scholte, Overbeek, & Engels, 2006; Galambos, Barker, & Almeida, 2003; Van Assche et al., 2016; Wang et al., 2007; Bean et al., 2006). Verta pabrėžti, jog dauguma šių studijų gavo panašius rezultatus, kaip ir studijos, tyrinėjančios tėvystės dimensijų poras. Bendriausia prasme, tėvų autonomijos palaikymas siejamas su paauglių psichologine branda, saviverte, akademiniais pasiekimais ir pan., o elgesio ir psichologinė kontrolė - su elgesio ir emocijų sunkumais, tik skirtingais modalumais. Visgi šios studijos retai kada nagrinėdavo specifinį kiekvienos tėvystės dimensijos efektą paauglio gerovei ir funkcionavimui, atsižvelgiant į kitų dimensijų galimą įtaką rezultatams. Visos dimensijos į vieną analitinį modelį arba būdavo neįtraukiamos, arba nenagrinėjami atskiri jų efektai skirtingoms raidos išdavoms. Barber, Stolz ir Olsen (2005) sistemingai pažvelgė ir išnagrinėjo visų trijų dimensijų unikalius ir kontekstinius efektus skirtingoms paauglio raidos išdavoms. Jie atliko didelio masto tyrimą tiek su skersinio pjūvio duomenimis, tikrindami tyrimo kintamųjų struktūrą ir jos ekvivalentiškumą skirtingose kultūrose, tiek su longitudinaliais ketverių metų duomenimis, tikrindami unikalų ir sąlyginį tėvystės dimensijų efektą paauglių psichosocialiniam funkcionavimui. Pagrindiniai jų rezultatai atskleidė, kad tėvų autonomijos palaikymas turi unikalias dominuojančias teigiamas sąsajas su socialiniu iniciatyvumu, elgesio kontrolė – neigiamas su asocialiu elgesiu, o psichologinė kontrolė – teigiamas su depresija (Barber, Stolz et al., 2005). Ši atradimą patvirtina ir vėlesni tyrimai (Hunter et al., 2014). Tačiau tarpkultūrinė analizė atskleidė, kad šie dominuojantys takai pasitvirtina ne visose šalyse, t.y. išryškėjo kiti taip pat ar net labiau dominuojantys antriniai takai: neigiamos sąsajos tarp autonomijos palaikymo ir depresijos bei teigiamos sąsajos tarp psichologinės kontrolės ir asocialaus elgesio (Barber, Stolz et al., 2005). Panašias

tarpkultūrinių skirtumų tendencijas rado ir kiti autoriai (Bean et al., 2003). Apibendrinus šias studijas iš esmės sutariama dėl principinio šių dimensijų vaidmens paauglio raidoje, t.y. autonomijos palaikymas ir elgesio kontrolė veikia kaip apsauginiai arba skatinantys veiksniai, o psichologinė kontrolė - kaip rizikos veiksnys sėkmingam paauglio vystymuisi. Tačiau tėvo ir motinos atskiri vaidmenys pozityvioms paauglio raidos išdavoms dar reikalauja tolesnio sisteminio nagrinėjimo.

2.2.3 Tėvų elgesio pokytis laikui bėgant

Nepaisant nemenko susidomėjimo autonomiją palaikančiu elgesiu, elgesio kontrole ir psichologine kontrole kartu ar atskirai, egzistuoja labai mažai tyrimų ir empirinių duomenų apie šių dimensijų stabilumą ir pokytį paauglystėje. Kelios klasikinės studijos (McNally, Eisenberg, & Harris, 1991; Roberts, Block, & Block, 1984), tyrinėjusios visas tris dimensijas, nustatė, kad tėvų palaikymas, išreikštas fiziniu prieraišumu ir artumu, paauglystėje mažėjo, o fizinio tėvų palaikymo rezultatai buvo prieštaringi. Buvo rasta tiek tėvo ir motinos fizinio palaikymo didėjimo, tiek mažėjimo, tiek stabilumo įrodymų. Tėvų palaikymo pokyčio tendencijų prieštaringumas neišspręstas ir naujesniuose tyrimuose. Hafen ir Laursen (2009), nagrinėdami abiejų tėvų palaikymo ir elgesio bei emocijų sunkumų sąsajas, nustatė palaikymo mažėjimą nuo šeštos iki aštuntos klasės su stipresniu mažėjimu tarp daugiau sunkumų turinčių paauglių. Tuo tarpu, Van Heel su kolegomis (2017), nagrinėdami tiek tėvų, tiek paauglių vertintą palaikymą, nustatė, kad jis išliko stabilus visu paauglystės laikotarpiu. Elgesio kontrolė, išreikšta vienu stebėsenos teiginiu, šiose dviejose studijose išliko stabili (McNally et al., 1991; Roberts et al., 1984), tačiau naujesnis tyrimas, kuriame naudota visa stebėsenos skalė, pademonstravo, kad paauglystėje stebėseną vaikinių imtyje sumažėjo (Laird, Pettit, Bates, & Dodge, 2003). Kalbant apie psichologinę kontrolę, Roberts ir kt. (1984) bei McNally ir kt. (1991) rado arba stabilias, arba didėjančias tendencijas. Luyckx, Soenens, Vansteenkiste, Goossens ir Berzonsky (2007) savo tyrime patvirtino psichologinės kontrolės stabilumą, tačiau ne paauglių, o jaunų suaugusių imtyje. Nagrinėjant dvi minėtas klasikinės studijas (McNally et al., 1991; Roberts et al., 1984), verta paminėti ir keletą metodologinių trūkumų. Roberts ir kolegos (1984), kalbėdami apie tėvystės dimensijų pokytį laike, savo imtyje atliko du matavimus, pirmą, kai vaikams buvo 3 metai ir antrą, kai jiems buvo 12 metų. Remiantis tokiu intervalu, negalima vienareikšmiškai spręsti apie konstrukto stabilumą ar pokytį dėl besikeičiančios šeimos sistemos ir kitų aplinkybių. O McNally ir kolegos (1991) iš viso apklausė tik 32 tyrimo dalyvius. Vienas išsamiausių autonomiją palaikančio elgesio, elgesio kontrolės ir psichologinės kontrolės pokytį paauglystėje nagrinėjančių tyrimų buvo atliktas Barber, Maughan ir Olsen (2005). Tėvų palaikymą jie matavo naudodami fizinio prieraišumo ir tėvų priėmimo skales. Abiejų tėvų *palaikymas*, išreikštas fiziniu prieraišumu, vienareikšmiškai mažėjo visus ketverius tyrimo metus nepriklausomai nuo to, ar vertino paauglys, ar patys tėvai. Tėvų priėmimas pasižymėjo šiek tiek skirtingomis pokyčio tendencijomis priklausomai nuo to, ar jie patys vertino savo elgesį, ar jų elgesį vertino paauglys, tačiau apibendrinus galima teigti, kad tėvų priėmimas buvo sąlyginai stabilus su menka mažėjimo tendencija paaugliams vertinant tėvo elgesį. Šis atradimas iš dalies sutampa su De Goede, Branje ir

Meeus (2008), kurie nustatė, kad tiek motinos, tiek tėvo bendras palaikymas mažėja ankstyvoje paauglystėje ir didėja vėlyvoje paauglystėje. Tėvų *elgesio kontrolė* buvo išreikšta per tėvų stebėseną ir ribų nustatymą. Tėvo stebėseną išliko stabili per visą tyrimo laiką, tačiau motinos stebėseną įgavo kvadratinę tendenciją su padidėjimu antrais ir trečiais tyrimo metais ir vėl sumažėjimu iki pradinio lygmens ketvirtais tyrimo metais. Abiejų tėvų ribų nustatymas mažėjo viso tyrimo metu. Luyckx ir kolegijos (2011), tyrinėdami stebėsenos pokytį nuo 1 iki 12 klasės, nustatė kvadratinę pokyčio tendenciją su aukščiausiu stebėsenos lygiu vidurinėse klasėse.

Analizuojant *psichologinę kontrolę*, buvo pastebėta, kad tėvų vertinama jų pačių psichologinė kontrolė buvo mažesnė nei paauglių vertinta tėvų psichologinė kontrolė ir dar papildomai mažėjo, o paauglių vertinta tėvų psichologinė kontrolė arba išliko stabili arba didėjo (Barber, Maughan et al., 2005). Vadinasi, paaugliai suvokė savo tėvus kaip labiau kontroliuojančius nei save tokiais laikė patys tėvai. Daugiau tyrimų, tiesiogiai tiriančių autonomiją palaikančio elgesio, elgesio kontrolės ir psichologinės kontrolės ar susijusių konstrukto pokytį paauglystėje rasti nepavyko.

Apibendrinant, aiškių ir bent kelių skirtingų imčių patvirtintų šių tėvystės dimensijų pokyčio ar stabilumo tendencijų vis dar nepavyko išskirti. Visgi galima daryti išvadą, kad autonomiją palaikantis elgesys, elgesio kontrolė ir psichologinė kontrolė nėra vienareikšmiškai stabilūs konstruktai, o vienaip ar kitaip kintantys paauglystės laikotarpiu. Iš apžvelgtos literatūros galima būtų kelti prielaidą, kad suvoktas autonomiją palaikantis elgesys gali pasižymėti žemėjančiu lygiu, suvokta tėvų kontrolė - netiesine pokyčio tendencija, o suvokta psichologinė kontrolė – sąlyginai stabili.

2.2.4 Holistinis požiūris nagrinėjant tėvų elgesį

Bet kokių tęstinių raidos tyrimų tikslas yra suprasti ir paaiškinti individualią raidą veikiančius procesus. Tokie tyrimai remiasi prielaida, kad besivystantis ir besikeičiantis organizmas formuojasi pats ir prisitaiko prie kintančios savo aplinkos aktyviai su ja sąveikaudamas (Bergman, Magnusson, & El Khouri, 2003). Tradiciniuose raidos tyrimuose dominuoja į kintamuosius ir jų tarpusavio sąsajas orientuota analizė. Remiantis holistiniu, interaktyviu proceso supratimu, modernūs analizės modeliai patvirtina prielaidą, kad kintamojo psichologinė reikšmė asmens funkcionavimui negali būti iki galo įvertinta studijuojant jį izoliuotai, neįvertinant aplinkos bei kitų kartu kintančių sąlygų ar asmens savybių (Bergman & Trost, 2006).

Tėvų elgesio veiksmų tyrimuose, bandančiuose žvelgti į skirtingas tėvystės dimensijas holistiškai, pagrindinis metodologinis įrankis yra į asmenį orientuoti analizės metodai, pvz., skirtingų trajektorijų ir klasterių paieška (Henry, Tolan, & Gorman-Smith, 2005). Visgi tokių bandymų yra labai maži. Pavienių tėvystės klasterių analizės pavyzdžių galima rasti dar klasikiniuose tėvų elgesio tyrimuose. Vienas įtakingiausių darbų, besiremiančių į asmenį orientuotu požiūriu ir taikiusių klasterinę analizę, siekiant išskirti tam tikras tėvų taikomo elgesio grupes, tai Baumrind (1971) monografija, kurioje išskirti trys tėvų auklėjimo stiliai: autoritetingas, autoritariškas ir leidžiantis auklėjimo stilius. Dabar šie stiliai yra vieni iš dažniausiai naudojamų konstrukto tėvų-vaikų santykiams ir šeimos aplinkai aprašyti. Šie stiliai yra sudaryti iš penkiolikos hipotetinių tėvų elgesio dimensijų, kur

kiekvienas stilius pasižymi skirtinga šių dimensijų kombinacija (Baumrind, 1971). Dauguma vėlesnių tyrimų, nagrinėjančių ir vertinančių tėvų auklėjimo stilius, naudoja nebe klasterinę analizę, o specialiai šiems stiliams sukurtus klausimynus, pvz., Buri (1991) tėvų valdžios klausimynas (angl. *PAQ, Parental Authority Questionnaire*) ar Robinson, Mandleco, Olsen ir Hart (1995) tėvų elgesio klausimynas (angl. *Parental Practices Questionnaire*), taip nutolstant nuo holistinio požiūrio. Toks pasirinkimas naudoti skirtingą tėvų elgesį apibendrinančiais įrankiais apriboja galimybę atrasti platesnį spektrą galimų elgesio kombinacijų ir analizuoti tų skirtumų reikšmę. Visgi kartais literatūroje galima aptikti atvejų, kuomet vis dar į šiuos konstruktus yra žvelgiama, pasitelkiant iš dalies holistinį požiūrį ir taikoma klasterinė analizė, tačiau jos priėjimas prie tėvystės veiksmų ir empirinių duomenų interpretacija labai panaši į Baumrind (1971), tik naudojant kitas tėvų elgesio dimensijas. Dažniausiai tėvystės kintamieji yra matuojami vieną kartą tyrimo pradžioje ir nustačius klasterius pagal juos lyginamos raidos išdavos. Šie klasteriai dažniausiai pavadinami taip pat arba panašiai kaip auklėjimo stiliai (Bombi, Di Norcia, Di Giunta, Pastorelli, & Lansford, 2015; Hovee et al., 2007) su retomis išskirtimis tais atvejais, kuomet klasterių būdavo išskiriama daugiau (Bowers et al., 2014; Johnson, Shulman, & Collins, 1991; Lee, Daniels, & Kissinger, 2006; Nelson, Padilla-Walker, Christensen, Evans, & Carroll, 2010; Sorkhabi & Middaugh, 2013) ar mažiau (Kim et al., 2008). Be auklėjimo stiliaus, klasterinė analizė tėvystės tyrimuose taip pat buvo naudota proaktyviam tėvų elgesiui (Padilla-Walker, Christensen, & Day, 2011; Padilla-Walker, Fraser, & Harper, 2012) ir kontroliuojančiam tėvų elgesiui (Soenens et al., 2009) nagrinėti. Toks analizės būdas tėvystę laiko sąlygojančiu veiksmu ir neleidžia atsižvelgti į galimus abipusius ryšius. Papildomai tęstiniuose tyrimuose, matuojant tėvų elgesį tik vieną kartą, keliami prielaida, kad tėvų elgesys ir jo interpretavimas bėgant laikui nekinta, nors empiriniai duomenys rodo priešingai.

Laikantis nuomonės, kad tiek paaugliams, išgyvenant su brendimu susijusius fizinius, psichologinius ir socialinius pokyčius, tiek tėvams, išgyvenant panašius pokyčius, tik susijusius su jų perėjimu į vidurio amžių, tėvų ir vaikų santykis ir tėvų elgesys bei įtaka gali keistis (Laursen & Collins, 2009). Stebėtina mažai literatūros nagrinėja tėvų elgesio pokytį paauglystėje (Barber, Maughan et al., 2005; De Goede et al., 2008; Laird et al., 2003; Luyckx et al., 2007; Luyckx et al., 2011), o bandymų ieškoti skirtingų grupių, remiantis skirtingų tėvystės dimensijų kitimu laike, visai nepavyko rasti.

Apibendrinus, paaugliai nėra izoliuoti ir jų raida nevyksta nuo konteksto apribotame vakuume, dėl to yra svarbu pasitelkti holistinį požiūrį, kuris žvelgia į asmenį ir jo raidą kaip į integruotą procesą sąveikoje su kintančia aplinka ir iš jo kylančius metodus, kurie leidžia tą procesą užčiuopti. Visgi šeimos konteksto tyrimų lauke nėra gilių holistinio ir į asmenį orientuoto požiūrio tradicijų.

2.2.5 Skirtingas ir unikalus motinos ir tėvo vaidmuo sūnų ir dukterų raidoje

Dar vienas svarbus veiksnys tėvų-vaikų santykiuose yra skirtingas tėvo ir motinos vaidmuo paauglių raidoje (Lansford et al., 2014; Simons & Conger, 2007). Lyčių skirtumų tyrimų srities atstovai to ištakas grindžia evoliucinės perspektyvos idėjomis, kuomet moteris suvokiama kaip orientuota į santykių palaikymą, o vyrai – į materialinį aprūpinimą

(Slavkin & Stright, 2000). Tad motinos elgesys labiau asocijuojamas su emocine šiluma, domėjimusi vaiku, o tėvo – su draudimais, kontrole ir agresyvumu. Paauglių-tėvų santykių ir raidos tyrėjai, savo ruožtu, taip pat stengiasi atsakyti į šį klausimą.

Literatūros apžvalga atskleidė, kad paaugliai motinas suvokia kaip labiau psichologiškai kontroliuojančias (Armentrout & Burger, 1972), taip pat paaugliai mano, kad motinos daugiau žino apie jų laisvalaikį ir draugus (Crouter & Head, 2002), o tai susiję su paauglių polinkiu labiau atsiskleisti motinai nei tėvui (Keijsers et al., 2010). Taip pat būtent motinos, bet ne tėvo, žinios apie jų laisvalaikį ir draugus buvo susijusios su paauglių delinkventiniu elgesiu (Lansford et al., 2014). Kiti tyrimai, analizuojantys tėvo ir motinos efektus, nustatė, kad tik tėvo, bet ne motinos, palaikymas prognozavo mažiau paauglių elgesio ir emocijų sunkumų (Bean et al., 2006). Taip pat tik motinos psichologinė kontrolė buvo susijusi su paauglių emocijų sunkumais (Baron & MacGillivray, 1989), o tėvo psichologinė kontrolė su elgesio ir emocijų sunkumais buvo susijusi tik tuomet, kai paaugliai kartu ir motiną suvokė kaip stipriai psichologiškai kontroliuojančią (Rogers, Buchanan, & Winchell, 2003).

Dar rečiau nei atskirai analizuojamas tėvo ir motinos elgesys, yra nagrinėjamas jų vaidmuo merginoms ir vaikinams. Nagrinėjant bendrą suvokiamą tėvų elgesio lygį, merginos nurodė žemesnę tėvo kontrolę nei berniukai (Chen, Liu, & Li, 2000). Tyrimai, analizuojantys tėvo ir motinos efektus, atsižvelgdami į vaikų lytį, nustatė, kad vaikinams depresijos simptomai buvo labiau susiję su motinos, o ne tėvo, psichologine kontrole (Soenens, Luyckx, Vansteenkiste, Duriez, & Goossens, 2008). Tuo tarpu Barber (1996) psichologinės kontrolės ir depresijos simptomų sąsajas rado tik dukterų-motinių diadose. Sąsajos tarp elgesio kontrolės ir elgesio (Lansford et al., 2014) bei emocijų (Barber, 1996) sunkumų buvo rastos tik sūnų-tėvų diadose.

Išanalizavus skirtingo tėvo ir motinos elgesio tyrimų literatūrą, verta aptarti galimus pačių tyrimo būdų metodologinius ypatumus. Vienas kelias yra sujungti tėvo ir motinos vertinimus pasitelkiant aritmetinį vidurkį (pvz., Galambos et al., 2003). Tokiu būdu dėl tėvo ir motinos tikėtino didelio elgesio sutapimo padidinamas skalės validumas ir patikimumas (Schwarz, Barton-Henry, & Pruzinsky, 1985). Tačiau toks vertinimo būdas neatskleidžia tėvo ir motinos elgesio panašumo ir neatsako į klausimą, ar abiejų tėvų indėlis vaiko raidai yra unikalus, ar vienodas. Antrasis kelias yra analizuoti motinos ir tėvo įverčius atskirai (pvz., Soenens et al., 2008). Tokia analizė gali atskleisti motinos ir tėvo funkcijos panašumus, tačiau tyrėjai retai kada lygina motinos ir tėvo efektus, nes paplitusios statistinės technikos (pvz., r ir z transformacija) tinka nepriklausomoms imtims, kas yra akivaizdžiai pažeidžiama šeimos aplinkoje (Lansford et al., 2014). Trečiasis kelias yra analizuoti tėvo ir motinos įverčius viename modelyje (Bean et al., 2006) ir būtent toks priėjimas gali patikimiausiai nustatyti, ar tėvas ir motina unikaliai prognozuoja paauglių raidos išdavas.

Taigi, apibendrinus analizuotą literatūrą, matome, kad daugiausiai tyrimų, nagrinėjančių skirtingus motinų ir tėvų efektus, yra paauglių probleminio elgesio ir emocijų sunkumų srityje ir empirinių įrodymų, kaip tėvai gali nukreipti paauglius link pozityvios raidos, stinga. Taip pat akivaizdu, kad tėvas ir motina turi šiek tiek skirtingą efektą paauglių psichologiniam funkcionavimui ir dar daugiau, šis efektas skiriasi vaikinams ir merginoms.

2.3 Tėvų elgesio sąsajos su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje

Nors šeimos aplinka ir santykiai su tėvais pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje yra laikomi vienu iš kertinių aspektų (Bowers et al., 2011; Chand, Farruggia, Dittman, Sanders, & Ting Wai Chu, 2013; Lerner et al., 2017; Theokas & Lerner, 2006), tyrimų, nagrinėjančių tėvystės dimensijas (Barber, Stolz et al., 2005; Bean et al., 2006; Joussemet et al., 2008) PJR perspektyvoje pavyko rasti tik penkis (Bebiroglu et al., 2013; Bowers et al., 2011; Bowers et al., 2014; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Napolitano et al., 2011). Bebirouglu ir kolegos (2013) tyrė, kaip tėvų šiluma ir stebėseną yra susijusi su pilietiniu aktyvumu, ir nustatė, kad pilietinį aktyvumą po metų teigiamai prognozavo tėvų šiluma tik merginoms ir stebėseną tik vaikinams. Napolitano ir kolegos (2011) optimalų psichosocialinį funkcionavimą tyrė pasitelkdami tikslingą savireguliaciją kaip indikatorių ir nustatė, kad su aukštesne savireguliacija, o tuo pačiu ir su geresniu psichosocialiniu funkcionavimu, yra susiję, taip pat kaip ir Bebirouglu ir kolegų (2013) tyrime, tėvų šiluma ir stebėseną. Ši atradimą taip pat patvirtino Bowers su kolegomis (2011) nustatę, kad su optimaliausia tikslingos savireguliacijos trajektorija yra susijęs aukščiausias pozityvios tėvystės lygis, išreikštas tėvų šiluma, stebėseną ir įsitraukimu. Kitas tyrimas, analizuojantis raidos kaskadas (nuosekliai priklausomų konstrukčių analizė) nuo tėvų elgesio link prisidėjimo, medijuojant tikslingai savireguliacijai ir optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui, nustatė, kad motinos, bet ne tėvo, šiluma ir abiejų tėvų stebėseną prognozuoja didesnę tikslingą savireguliaciją, kuri prognozuoja geresnį psichosocialinį funkcionavimą, kuris, savo ruožtu, prognozuoja didesnę prisidėjimą vėlesniais metais (Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010). Bene išsamiausiai tėvystės sąsajas su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu, išreikštu per penkis OPF komponentus (charakterio tvirtumą, pasitikėjimą, atjautą, kompetenciją ir susietumą), nagrinėjo Bowers ir kolegos (2014). Autoriai pirmiausiai išskyrė tėvystės klasterius, sudarytus iš tėvų įsitraukimo į vaikų mokymąsi, šilumos ir stebėsenos nuo devintos iki dvyliktos klasės ir pagal juos lygino OPF komponentus. Visose klasėse autoriai išskyrė nuo keturių iki šešių klasterių, mažiausiai devintoje klasėje ir daugiausiai – dvyliktoje. Kaip ir buvo tikėtasi, autorių išskirti klasteriai beveik sutapo su auklėjimo stiliais pagal Baumrind (1971), išskyrus kelis papildomus klasterius, susijusius su vaikų mokymusi, vyresnėse klasėse. Taip pat buvo pastebėta, kad daugiausiai paauglių priklauso adaptyviems ir pozityviems tėvystės klasteriams (integruota tėvystė ir autoritetingas auklėjimas). Klasterių palyginimas tarp penkių komponentų atskleidė, kad integruotos tėvystės klasteris nebuvo susijęs su aukštesniais OPF rodiklių įverčiais, tačiau autoritetingo auklėjimo ir stipraus įsitraukimo klasteriai pasižymėjo aukščiausiais visų penkių komponentų įverčiais visose bangose (Bowers et al., 2014). Verta paminėti ir kelis šio išsamaus tyrimo trūkumus. Pirmia, pasirinktos tik pozityvios tėvystės dimensijos, o tai neleidžia išskirti tikrai neigiamo tėvų elgesio klasterio, nes, kaip aprašyta anksčiau, teigiamos tėvystės dimensijos nebūtinai dar nereiškia neigiamo tėvų elgesio. Antra, tėvystės klasteriai išskirti visose bangose atskirai, taip neatskleidžiant tėvystės dimensijų pokyčio ir to pokyčio sąsajų su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu.

Apibendrinant, pozityvios tėvystės praktikos yra susijusios su optimalaus psichosocialinio funkcionavimo indikatoriais. Nepaisant pripažintos šeimos aplinkos veiksnių svarbos ir didelio susidomėjimo raidos tyrimuose, išsamių ir sistemingų tėvystės dimensijų

pokyčio ir sąsajų mechanizmų su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu tyrimų vis dar trūksta. Taigi lieka neatsakytas klausimas, kaip paauglių suvoktas tėvų elgesys susijęs su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu tęstinėje perspektyvoje.

2.4 Apibendrinimas

Apžvelgus šiam darbui aktualių tyrimų lauką, verta akcentuoti svarbiausius teorinius aspektus ir kilusius tyrimo klausimus. Šiame darbe remiamasi pozityvios jaunimo raidos teoriniu modeliu. Pozityvios jaunimo raidos modelis – tai raidos sistemų sąveikų teorijos dalis, pabrėžianti paauglius kaip turinčius tiek individualius, tiek kontekstinius resursus sėkmingai adaptacijai, o raidos procesą kaip abipusiai naudingą asmens ir aplinkos sąveiką, sąlygojančią optimalios raidos trajektoriją. Ši optimali ir sėkminga raida yra išreikšta per penkių OPF komponentų (charakterio tvirtumo, pasitikėjimo, atjautos, susietumo ir kompetencijos) ir juos apjungiančio optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raiškos kaitą. Apibendrinus apžvelgtą literatūrą matome, kad paaugliai pasižymi skirtingu OPF lygiu ir pokyčio tendencijomis. Nors išskiriamų trajektorijų skaičius skirtinguose tyrimuose skiriasi, tačiau galima išskirti tris atsikartojančias daugumoje tyrimų, todėl pirmuoju šiame darbe iškeltu klausimu ir bus siekiama išsiaiškinti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidą ir galimas trajektorijas paauglių imtyje, keliant prielaidą, kad tiriamoje paauglių imtyje išsiskirs bent trys optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos. Kitame žingsnyje bus aiškinamasi, kaip penki OPF komponentai ir jų kaita yra išreikšti skirtinga OPF raida pasižyminčiose paauglių grupėse, kas ir atspindi antrąjį šiame darbe iškeltą klausimą.

Pozityvios jaunimo raidos modelis postuluoja, kad paaugliui sėkmingai vystantis, tai yra vis labiau pasireiškiant penkiems komponentams ir optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui, jis turėtų susidurti ne tik su mažesne probleminio elgesio rizika, bet ir pasiekti pozityvius raidos rezultatus, tai yra prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Kadangi probleminį elgesį sąlygojantys veiksniai ir pasekmės yra pakankamai plačiai ištyrinėti paauglių raidos literatūroje, šiame darbe nuspręsta susitelkti tik ties pozityviomis raidos išdavamis, neliečiant probleminio elgesio tematikos. Taigi trečiuoju šio darbo klausimu siekiama atskleisti sąsajas tarp pozityvios jaunimo raidos ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės, keliant prielaidą, kad optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas leidžia nuspėti prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės vėlesniais metais.

Šiame darbe tyrinėjami paauglių suvokto tėvų elgesio aspektai: autonomiją palaikantis tėvų elgesys, tėvų elgesio ir psichologinė kontrolė. Apžvelgtuose empiriniuose tyrimuose apie tėvų elgesio pokyčio ar stabilumo tendencijas pavyko rasti tik fragmentiškų duomenų „leidžiančių kelti silpnas prielaidas, kad suvoktas autonomiją palaikantis elgesys gali pasižymėti žemėjančiu lygiu, suvokta tėvų kontrolė - netiesine pokyčio tendencija, o suvokta psichologinė kontrolė išliks sąlyginai stabili. Todėl ketvirtuoju šio darbo klausimu bus siekiama išsamiai išsiaiškinti, kaip suvokiamas tėvų elgesys kinta paauglystėje. Kaip jau minėta, pozityvios jaunimo raidos modelis pabrėžia šeimos aplinkos, konkrečiai tėvų elgesio, svarbą sėkmingai paauglio raidai, tačiau empirinių tyrimų, siekiančių šias sąsajas išanalizuoti pozityvios jaunimo raidos modelio kontekste, beveik nepavyko rasti. Dėl šios priežasties, penktasis šiame darbe keliamas klausimas skirtas išsamiai optimalaus psicho-

socialinio funkcionavimo ir tėvų elgesio abipusių sąsajų analizei, keliant prielaidą, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas ir suvoktas tėvų elgesys tarpusavyje susiję abipusiais ryšiais, t.y. prognozuoja vienas kitą vėlesniais metais.

Galiausiai, pozityvios jaunimo raidos perspektyva akcentuoja abipusiai naudingą sąveiką tarp asmens ir jį supančios aplinkos bei aktyvų asmens vaidmenį toje sąveikoje. Kitaip tariant, besikeičiantis asmuo funkcionuoja besikeičiančioje aplinkoje taip prisitaikdamas ir veikdamas ją. Šią bazinę prielaidą suprasti ir aprašyti geriausiai įmanoma apjungiant į asmenį ir į kintamąjį orientuotus analizės metodus. Todėl paskutiniu šiame darbe keliamu klausimu siekiama išsiaiškinti, kokios besikeičiančio tėvų elgesio, kaip visumos, sąsajos su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu ir prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės.

3. METODIKA

3.1 Tyrimo dalyviai

Šiame darbe yra analizuojami tęstinio tyrimo, vykdyto 2013-2016 metais, duomenys. Analizuojama imtis yra didesnio projekto „Pozityvios jaunimo raidos stiprinimo mechanizmai socialinių – ekonominių transformacijų kontekste (POSIDEV)“ dalis. Projektas finansuotas iš ES struktūrinių fondų lėšų. Tyrimo vadovė prof. dr. Rita Žukauskienė. Tyrimo komandą sudarė: prof. dr. Rita Žukauskienė, prof. dr. Saulė Raižienė, prof. dr. Rasa Pilkauskaitė Valickienė, Oksana Malinauskienė, dr. Ingrida Gabrielavičiūtė, Renata Garcikija, doc. dr. Rasa Erentaitė, dr. Rimantas Vosylis, Inga Truskauskaitė-Kunevičienė, dr. Ilona Kajokienė, Raminta Vaiciukevičė, Violeta Blažytė ir Aušra Auškalnė. Tyrimą sudaro keturi matavimai atlikti kas vienerius metus. Projekto metu buvo surinkti trys matavimai, ketvirtas atliktas pasibaigus projekto finansavimui. Visa pirmo matavimo metu numatoma „POSIDEV“ imtis buvo visi moksleiviai (1804 moksleiviai, 9-12 klasės, tai yra keturios kohortos), besimokantys visose Utenos rajono ugdymo įstaigose: A. Šapokos gimnazija, Saulės gimnazija, Dauniškio gimnazija, Užpalių gimnazija bei Jaunimo mokykla. Utenos rajonas buvo pasirinktas dėl jame gyvenančių žmonių socialinio-ekonominio statuso įvairovės bei homogeniškumo etninės sudėties atžvilgiu (Lietuvos statistikos departamentas, 2013). Apklausos buvo vykdomos kiekvienais metais, iš viso ketverius metus iš eilės.

Šiam darbui pasirinkta jauniausia tyrimo kohorta, tai yra tik tie moksleiviai, kurie pirmo matavimo metu buvo 9-oje klasėje. Ši kohorta buvo pasirinkta, nes ji buvo matuota ketverius metus iš eilės bei apėmė visą vyresniųjų gimnazinių klasių periodą – nuo 9 iki 12 klasės, kitaip tariant, viduriniąją ir vėlyvąją paauglystę. Likusios vyresnės kohortos sistemingai buvo matuotos iki 12 klasės baigimo, taigi atitinkamai tris, du ir vieną kartą, taip apimant trumpesnę raidos periodą. Viso šiame darbe nagrinėjamą imtį sudarė 458 moksleiviai (52,2 proc. merginų 14-17 metų amžiaus pirmo matavimo metu ir 17-20 metų – paskutinio matavimo metu). Kadangi tyrimo dalyvių nubyėjimas buvo sąlyginai nedidelis ir reikšmingai nepakeitė imties charakteristikų, pateikiamas tik pirmojo matavimo detalesnis imties aprašymas pagal mokyklą, lytį ir amžių (3.1.1 lentelė).

3.1.1 lentelė. Pirmais tyrimo metais dalyvavusių moksleivių pasiskirstymas pagal mokyklą, lytį ir amžių

Mokykla	Lytis		Iš viso
	Mergina	Vaikinas	
A. Šapokos gimnazija	98 (21,4 proc.)	56 (12,2 proc.)	154 (33,6 proc.)
Dauniškio gimnazija	67 (14,6 proc.)	65 (14,2 proc.)	132 (28,8 proc.)
Saulės gimnazija	57 (12,4 proc.)	70 (15,3 proc.)	127 (27,7 proc.)
Užpalių gimnazija	15 (3,3 proc.)	13 (2,8 proc.)	28 (6,1 proc.)
Jaunimo mokykla	2 (0,4 proc.)	15 (3,3 proc.)	17 (3,7 proc.)
Iš viso	239 (52,2 proc.)	219 (47,8 proc.)	458 (100 proc.)
Amžius <i>M</i> (<i>SD</i>)	15,18 (0,47)	15,1 (0,49)	15,14 (0,48)

Dauguma tyrimo dalyvių pirmo matavimo metu nurodė, kad gyvena su abiem tėvais (69,5 proc.), 17,4 proc. gyvena tik su mama, 1,2 proc. - tik su tėčiu, 7,1 proc. – su mama ir patėviu, 0,7 proc. su tėčiu ir pamote, likę 4 procentai nurodė, kad gyvena su kitais globėjais. Nurodant priežastį, kodėl yra gyvenama tik su vienu iš tėvų, dažniausiai buvo žymima, kad tėvai yra išsituokę (70,5 proc.), 15,6 procentų pažymėjo, kad vienas iš tėvų išvykęs gyventi ar dirbti į užsienį, o 13,9 procentų – vienas iš tėvų miręs.

Siekiant nustatyti šeimos socialinį ir ekonominį statusą (SES), moksleivių buvo klausiama apie gaunamą nemokamą maitinimą mokykloje, abiejų tėvų išsilavinimą bei darbinį statusą. Vienam apibendrintam SES įverčiui sudaryti buvo pasitelkta latentinių klasių analizė. Pasirenkant tinkamiausią klasių skaičių, buvo atsižvelgiama į koreguotąjį BIC, entropijos ir BLRT indeksus bei atsižvelgiant į išskirtų klasių interpretuojamumą. Pagal šiuos kriterijus buvo pasirinktas trijų SES grupių sprendimas. Tyrimo dalyvių skaičius skirtingose SES grupėse bei jų tikimybės pasirinkti vieną arba kitą pateiktą klausimų variantą pateikiami 3.1.2 lentelėje.

Žemo SES klasei priklausančių tyrimo dalyvių pagrindiniai požymiai yra jiems suteiktas nemokamas maitinimas mokykloje, tėvai, turintys pagrindinį, vidurinį, specialų ir kartais aukštesnįjį išsilavinimą, kurių vienas (dažniau mama) arba abu tėvai neturi darbo. Vidutinio SES klasei priklausančių tyrimo dalyvių pagrindiniai požymiai yra abu dirbantys ir turintys vidurinį, specialų vidurinį ir aukštesnįjį išsilavinimą. Taip pat jiems dažniau neskiriamas nemokamas maitinimas mokykloje. Aukšto SES klasei priskiriamų tyrimo dalyvių pagrindiniai požymiai yra tėvų aukštasis išsilavinimas, nuolatinis darbas bei neskiriamas nemokamas maitinimas mokykloje.

3.2 Tyrimo eiga

Tęstinis tyrimas „POSIDEV“, kurio duomenys yra naudojami šiame darbe, buvo pradėtas vykdyti 2013 metų sausį, gavus Švietimo ir mokslo ministerijos leidimą. Tyrimui buvo pasirinktas Utenos rajonas, kaip labiausiai atitinkantis savo gyventojų sudėtimi Lietuvos populiaciją, remiantis Lietuvos statistikos departamentu. Buvo nuspręsta apklausti visus moksleivius, besimokančius 9-12 klasėse. Sudarius imtį, su konkrečiomis mokyklomis buvo tariamasi dėl tyrimo pristatymo ir atlikimo. Prieš pradėdant tyrimą, tyrimo tikslai buvo pristatomi mokyklų administracijai, mokytojams ir patiems moksleiviams. Dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas. Tėvai (globėjai) buvo informuojami apie vykdomą tyrimą lankstinuku bei per elektroninį dienyną ir prašoma susisiekti su tyrimo komanda, jei jie nesutinka, kad jų sūnus ir/ar dukra dalyvautų tyrime. Tyrimo komandos kontaktai buvo pateikti lankstinuke. Dėl didelio projekte numatyto klausimų paketo pirmo, antro ir trečio matavimų metu, klausimyno pildymą buvo nuspręsta suskaidyti į kelis etapus. Ketvirto matavimo metu į anketą buvo įtraukti tik šiam darbui svarbūs kintamieji, tad užteko tik vieno susitikimo su moksleiviais. Visais tyrimo etapais, tyrimo dieną mokykloje nebuvę moksleiviai buvo prašomi užpildyti anketas jiems patogiu metu, susitarant su mokyklos kontaktiniais asmenimis (psichologe ar socialine pedagoge).

Visais tyrimo etapais tyrimo dalyviai buvo motyvuojami dalyvauti tyrime. Pirmais tyrimo metais visi, užpildę anketą, dalyvavo momentinėje loterijoje, kurioje laimėdavo

3.1.2 lentelė. Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal SES kintamuosius, jų skaičius skirtingose socialinio ir ekonominio statuso grupėse bei tikimybė papulti į vieną ar kitą SES grupę pagal jų tėvų išsilavinimą, darbo statusą ir gaunamą nemokamą maitinimą mokykloje

		Pasiskirstymas bendroje imtyje (proc.)	Socialinio ir ekonominio statuso grupė		
			Žema n=76	Vidutinė n=141	Aukšta n=219
Mamos (globėjos) išsilavinimas	Pagrindinis	3,6	0,105	0,048	0,015
	Profesinis be vidurinio	1,5	0,081	0,000	0,012
	Vidurinis	10,9	0,301	0,221	0,000
	Specialus vidurinis	10	0,192	0,209	0,026
	Aukštesnysis	31	0,279	0,371	0,407
	Aukštasis universitetinis	26,3	0,041	0,150	0,540
	Tėvo (globėjo) išsilavinimas	Pagrindinis	5,2	0,175	0,113
Profesinis be vidurinio		4,5	0,152	0,000	0,071
Vidurinis		11,6	0,226	0,329	0,000
Specialus vidurinis		18,2	0,239	0,466	0,077
Aukštesnysis		22,5	0,174	0,093	0,488
Aukštasis universitetinis		24,3	0,033	0,000	0,364
Mamos (globėjos) darbo statusas		Dirba nuolatinį darbą	79,5	0,341	0,914
	Dirba laikiną darbą	2,9	0,104	0,013	0,013
	Nedirba	17,7	0,555	0,073	0,199
Tėvo (globėjo) darbo statusas	Dirba nuolatinį darbą	76,4	0,447	0,747	0,897
	Dirba laikiną darbą	8,6	0,193	0,120	0,02
	Nedirba	15	0,360	0,133	0,083
Gaunamas nemokamas maitinimas mokykloje	Ne	73,9	0,047	0,824	0,932
	Taip	26,1	0,953	0,176	0,068

vieną iš paruoštų prizų. Prizų fondą sudarė per 1000 „Aš ir psichologija“ žurnalų, saldainiai, atvirukai, užrašų knygelės bei USB atmintinės. Vėlesniais tyrimo etapais loterijos buvo nebeorganizuojamos, tačiau visi, užpildę anketas, gaudavo dovaną (tušniuką, saldainių, kryžiažodžių žurnalą ar pan.).

3.3 Tyrimo dalyvių nubybrėjimas ir trūkstumų reikšmių tvarkymas

Šiam darbui buvo atrinkti 462 tyrimo dalyviai buvę sąrašuose pirmo matavimo metu. Keturi tyrimo dalyviai buvo pašalinti pradinėje duomenų tikrinimo etape dėl techninių klaidų duomenyse (pvz., sujungti skirtingų tyrimo dalyvių duomenys, pasikartojantis ID ar pan.). Iš likusių 458 tyrimo dalyvių 0,9 proc. nedalyvavo pirmame matavime. Little MCAR testas patvirtino, kad duomenų trūkumas yra atsitiktinis ($\chi^2 = 165,938$ (236); $p = 1$), t.y. nesusijęs su tyrimo kintamaisiais. Į testą nebuvo įtraukti tik kintamieji apie tėvus, kadangi kai kurie tyrimo dalyviai nurodė neturintys vieno ar abiejų tėvų.

Antrais tyrimo metais dalyvavo 446 moksleiviai (98,2 proc. pradinės tyrimo imties), trečiais tyrime dalyvavo 391 moksleivis (86,1 proc. pradinės tyrimo imties ir 87,1 proc. dalyvavusių antrame matavime) ir ketvirtais tyrimo metais dalyvavo 371 moksleivis (81,7 proc. pradinės tyrimo imties ir 94,9 proc. dalyvavusių trečiame matavime).

Didžioji dauguma tų, kurie nedalyvavo trečiais tyrimo metais, nedalyvavo ir ketvirtais. Nedalyvavę antrais tyrimo metais taip pat įeina į nedalyvavusių ketvirtais tyrimo metais skaičių, todėl, lyginant, kuo skiriasi iškritę tyrimo dalyviai, buvo nagrinėjami tik ketvirtais metais nedalyvavusių moksleivių duomenys, lyginant su tais, kurie dalyvavo visais tyrimo etapais. Daugiau vaikinų nei merginų iškrito iš tolesnių tyrimo etapų ($\chi^2 = 7,39$ (1); $p = 0,007$; $V = 0,13$). Tarp iškritusių ($n = 87$) daugiau buvo tų, kurių mamos išsilavinimas pagrindinis ar vidurinis ir mažiau tų, kurių išsilavinimas aukštasis universitetinis ($\chi^2 = 25,87$ (6); $p < 0,001$; $V = 0,25$); tėčio išsilavinimas nesiskyrė ($\chi^2 = 11,4$ (6); $p = 0,077$; $V = 0,16$); daugiau tų, kurių nedirba mama ($\chi^2 = 14,7$ (2); $p < 0,001$; $V = 0,19$) arba tėtis ($\chi^2 = 7,32$ (2); $p = 0,026$; $V = 0,13$); daugiau gaunančių nemokamą maitinimą mokykloje ($\chi^2 = 30,47$ (1); $p < 0,001$; $V = 0,26$). Tyrimo dalyviai nesiskyrė pagal tai, su kuo jie gyveno pirmo matavimo metu ($\chi^2 = 14,68$ (9); $p = 0,1$; $V = 0,19$), brolių ir seserų skaičiumi ($\chi^2 = ,32$ (1); $p = 0,57$; $V = 0,03$) bei gimimo eiliškumo pozicija šeimoje ($\chi^2 = 3,95$ (3); $p = 0,267$; $V = 0,10$).

Kadangi iškritę tyrimo dalyviai iš dalies skyrėsi savo socialiniais ir ekonominiais rodikliais, gali reikšti, kad nubybrėjimas nėra visiškai atsitiktinis. Dėl šios priežasties buvo atlikta papildoma analizė, siekiant įvertinti, su kokiais tyrimo kintamaisiais yra susijęs duomenų trūkumas. Remiantis vidurkių skirtumu ir efekto dydžiui nurodyti pasirinktu *Pearson* koreliacijos koeficientu r (Field, 2016; interpretuojant efekto dydį, išreikštą r , buvo laikomasi Gignac ir Szodorai (2016) gairių, kur 0,1 reiškia sąlyginai mažą, 0,2 – vidutinį ir 0,3 – sąlyginai didelį efektą)), nustatyta, kad tyrimo dalyviai, kurie nedalyvavo ketvirtų metų tyrime, tačiau dalyvavo pirmais metais, pasižymėjo žemesniu bendru pažangumu ($t = - 7,89$ (430); $p < 0,001$; $r = 0,36$), žemesniais optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų charakterio tvirtumu ($t = - 2,41$ (93,73); $p = 0,018$; $r = 0,13$), vertybių ($t = - 3,09$ (92,94); $p = 0,003$; $r = 0,17$), kompetencijos ($t = - 4,51$ (93,41); $p < 0,001$;

$r = 0,24$), akademinės kompetencijos ($t = - 2,56$ (433); $p = 0,011$; $r = 0,12$), susietumo ($t = - 5,07$ (433); $p < 0,001$; $r = 0,10$), susietumo su šeima ($t = - 2,17$ (434); $p = 0,031$; $r = 0,10$) skalių įverčiais. Šie tyrimo dalyviai taip pat pasižymėjo mažesne tėvų elgesio kontrole ($t = - 2,79$ (90,65); $p = 0,001$; $r = 0,16$). Visi šie rezultatai rodo, kad tyrimo dalyvių nubyrėjimas nebuvo atsitiktinis ir atliekant tolesnes analizes reikia atsižvelgti į galimą rezultatų poslinkį, atsirandantį dėl šio praradimo.

Tvarkant trūkstamas reikšmes, buvo nuspręsta nenaudoti jokios trūkstamų reikšmių užpildymo strategijos, kuri būtų atliekama prieš duomenų analizę, vietoj to, buvo ieškoma pagalbinių kintamųjų (angl. *auxiliary*), kurių naudojimas vėlesnėse analizėse leidžia sumažinti vertinamo modelio parametro įverčių poslinkį, atsirandantį dėl sisteminio duomenų stygiaus (Enders, 2010; Little, 2013). Pirmiausia buvo pasirinkti pagalbiniai kintamieji, kurie buvo labiausiai susiję su tyrimo dalyvių nubyrėjimu bei nagrinėjamais kintamaisiais. Kadangi pirmo matavimo metu buvo mažiausiai trūkstamų reikšmių, kaip pagalbinis kintamuosius buvo nuspręsta naudoti septynis pirmo matavimo kintamuosius: bendrą pažangumo įvertį, pozityvios jaunimo raidos instrumento charakterio, kompetencijos ir ryšių su šeima skales, tėvų elgesio kontrolės (stebėsenos), depresiškumo/užsisklendimo ir difuzinio-vingiančio tapatumo stiliaus įverčius. Remiantis Enders (2010) gairėmis, pagalbiniai kintamieji patys gali turėti trūkstamų reikšmių, tačiau svarbu, kad jų skaičius neviršytų 10 proc. Mūsų imtyje pagalbinių kintamųjų trūkstamos reikšmės sudaro 5 proc. Tolesnei analizei buvo atlikta visų tyrime naudojamų kintamųjų instrumentų tęstinė patvirtinančioji faktorių analizė (angl. *longitudinal CFA*), naudojant pasirinktus pagalbinis kintamuosius, išsaugomi faktorių įverčiai, apskaičiuoti šia analize. Struktūrinių lygčių modeliavimas buvo atliekamas pasitelkiant FIML. Šis metodas neužpildo trūkstamų reikšmių, tačiau apskaičiuoja modelį, atsižvelgdamas į sąsajas tarp kintamųjų ir į trūkstamas reikšmes. Pagalbiniai kintamieji padidina apskaičiavimo tikimybę esant trūkstamoms reikšmėms ir sumažina dėl to galintį atsirasti rezultatų poslinkį (Little, 2013). Tokiu būdu, visos analizės buvo atliktos pasitelkiant visus tyrimo dalyvius iš pasirinktos kohortos, net ir nedalyvavusius vėlesniuose tyrimo etapuose.

3.4 Įvertinimo būdai

3.4.1 Analitinė instrumentų vertinimo strategija

Patvirtinančioji faktorių analizė. Tyrime naudojamų instrumentų validumui nustatyti buvo naudojama patvirtinančioji faktorių analizė (CFA), naudojant didžiausio tikėtinumumo su atspariosiomis standartinėmis paklaidomis (angl. *Maximum Likelihood with Robust standard errors*) metodą (Satorra & Bentler, 1994) statistinės analizės programoje Mplus 7,31 (Muthen & Muthen, 1998-2015). Pirmiausia buvo nustatomas optimaliausias kiekvieno instrumento matavimo modelis (angl. *Measurement model*). Modelio tinkamumas buvo nustatomas remiantis sąlyginio suderintumo kriterijumi (angl. *Comparative Fit Index, CFI*), Takerio ir Liuiso indeksais (angl. *Tucker-Lewis index TLI*) kartu su vidutinės aproksimacijos paklaidos kvadratine šaknimi (angl. *Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA*) ir standartizuota paklaidos kvadratine šaknimi (angl. *Standardized Root Mean Square Residual, SRMR*). CFI ir TLI reikšmė, didesnė nei 0,90, indikuoja pakankamą

modelio tinkamumą duomenims, o reikšmė virš 0,95 – gerą modelio tinkamumą. RMSEA reikšmė, lygi ar mažesnė nei 0,05, indikuoja gerą modelio tinkamumą, o reikšmė, artima 0,08 – pakankamą modelio tinkamumą duomenims (Little, 2013). Papildomai buvo analizuojami RMSEA 90 proc. pasikliautiniai intervalai, kurių aukštesnioji riba neturėtų viršyti 0,1 (Kline, 2016). Kaip priimta, taip pat pateikiama ir chi-kvadrato (χ^2) statistika, tačiau, sprendžiant apie modelio tinkamumą, ja nebus remiamasi dėl jos didelio jautrumo imties dydžiui (Chen, 2007; Little, 2013). Skalės vidiniam suderinamumui įvertinti buvo naudotas McDonalds omega (ω) koeficientas (McDonalds, 1978). Šis koeficientas yra laikomas pažangesniu nei Cronbach'o α (Dunn, Baguley, & Brunnsden, 2013; Lucke, 2005). McDonalds ω yra interpretuojamas taip pat kaip ir Cronbach'o α (Geldhof, Preacher, & Zyphur, 2014).

Instrumento matavimo modelio parametų stabilumas. Matavimo modelio parametų stabilumo nustatymas leidžia daryti patikimas išvadas apie nagrinėjamų konstrukto tikrus pokyčius (stabilumas laike) ir skirtumus (tarpgrupinis stabilumas – šiame darbe buvo tikrintas instrumentų stabilumas pagal lytį), užtikrinant, kad pokyčiai ir skirtumai atsiranda ne dėl matavimo instrumento skirtingo supratimo (Geldhof & Stawski, 2015). Šiame darbe bus remiamasi Meredith (1993) stabilumo (ekvivalentiškumo) lygių skirstymu: formos, silpnas ir stiprus. Pirmiausia tikrinamas formos matavimo modelis, kuriame atliekant CFA, nenurodomi jokie parametų suvaržymai tarp grupių ar laike. Formos stabilumo modelis vėliau laikomas baziniu (palyginamuoju), todėl turi atitikti pagrindinius modelio tinkamumo kriterijus. Antras žingsnis yra silpnas modelio stabilumas. Šiame žingsnyje visos matavimo modelio faktorių reikšmės (angl. *factor loadings*) yra fiksuojamos būti lygiomis tarp grupių ar laike. Silpno modelio stabilumo nustatymas leidžia daryti prielaidą, kad nagrinėjamoje grupėse (ar per laiką) tyrimo dalyviai nagrinėjamiems latentiniams konstrukto priskiria vienodas prasmes. Paskutinis žingsnis yra stiprus modelio stabilumas. Šiame žingsnyje fiksuojamos būti lygiomis (tarp grupių ar laike) tiek faktorių reikšmės, tiek indikatorių atkarpos (angl. *intercepts*). Taigi stiprus modelio parametų stabilumas reiškia, kad tiek konstrukto prasmė (faktorių reikšmės), tiek vidurkiai (indikatorių atkarpos) gali būti adekvačiai lyginami tarp grupių ar laike. Skirtumams tarp modelių nustatyti buvo laikomasi Chen (2007) rekomendacijų, kurios teigia, kad CFI pokytis (ΔCFI) neturi būti didesnis nei 0,01, o RMSEA pokytis ($\Delta RMSEA$) – ne didesnis nei 0,015. Šių rekomendacijų pažeidimas indikuotų prastą modelio parametų stabilumą. Kuomet tinkamumo indikatoriai neleidžia vienareikšmiškai priimti ar atmesti modelio tinkamumo duomenims, buvo remiamasi kitais anksčiau įvardintais tinkamumo indikatoriais (pvz., TLI, SRMR) ar BIC (mažesnė BIC reikšmė indikuoja geresnį modelį).

3.4.2 Instrumentai

Visos metodikos parengtos ar išverstos ir pritaikytos „Pozityvios jaunimo raidos stiprinimo mechanizmai socialinių - ekonominių transformacijų kontekste (POSIDEV)“ projekto metu bendradarbiaujant visiems projekto vykdytojams.

Optimalus psichosocialinis funkcionavimas. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas (OPF) buvo vertintas naudojant *Pozityvios jaunimo raidos instrumentą* (angl. *Measure of Positive Youth Development*; Lerner, Lerner et al., 2005). Instrumentą sudaro penkios stambios skalės, atitinkančios pozityvios jaunimo raidos modelį ir optimalaus

psichosocialinio funkcionavimo komponentus: *charakterio tvirtumo, kompetencijos, susietumo, atjautos ir pasitikėjimo*. Kiekvieną šių skalių sudaro kelios smulkesnės subskalės. 1) *Charakterio tvirtumo* skalę sudaro keturios subskalės: *Socialinio sąmoningumo* (6 teiginiai, pvz., „kiek svarbu tavo gyvenime yra padėti kietiems žmonėms“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *nesvarbu* iki 5 *ypatingai svarbu*); *Vertybių įvairovės* (1 teiginys „kiek svarbu tavo gyvenime yra pažinti kitos rasės/tautybės žmones“, vertinamas Likert tipo skale nuo 1 *nesvarbu* iki 5 *ypatingai svarbu* ir 3 teiginiai, pvz., „daug žino apie kitų rasių/tautybių žmones“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visai nepanašu į mane* iki 5 *labai panašu į mane*); *Elgesio moralės* (5 teiginiai, pvz., „darau tai ko neturėčiau daryti“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *labai netinka* iki 4 *labai man tinka*); *Asmeninių vertybių* (5 teiginiai, pvz., „kiek svarbu tavo gyvenime yra sakyti tiesą, net tada, kai tai nėra lengva“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *nesvarbu* iki 5 *ypatingai svarbu*). 2) *Kompetencijos* skalę sudaro trys subskalės: *Akademines kompetencijos* (5 teiginiai, pvz., „man labai gerai sekasi atlikti užduotis klasėje“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *labai netinka* iki 4 *labai man tinka*); *Socialinio priėmimo* (5 teiginiai, pvz., „man sunku susirasti draugų“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *labai netinka* iki 4 *labai man tinka*); *Mokykloje gaunamų įvertinimų* (1 teiginys „kokius įvertinimus gauni mokykloje?“, atsakymo pvz. *Dažniausiai 7-8*). 3) *Susietumo* skalę sudaro keturios subskalės: *Susietumo su šeima* (5 teiginiai, pvz., „šeimoje jaučiuosi naudingas/-a ir svarbus/-i“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku* ir 1 teiginys „ar pasikalbėtum su savo tėvais, jei turėtum didelių rūpesčių dėl narkotikų, alkoholio, sekso ar kokio kito rimto dalyko“, vertinamas Likert tipo skale nuo 1 *ne* iki 5 *taip*); *Susietumo kaimynystėje* (5 teiginiai, pvz., „mano kaimynystėje yra daug žmonių, kuriems aš rūpiu“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*); *Susietumo su mokykla* (6 teiginiai, pvz., „mokykloje mane dažnai paskatina“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku* ir 1 teiginys „kaip dažnai mokykloje tau būna nuobodu“, vertinamas Likert tipo skale nuo 1 *niekada* iki 5 *visada*); *Susietumo su bendraamžiais* (4 teiginiai, pvz., „pasitikiu savo draugais“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *beveik niekada* iki 5 *visada*). 4) *Atjautos* skalė neturi subkalių ir ją sudaro 9 teiginiai (pvz., „man kelia susirūpinimą, kai blogi dalykai nutinka bet kuriam žmogui“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visai netinka* iki 5 *labai tinka*). 5) *Pasitikėjimo* skalę sudaro trys subskalės: *Savivertės* (5 teiginiai, pvz., „dažnai jaučiuosi nusivylęs savimi“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *labai netinka* iki 4 *labai man tinka*); *Pozityvaus tapatumo* (6 teiginiai, pvz., „apskritai aš sau patinku“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*); *Išvaizdos* (5 teiginiai, pvz., „man nepatinka kaip aš atrodau“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *labai netinka* iki 4 *labai man tinka*).

Kaip papildomas objektyvus akademines kompetencijos įvertinimas buvo pasirinktas paauglių pažangumas. Informacija apie moksleivių pažangumą buvo gauta iš mokyklų administracijos ir buvo išreikšta bendru tų metų pažymių vidurkiu. Informacija buvo renkama pirmais (9 klasė), antrais (10 klasė) ir trečiais (11 klasė) tyrimo metais. Šis įvertinimas nėra įtrauktas į OPF matavimo modelį.

Pirmiausia buvo patikrinti atskirų penkių OPF komponentų skalių matavimo modeliai, naudojant visus skalių teiginius (lentelė 3.4.2.1) bei tarpgrupinis ir longitudinalinis matavimo parametrų stabilumas (priedas nr. 8.1; lentelės 8.1.1 – 8.1.10), naudojant grupuotus indikatorius (angl. *parcels*). Analizės rezultatai atskleidė geras visų komponentų skalių psi-

chometrinės charakteristikos, t.y. matavimo modelių tinkamumo kriterijai atskleidė gerą tikimą duomenims, o McDonald Omega (ω) gerą vidinį suderinamumą.

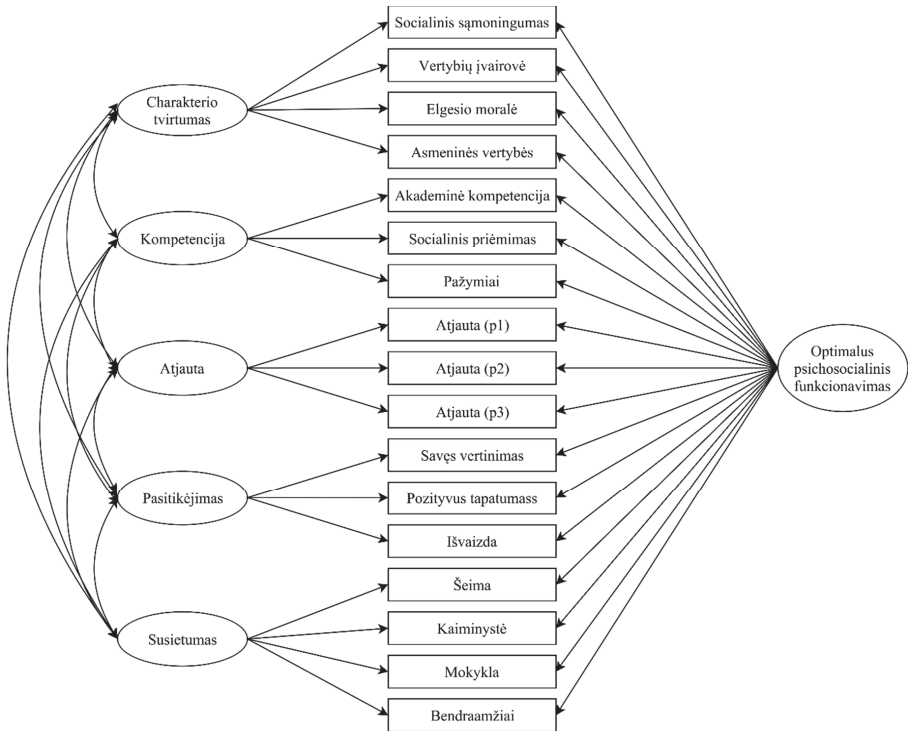
3.4.2.1 lentelė. OPF komponentų matavimo modelių tinkamumo indeksai ir subskalių patikimumo koeficientai McDonald omega

	$\chi^2(df)$	CFI	RMSEA [90% CI]	SRMR	ω [95% CI]
Charakterio tvirtumas	344,80 (162)	0,928	0,051 [0,043-0,058]	0,054	0,85 [0,82-0,87]
Kompetencija	97,91 (33)	0,921	0,067 [0,052-0,083]	0,048	0,76 [0,72-0,80]
Susietumas	428,89 (203)	0,921	0,051 [0,044-0,057]	0,057	0,82 [0,78-0,85]
Atjauta	57,62 (26)	0,962	0,053 [0,034-0,071]	0,041	0,87 [0,84-0,89]
Pasitikėjimas	266,59 (97)	0,938	0,063 [0,054-0,072]	0,048	0,89 [0,87-0,90]

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; *df* – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; SRMR – standartizuota kvadrato šaknies paklaida; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas.

Pirmą kartą empirinė optimalaus psichosocialinio funkcionavimo (OPF) struktūra buvo pristatyta Lerner, Lerner ir kolegų (2005), analizuojant pirmą 4-H tyrimo bangą. Šia analize patvirtintas antros eilės (angl. *second order*) latentinis optimalaus funkcionavimo konstruktas, susidedantis iš penkių latentinių komponentų (charakterio tvirtumo, kompetencijos, atjautos, pasitikėjimo ir susietumo). Ilgą laiką tyrimuose buvo naudojama ši antros eilės aukštesnio OPF faktoriaus struktūra. Tačiau po pakartotinių analizių Geldhof su kolegomis (2014) pasiūlė naują bifaktoriinę (angl. *bi-factor*) OPF matavimo instrumento struktūrą, kuri pasirodė tinkamesnė ir kitose šalyse (pvz., Erentaitė & Raižienė, 2015; Holsen et al., 2016). Remiantis bifaktoriiniu modeliu, optimalaus psichosocialinio funkcionavimo faktorius yra bendras, o penki komponentai yra specifiniai faktoriai ir visi jie yra sudaryti iš tų pačių smulkiųjų subskalių (3.4.2.1 pav.).

Pilno optimalaus psichosocialinio funkcionavimo instrumento validumas buvo įvertintas ir aptartas Erentaitės ir Raižienės (2015). Naudojant visos POSIDEV imties pirmų metų duomenis ($N=1686$, $M_{amžius} = 16,61$, $SD_{amžius} = 1,23$), buvo nustatyta bifaktoriinė OPF instrumento struktūra ($\chi^2(92) = 704,36$; CFI = 0,946; RMSEA = 0,063; SRMR = 0,037). Erentaitė ir Raižienė (2015) nustatė stiprų modelio parametrų stabilumo lygį lyties, socialinio ir ekonominio statuso bei amžiaus grupėse, todėl šiame darbe ši analizė buvo nebeatliekama ir laikyta, kad instrumentas yra tinkamas lyginti faktorių vidurkius bei ryšį su kitais konstruktais paauglių grupėse. Vosylis (2015) su POSIDEV duomenimis nustatė trejų metų stiprų stabilumo laike lygį. Stiprus instrumento parametrų ketverių metų stabilumo laike matavimo modelis šiame disertaciniame darbe yra priimtinas ($\chi^2(1971) = 2908,61$; CFI = 0,932; RMSEA = 0,032[0,030-0,035]; SRMR = 0,058). Faktorių determinuotumo koeficientai (R^2) buvo virš 0,95, atskleidami didelį apskaičiuotų faktorių įverčių tikslumą.

3.4.2.1 pav. Pozityvios jaunimo raidos instrumento bifaktorinis modelis (p1, p2, p3 žymi sugrupuotus indikatorius)

Prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Prisidėjimas buvo vertinamas naudojant *Trijų dimensijų prisidėjimo skalę* (angl. *Three Dimensional Contribution Scale, 3DCON*; Truskauskaitė-Kunevičienė & Kaniušonytė, 2017). Skalę sudaro trys subskalės, skirtos matuoti pagrindinėms prisidėjimo dimensijoms, aprašytoms PJR modelyje: *prisidėjimui prie savo* (5 teiginiai, pvz., „užsiimu veikla, kuri man padeda tobulėti“), vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*), *šeimos* (5 teiginiai, pvz., „siūlau šeimai, kaip galėtume leisti laiką kartu“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*) ir *bendruomenės gerovės* (5 teiginiai, pvz., „dalyvauju bendruomenės organizuojamuose renginiuose“, vertinami Likert tipo skale nuo 1 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*).

Ši skalė buvo sukurta „POSIDEV“ projekto įgyvendinimo metu, todėl į tyrimo dalyviams pateikiamą klausimynų paketą įtraukta tik nuo antrų matavimo metų. Sprendimas kurti papildomą skalę buvo priimtas atlikus išsamią literatūros analizę ir identifikavus egzistuojantį trūkumą. Skalė buvo kurta pasitelkiant paauglių fokus grupes iš tyrime nedalyvavusios mokyklos. Vertinant trijų dimensijų prisidėjimo skalės psichometrinius rodiklius nagrinėjamoje imtyje, McDonald omega parodė gerą vidinį skalės vidinį suderina-

mumą visose dimensijose: prisidėjimas prie savo ($T2 \omega = 0,85$ [0,813 – 0,878], $T3 \omega = 0,80$ [0,755 – 0,833], $T4 \omega = 0,87$ [0,831 – 0,891]), šeimos ($T2 \omega = 0,88$ [0,859 – 0,906], $T3 \omega = 0,89$ [0,863 – 0,906], $T4 \omega = 0,91$ [0,888 – 0,931]) ir bendruomenės ($T2 \omega = 0,90$ [0,873 – 0,914], $T3 \omega = 0,87$ [0,857 – 0,905], $T4 \omega = 0,92$ [0,896 – 0,935]) gerovės. Trijų faktorių instrumento matavimo modelis taip pat atskleidė gerą modelio tinkamumą duomenims $\chi^2(87) = 160, 18$; $p < 0,001$; CFI/TLI = 0,966/0,958; RMSEA[90% CI] = 0,049 [0,037-0,061]; SRMR = 0,041. Tarpgrupinis instrumento parametrų ekvivalentiškumo vertinimas (lentelė 3.4.2.2) atskleidė, jog modelio parametrai pasižymi pakankamu stabilumu vertinant tiek merginas, tiek vaikus.

3.4.2.2 lentelė. Trijų dimensijų prisidėjimo skalės (3DCON) instrumento matavimo modelio parametrų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	312,81 (174)		0,934		0,064 [0,052-0,075]		0,054	13704,10
M2 silpnas	328,06 (186)	M2 vs. M1	0,932	0,002	0,062 [0,051-0,073]	0,002	0,066	13652,28
M3 stiprus	346,01 (198)	M3 vs. M2	0,929	0,003	0,062 [0,051-0,072]	0	0,071	13596,22

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Vertinant skalės parametrų stabilumą laike, rezultatai taip pat atskleidė stiprų (skaliarinį) ekvivalentiškumą (lentelė 3.4.2.3). Faktorių reikšmių determinuotumas visais trimis matavimo momentais buvo virš 0,93, o tai atskleidžia aukštą įverčių patikimumą ir validumą.

3.4.2.3 lentelė. Trijų dimensijų prisidėjimo skalės (3DCON) matavimo modelio parametrų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	1302,78 (864)		0,948		0,035 [0,031-0,039]		0,049	37603,85
M2 silpnas	1331,11 (888)	M2 vs. M1	0,948	0	0,035 [0,031-0,039]	0	0,051	37491,47
M3 stiprus	1422,99 (912)	M3 vs. M2	0,940	0,008	0,037 [0,033-0,041]	0,002	0,053	37451,98

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Tėvų psichologinė kontrolė. Tėvų psichologinė kontrolė buvo matuota *Psichologinės kontrolės skale* (angl. *Psychological Control Scale-Youth Self Report, PCS-YSR*; Barber 1996). Skalę sudaro 8 teiginiai, atspindintys abiejų tėvų atskirai: verbalinės išraiškos ribojimą (pvz., „mano mama/tėvas pabaigia mano sakinius, kai aš kalbu“); jausmų nuvertinimą (pvz., „mano mama/tėvas elgiasi taip elgiasi taip, lyg žino, kaip aš jaučiuosi ar ką galvoju“); asmenišką puolimą (pvz., „mano mama/tėvas kaltina mane dėl kitų šeimos narių problemų“). Visi teiginiai vertinami Likert tipo skale nuo 1 *niekada taip nesielgia* iki 3 *visada taip elgiasi*.

Pirmais, antrais ir trečiais tyrimo metais tyrimo dalyviams buvo pateikiamos psichologinės kontrolės skalės atskirai tėvui ir motinai, tačiau ketvirtais metais, siekiant sumažinti tyrimo dalyvių apkrovimą, buvo nuspręsti pateikti skalę apie abu tėvus kartu, neskiriant motinos ir tėvo versijos. Todėl šiame darbe dalis analizių bus atliekama tėvui ir motinai atskirai, o dalis – naudojant suminį abiejų tėvų balą.

Vertinant psichologinės kontrolės įverčius abiem tėvams atskirai, McDonald omega parodė gerą vidinį skalės suderinamumą tiek motinos (T1 $\omega = 0,79$ [0,755 – 0,828]; T2 $\omega = 0,86$ [0,828 – 0,880]; T3 $\omega = 0,87$ [0,834 – 0,892]), tiek tėvo versijoms (T1 $\omega = 0,84$ [0,804 – 0,870]; T2 $\omega = 0,90$ [0,873 – 0,914]; T3 $\omega = 0,91$ [0,885 – 0,925]). Skalių matavimo modeliai atskleidė priimtina modelio tikimą duomenims tiek tėvo $\chi^2(17) = 36,07$; $p < 0,005$, CFI/TLI = 0,973/0,955; RMSEA[90% CI] = 0,052 [0,028-0,075]; SRMR = 0,033, tiek motinos $\chi^2(19) = 55,62$; $p < 0,005$, CFI/TLI = 0,942/0,914; RMSEA[90% CI] = 0,067 [0,047-0,088]; SRMR = 0,040 versijoms. Tėvo matavimo modelyje buvo leista kovarijuoti trims indikatorių poroms, o motinos matavimo modelyje buvo leista kovarijuoti vienai indikatorių porai. Tarpgrupinis ekvivalentiškumo vertinimas (lentelė 3.4.2.4) atskleidė, jog motinos versijos modelio parametrai pasižymi stipriu stabilumu vertinant tiek merginas, tiek vaikus. Tėvo versijos modelio parametrai pasižymi pakankamu daliniu stabilumu, tai yra du parametrai buvo nestabilūs tarp vaikinių ir merginų metriniam ir vienas – skaliariniam ekvivalentiškumo modelyje. Toks stabilumo prielaidos pažeidimas laikomas priimtiniu ir tokia skalė vis dar gali būti naudojama skaičiuojant ir interpretuojant skirtumus tarp grupių (Vandenberg & Lance, 2000). Vertinant skalių parametų stabilumą laike, rezultatai atskleidė stiprų ekvivalentiškumą tiek tėvo, tiek motinos versijoms (lentelė 3.4.2.5).

3.4.2.4 lentelė. Psichologinės kontrolės skalės matavimo modelio parametrų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
<i>Motinos versija</i>								
M1 formos	79,68 (38)		0,935		0,071 [0,049-0,093]		0,046	5735,99
M2 silpnas	85,93 (45)	M2 vs. M1	0,936	0,001	0,065 [0,044-0,086]	0,006	0,053	5699,30
M3 stiprus	95,45 (52)	M3 vs. M2	0,932	0,004	0,062 [0,042-0,082]	0,004	0,056	5665,97
<i>Tėvo versija</i>								
M1 formos	57,16 (34)		0,969		0,057 [0,029-0,082]		0,039	5236,41
M2 silpnas	79,63 (41)	M2 vs. M1	0,949	0,020	0,067 [0,045-0,089]	0,010	0,072	5225,24
M3 silpnas dalinis	69,57 (39)	M3 vs. M1	0,959	0,010	0,061 [0,037-0,084]	0,006	0,059	5222,96
M4 stiprus dalinis	91,28 (47)	M4 vs. M3	0,949	0,010	0,063 [0,045-0,086]	0,002	0,070	5192,98
<i>Bendra versija</i>								
M1 formos	81,64 (34)		0,949		0,081 [0,058-0,103]		0,039	4231,94
M2 silpnas	94,16 (41)	M2 vs. M1	0,943	0,006	0,077 [0,057-0,098]	0,004	0,060	4204,94
M3 stiprus	105,08 (48)	M3 vs. M2	0,939	0,004	0,074 [0,055-0,094]	0,003	0,063	4172,99

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinasis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Papildomai tam, kad būtų išlaikomas nuoseklumas, ankstesnių metų psichologinės kontrolės kintamieji buvo apjungti į vieną skalę, apimančią tėvo ir motinos psichologinės kontrolės įverčius kartu. Pirmiausia buvo apskaičiuoti kintamųjų vidurkiai indikatorių lygmenyje (išvestas aritmetinis vidurkis tarp tėvo ir motinos teiginių įverčių), tuomet su jais atlikti visi likę psichometrinių charakteristikų tikrinimo skaičiavimai. Matavimo modelis atskleidė priimtina modelio tinkamumą duomenims $\chi^2(17) = 50,62; p < 0,001$, CFI/TLI = 0,963/0,939; RMSEA[90% CI] = 0,068 [0,047-0,090]; SRMR = 0,033. Matavimo modelyje buvo leista kovarijuoti 3 indikatorių poroms. McDonald omega parodė gerą vidinį skalės suderinamumą (T1 $\omega = 0,79$ [0,753 – 0,830]; T2 $\omega = 0,90$ [0,873 – 0,911]; T3 $\omega = 0,90$ [0,881 – 0,919]; T4 $\omega = 0,87$ [0,846 – 0,892]). Tarpgrupinis instrumento parametrų ekvivalentiškumo vertinimas (3.4.2.4 lentelė) atskleidė, jog modelio parametrai pasižymi

pakankamu stabilumu vertinant tiek merginas, tiek vaikus. Vertinant skalės parametru stabilumą laike, rezultatai taip pat atskleidė stiprų ekvivalentiškumą (3.4.2.5 lentelė). Šioje analizėje papildomos kovariacijos tarp indikatorių nebuvo specifikuotos.

Remiantis šiais rezultatais, tolimesnei analizei buvo apskaičiuoti faktorių įverčiai tėvo, motinos ir bendrai skalės versijoms. Faktorių reikšmių determinuotumas visais keturiais matavimo momentais tėvo, motinos ir bendroje versijoje buvo virš 0,93.

3.4.2.5 lentelė. Psichologinės kontrolės skalės matavimo modelio parametru stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
<i>Motinos versija</i>								
M1 formos	400,31 (225)		0,942		0,041 [0,035-0,048]		0,045	15049,04
M2 silpnas	414,70 (239)	M2 vs. M1	0,942	0	0,040 [0,034-0,047]	0,001	0,049	14975,91
M3 stiprus	455,28 (253)	M3 vs. M2	0,942	0	0,042 [0,036-0,048]	0,002	0,052	14932,60
<i>Tėvo versija</i>								
M1 formos	449,23 (225)		0,934		0,047 [0,041-0,054]		0,047	13366,91
M2 silpnas	480,75 (239)	M2 vs. M1	0,929	0,005	0,048 [0,041-0,054]	0,001	0,057	13323,34
M3 stiprus	511,32 (253)	M3 vs. M1	0,924	0,005	0,048 [0,042-0,054]	0	0,058	13268,87
<i>Bendra versija</i>								
M1 formos	686,61 (410)		0,947		0,039 [0,033-0,044]		0,047	15000,87
M2 silpnas	710,26 (431)	M2 vs. M1	0,947	0	0,038 [0,033-0,043]	0,001	0,052	14899,91
M3 stiprus	769,42 (452)	M3 vs. M2	0,939	0,008	0,039 [0,035-0,044]	0,001	0,055	14833,76

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR – standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Tėvų elgesio kontrolė. Tėvų elgesio kontrolė buvo matuota tėvų stebėsenos skale (angl. *Parental Monitoring scale*; Small & Kerns, 1993). Skalę sudaro 8 teiginiai atspindintys: tėvų žinias (pvz., „mano tėvai žino, kur aš būnu po pamokų“), domėjimąsi vaiko planais (pvz., „kai aš kur nors einu, tėvai manęs klausia, kur išeinu“) ir savanorišką paauglių atsiskleidimą (pvz., „aš tėvams papasakoju, ką aš planuoju veikti su savo draugais“). Visi teiginiai vertinami Likert tipo skale nuo 1 *niekada* iki 3 *visada*.

Vertinant tėvų stebėsenos skalės psichometrinius rodiklius nagrinėjamoje imtyje, McDonald omega parodė gerą vidinį skalės suderinamumą (T1 $\omega = 0,92$ [0,903 – 0,931]; T2 $\omega = 0,92$ [0,900 – 0,934]; T3 $\omega = 0,92$ [0,900 – 0,938]; T4 $\omega = 0,93$ [0,918 – 0,943]). Skalės matavimo modelis atskleidė priimtina modelio tinkamumą duomenims $\chi^2(17) = 53,35$; $p < 0,001$, CFI/TLI = 0,972/0,959; RMSEA[90% CI] = 0,065 [0,045-0,086]; SRMR = 0,031. Matavimo modelyje buvo leista kovarijuoti vienai indikatorių porai. Tarpgrupinis instrumento parametų ekvivalentiškumo vertinimas (lentelė 3.4.2.6) atskleidė, jog modelio parametrai pasižymi stipriu stabilumu vertinant tiek merginas, tiek vaikus.

3.4.2.6 lentelė. Elgesio kontrolės skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	84,53 (38)		0,961		0,075 [0,054-0,097]		0,037	7880,34
M2 silpnas	86,74 (45)	M2 vs. M1	0,965	0,004	0,066 [0,044-0,086]	0,009	0,044	7839,87
M3 stiprus	104,59 (52)	M3 vs. M2	0,956	0,009	0,068 [0,049-0,087]	0,002	0,056	7817,58

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Vertinant skalės parametų stabilumą laike, rezultatai taip pat atskleidė stiprų ekvivalentiškumą (lentelė 3.4.2.7). Šioje analizėje papildomos kovariacijos tarp indikatorių nebuvo specifikuotos. Remiantis šiais rezultatais, tolimesnei analizei buvo apskaičiuoti faktorių įverčiai. Faktorių reikšmių determinuotumas visais keturiais matavimo momentais buvo virš 0,96.

3.4.2.7 lentelė. Elgesio kontrolės skalės matavimo modelio parametų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	734,10 (406)		0,948		0,043 [0,038-0,048]		0,048	27549,35
M2 silpnas	780,52 (427)	M2 vs. M1	0,946	0,002	0,043 [0,038-0,047]	0	0,057	27461,28
M3 stiprus	832,32 (448)	M3 vs. M2	0,942	0,004	0,043 [0,039-0,048]	0	0,060	27387,95

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Autonomiją palaikantis tėvų elgesys. Nagrinėjant autonomiją palaikančio elgesio tyrimus, galima pastebėti, jog, nors egzistuoja aiškus ir visų naudojamas teorinis autonomiją palaikančio elgesio apibrėžimas, sutarimo dėl vieningo šio tėvystės veiksnio prakti-

nio operacionalizavimo ir matavimo instrumentų kol kas nėra. Vieni autoriai autonomiją palaikančių elgesį supranta ir/ar matuoja tiesiog kaip psichologinės kontrolės nebuvimą (Liew et al., 2014; Vansteenkiste, Zhou, Lens, & Soenens, 2005). Šis požiūris yra konceptualiai neteisingas tiek dėl teorinių, tiek dėl empirinių autonomiją palaikančio elgesio ir psichologinės kontrolės skirtumų (Silk et al., 2003), nes tėvai, netaikantys psichologinės kontrolės, dar nebūtinai elgiasi palaikančiai ir stimuliuojančiai. Kiti autonomijos palaikymą supranta taip demokratinį sprendimų priėmimą šeimoje (Kerr et al., 2012) ar atvirą ir palaikančią komunikaciją su vaikais (Pardini et al., 2008). Bene plačiausiai naudojama yra autonomijos palaikymo subskalė iš tėvų elgesio suvokimo skalės (angl. *Perceptions of Parenting Scale*, Grolnick, Ryan, & Deci, 1991) (Brenning et al., 2015; Inguglia et al., 2015; Luyckx, Goossens, Soenens, & Beyers, 2006; Smits et al., 2010; Soenens et al., 2007; Soenens & Vansteenkiste, 2005). Pastaroji skalė matuoja tėvų paskatinimą vaiką reikšti savo nuomonę, priimti sprendimus, pasirinkti ir siekti savo tikslų. Šiame darbe pasirinkta naudoti artima šiai, tačiau originaliai sukurta transformacinei tėvystei įvertinti, skalė (Morton et al., 2011), kuri savo teoriniu ir empiriniu turiniu atitinka autonomiją palaikančio elgesio apibrėžimą (Kaniušonytė & Žukauskienė, 2017). Ši skalė yra sudaryta iš tokių dimensijų: savarankiško mąstymo ir sprendimų priėmimo skatinimas, nuomonės priėmimas, jausmų ir perspektyvos supratimas ir priėmimas, pavyzdžio rodymas bei rūpestis ir įsitraukimas.

Taigi autonomiją palaikantis tėvų elgesys buvo matuotas transformacinės tėvystės klausimynu (angl. *Transformational Parenting Questionnaire*; Morton et al., 2011). Šis klausimynas buvo sukurtas suvoktam tėvų elgesiui, skatinančiam savarankiškumą ir gebėjimą prisitaikyti prie kintančios aplinkos, matuoti, o tai atitinka autonomiją palaikančio tėvų elgesio apibrėžimą. Originali autonomiją palaikančios tėvystės skalė sudaryta iš keturių smulkesnių subskalių atspindinčių: *Idealizuotą įtaką* (4 teiginiai, pvz., „mano tėvas/mama elgiasi, kaip žmogus kurį aš gerbiu“), *Intelektinę stimuliaciją* (4 teiginiai, pvz., „mano tėvas/mama skatina mane galvoti savarankiškai“), *Individualizuotą rūpestį* (4 teiginiai, pvz., „mano tėvas/mama rodo nuoširdų rūpestį manimi“) ir įkvepiančią motyvaciją (4 teiginiai, pvz., „mano tėvas/mama optimistiškai vertina tai, ką aš galiu pasiekti“). Visi teiginiai vertinami Likert tipo skale nuo 0 *visiškai nesutinku* iki 5 *visiškai sutinku*. Pateikiami klausimai apie tėvą ir motiną atskirai. Šis klausimynas į tyrimą buvo įtrauktas tik nuo antrų tyrimo metų.

Šiam darbui buvo sukurta trumpoji transformacinės tėvystės skalė, skirta matuoti autonomiją palaikančių tėvų elgesį. Iš kiekvienos subskalės buvo atrenkama po du teiginiai. Teiginiai buvo parenkami taip, kad atspindėtų skirtingus subskalės aspektus ir gerai derėtų tarpusavyje psichometriniame lygmenyje, remiantis McDonald omega koeficientu ir patvirtinančiosios faktorinės analizės tinkamumo indeksais. Taigi trumpąją skalę sudaro 8 teiginiai, po du iš kiekvienos subskalės. Subskalės atskirai trumpojoje versijoje nėra skaičiuojamos. Vertinant trumposios autonomiją palaikančio tėvų elgesio skalės psichometrinės charakteristikas, tiek tėvo (T2 $\omega = 0,97$ [0,966 – 0,979]; T3 $\omega = 0,98$ [0,970 – 0,981]; T4 $\omega = 0,95$ [0,941 – 0,964]), tiek motinos (T2 $\omega = 0,95$ [0,941 – 0,963]; T3 $\omega = 0,96$ [0,941-0,966]; T4 $\omega = 0,96$ [0,943-0,964]) versijos atskleidė gerą vidinį suderinamumą. Skalės matavimo modelis atskleidė gerą modelio tinkamumą duomenims $\chi^2(18) = 34,83$;

$p=0,1$, CFI/TLI = 0,987/0,980; RMSEA[90% CI] = 0,049 [0,024-0,074]; SRMR = 0,013 (tėvo versija); $\chi^2(19) = 24,02$; $p=0,20$, CFI/TLI = 0,996/0,994; RMSEA [90% CI] = 0,026 [0,010-0,054]; SRMR = 0,018 (motinos versija). Motinos versijoje buvo leista kovarijuoti vienai indikatorių porai, o tėvo versijoje – dviem. Tarpgrupinis instrumento parametų ekvivalentiškumo vertinimas (lentelė 3.4.2.8) atskleidė, jog modelio parametrai pasižymi pakankamu stabilumu vertinant tiek merginas, tiek vaikus.

3.4.2.8 lentelė. Autonomiją palaikančio elgesio skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
<i>Motinos versija</i>								
M1 formos	47,02 (38)		0,993		0,035 [0,000-0,064]		0,022	7106,84
M2 silpnas	59,18 (45)	M2 vs. M1	0,988	0,005	0,040 [0,000-0,066]	0,005	0,078	7083,17
M3 stiprus	65,59 (52)	M3 vs. M2	0,989	0,001	0,036 [0,000-0,061]	0,004	0,082	7045,49
<i>Tėvo versija</i>								
M1 formos	68,39 (36)		0,978		0,068 [0,043-0,093]		0,017	7109,98
M2 silpnas	80,43 (43)	M2 vs. M1	0,975	0,003	0,067 [0,044-0,090]	0,001	0,038	7079,19
M3 stiprus	96,47 (50)	M3 vs. M2	0,969	0,006	0,069 [0,048-0,090]	0,002	0,044	7056,11

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Vertinant skalės parametų stabilumą laike, rezultatai taip pat atskleidė stiprų ekvivalentiškumą (lentelė 3.4.2.9). Remiantis šiais rezultatais, tolimesnei analizei buvo apskaičiuoti faktorių įverčiai. Faktorių reikšmių determinuotumas visais trimis matavimo momentais visoms klausimyno versijoms buvo virš 0,97.

3.4.2.9 lentelė. Autonomiją palaikančio elgesio skalės matavimo modelio parametrų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
<i>Motinos versija</i>								
M1 formos	318,74 (222)		0,978		0,033 [0,024-0,040]		0,037	18188,57
M2 silpnas	336,24 (236)	M2 vs. M1	0,977	0,001	0,032 [0,024-0,040]	0,001	0,044	18126,59
M3 stiprus	357,09 (250)	M3 vs. M2	0,976	0,001	0,032 [0,024-0,039]	0	0,044	18065,36
<i>Tėvo versija</i>								
M1 formos	401,83 (219)		0,966		0,045 [0,038-0,052]		0,032	18393,65
M2 silpnas	448,02 (233)	M2 vs. M1	0,960	0,006	0,048 [0,041-0,054]	0,001	0,051	18369,93
M3 stiprus	471,92 (247)	M3 vs. M2	0,958	0,002	0,047 [0,041-0,053]	0,001	0,051	18308,47

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; *df* – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

3.5 Duomenų analizė

3.5.1 Latentinis augimo modeliavimas

Latentinis augimo modeliavimas (angl. *Latent Growth Curve Modeling*) leidžia apskaičiuoti intra-individualius pokyčius, atsižvelgiant į inter-individualius skirtumus (Wickrama, Lee, O’Neal, & Lorenz, 2016). Kitaip tariant, ši analizė leidžia stebėti individualią asmens raidą, atsižvelgiant į skirtumus tarp asmenų ir taip nustatant bendrą pokyčio tendenciją. Šią analizę galima aprašyti kaip dviejų žingsnių procesą. Pirmiausia yra apskaičiuojamos individualios konstrukto pokyčio laike kreivės kiekvienam tiriamajam, nustatant jo pradinę vertę (angl. *Intercept*) ir pokyčio kreivę (angl. *Slope*). Antrasis žingsnis apima visų individualių kreivių suvidurkinimą, bandant atrasti geriausiai bendrą tendenciją nusakančią kreivę ir apskaičiuoti vidutinę pradinę vertę ir vidutinę pokyčio kreivę.

Ieškant tinkamiausio modelio, yra tikrinamas tiesinio augimo (angl. *Linear Growth*) ir kvadratinio augimo (angl. *Quadratic Growth*) modeliai, pasirenkant labiau tinkantį duomenims. Modelio tinkamumas nustatomas remiantis jau aprašytais modelio tinkamumo kriterijais CFI, RMSEA [90% CI], TLI, SRMR ir BIC. Jeigu apskaičiuoti pradinės vertės ir/ar pokyčio kreivės parametrai turi didelę reikšmingą sklaidą, tuomet yra priimamas labiausiai tinkantis modelis, nebūtinai atitinkantis gerą modelio tinkamumą (Wickrama et al., 2016). Didelė sklaida reiškia parametro heterogeniškumą ir gali signalizuoti apie egzistuojančias skirtingas pokyčio grupes (trajektorijas) arba šią sklaidą paaiškinančius sąlygojančius veiksnius ar išdavas, t.y. kitus kintamuosius, kurie gali būti svarbūs nagri-

nėjamo kintamojo pokyčiui ir atsiranda prieš jį, kinta kartu su juo ar yra jo rezultatas. Remiantis Wickrama ir kitais (2016), galimi du analizės keliai: 1) kintamuosius, galinčius paaiškinti didelę sklaidą, įtraukti į augimo modelį arba 2) nustatyti galimas trajektorijas ir nagrinėti, kaip jos skiriasi pagal atitinkamus mus dominančius kintamuosius. Siekiant aiškesnio kintamųjų galimų įtakų interpretuojamumo, šiame darbe pasirinktas antrasis analitinis požiūris. Todėl kitas žingsnis turėtų būti latentinių augimo klasių (kitaip trajektorijų) išskyrimas.

3.5.2 Latentinių augimo trajektorijų išskyrimas

Kaip minėta 3.5.1 skyriuje, didelė pradinės vertės ir/ar pokyčio kreivės reikšminga sklaida leidžia daryti prielaidą apie egzistuojančias skirtingas raidos trajektorijas. Šiai prielaidai tikrinti buvo pasirinktas mišraus augimo modeliavimo (angl. *Growth Mixture Modeling, GMM*) požiūris. Pagrindinė šio požiūrio prielaida teigia, kad imtyje gali egzistuoti tam tikros grupės, besiskiriančios viena nuo kitos savo pradine verte, pokyčio kreive ir/ar sklaida, ir kad modelyje, atsižvelgiant į šiuos galimus skirtumus, galima išskirti skirtingas raidos trajektorijas (Wickrama et al., 2016).

Siekiant išskirti kiek įmanoma labiau populiaciją ir teoriją atitinkančias klases (trajektorijas), buvo tikrinamos kelios galimos analizės strategijos: 1. Latentinių augimo klasių analizė (angl. *Latent Class Growth analysis*), kuomet augimo faktoriaus dispersija ir kovariacijos klasės viduje yra fiksuojama nuliui, taip laikant individualias augimo trajektorijas klasėse homogeniškoms; 2. Mišraus augimo modeliavimas (GMM-CI), kuomet augimo faktoriaus dispersijai ir kovariacijoms klasės viduje leidžiama varijuoti, tačiau jos yra laikomos lygios tarp grupių, taip laikant individualias augimo trajektorijas klasėse heterogeniškoms; 3. Mišraus augimo modeliavimas (GMM-CV), kuomet augimo faktoriaus dispersijai ir kovariacijoms leidžiama varijuoti klasės viduje ir tarp klasių (Wickrama et al., 2016). Renkantis klasių skaičių, buvo naudojami entropijos BIC (angl. *Bayesian Information Criterion*), BLRT (angl. *Bootstrap likelihood ratio test*), LMR-LRT (angl. *Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test*) kriterijai (Nylund, Asparouhov, & Muthén, 2007). Entropijos kriterijus remiasi aposteriorine tikimybe (Muthén, 2004) ir rodo, kaip tiksliai prognozuojamas priklausymas klasei. Jos reikšmės kinta nuo 0 iki 1, kur vienas reiškia didžiausią tikslumą, jei kiekviena individuali trajektorija priklausytų atskirai klasei arba visos priklausytų vienai ir tai pačiai (Kreuter & Muthén, 2007). Pasak Clark ir Muthen (2009), 0,40 entropijos reikšmė atspindi žemą, 0,60 – vidutinę ir 0,80 – aukštą klasių atskyrimo tikslumą. BIC naudojamas kaip lyginamasis kriterijus, kur mažesnė jo reikšmė reiškia labiau tinkamą klasių sprendimą (Nylund et al., 2007). Statistiškai reikšmingas BLRT ir LMR-LRT rodo sprendimo su $k + 1$ klasių skaičiumi pranašumą prieš sprendimą su k klasių skaičiumi (Nylund et al., 2007). Be šių tinkamumo indeksų taip pat buvo taikomi papildomi ne mažiau svarbūs kriterijai, tai - klasės dydis (mažiausia klasė neturėtų būti mažesnė nei 5 proc. arba 25 asmenys) ir aposteriorinė tikimybė (Wickrama et al., 2016). Jei kriterijai nurodo kelis tinkamus sprendimus, siūloma pasirinkti paprastesnį modelį su mažiau klasių arba modelį, išskyrusį prasmingesnes ir lengviau interpretuojamas klases (Wickrama et al., 2016). Į visus šiuos kriterijus reikia atsižvelgti, ne tik renkantis tinkamiausią klasių skaičių, tačiau ir renkantis tarp analizės strategijų (LCGA, GMM-CI, GMM-CV). Svarbu pažymėti, kad visi skaičiavimai šiame skyriuje atlikti naudojant OPF

faktorių reikšmes, gautas apskaičiuavus bifaktorinį longitudinį matavimo modelį, kuriame pirmo matavimo įverčių vidurkis prilygintas 0.

3.5.3 Autoregresiniai modeliai su persikertančiais efektais

Optimaliausias būdas išsiaiškinti abipusio poveikio mechanizmus yra analizuoti autoregresinius modelius su persikertančiais efektais (angl. *Autoregressive cross-lagged analysis*). Ši analizė leidžia nustatyti abipusius prognostinius efektus kontroliuojant konstruktyvų stabilumą ir vienalaikes koreliacijas. Kitaip tariant, visi į analizę įtraukti kintamieji, matuoti tuo pačiu metu, yra koreliuoti tarpusavyje ir prognozuoja to paties kintamojo reikšmę vėlesniais laiko momentais (po metų ir po dviejų metų). Persikertantys efektai reiškia, kad visi į modelį įtraukti kintamieji viename laiko momente prognozuoja kitus kintamuosius vėlesniu laiko momentu (po metų). Kontroliuojant kintamųjų stabilumą ir vienalaikes koreliacijas, persikertantys takai nurodo į prognozuojančiojo kintamojo efektą prognozuojamojo kintamojo pokyčiui, o ne jo lygiui bendrai. Modelio tinkamumas buvo nustatomas remiantis CFI, TLI bei RMSEA indeksais. CFI ir TLI reikšmė, didesnė nei 0,90, nurodo pakankamą modelio tinkamumą duomenims, o reikšmė virš 0,95 – gerą modelio tinkamumą. RMSEA reikšmė, lygi ar mažesnė nei 0,05, nurodo gerą modelio tinkamumą, o reikšmė, artima 0,08, pakankamą modelio tinkamumą duomenims (Little, 2013). Papildomai buvo analizuojami RMSEA 90 proc. pasikliautinieji intervalai, kurių aukštesnioji riba neturėtų viršyti 0,1 (Kline, 2016). Kaip priimta, taip pat pateikiama ir chi-kvadrato (χ^2) statistika, tačiau, sprendžiant apie modelio tinkamumą, ja nebus remiamasi dėl jos didelio jautrumo imties dydžiui (Chen, 2007; Little, 2013). Palyginimas tarp vaikinių ir merginų (lyties moderacija) buvo atliekamas su kelių grupių funkcija (angl. *multigroup*), kuomet yra lyginami modeliai, pradedant nuo modelio, kuriame leidžiama visiems modelio taksams laisvai varijuoti merginų ir vaikinių grupėje ir pabaigiant modeliu, kuriame visi takai fiksuoti ir lygūs merginų ir vaikinių grupėje. Skirtumams tarp modelių nustatyti, buvo laikomasi Chen (2007) rekomendacijų, kurios teigia, kad lygiems modeliams chi-kvadrato pokytis ($\Delta\chi^2$) turi būti nereikšmingas, CFI pokytis (ΔCFI) neturi būti didesnis nei 0,01, o RMSEA pokytis ($\Delta RMSEA$) nedidesnis nei 0,015. Šių rekomendacijų pažeidimas nurodytų, kad modeliai tarpusavyje skiriasi ir pranašumą turi modelis su geresniais tinkamumo indeksais. Jeigu nustatoma, kad modeliai nesiskiria, pranašumą turi paprastesnis modelis su daugiau laisvės laipsnių. Persikertančių takų analizei remiamasi Adachi ir Willoughby (2015) gairėmis, siūlančiomis, analizuojant efekto dydį, atsižvelgti į stabilumo efektus ir koreliacinę analizę, taip įvertinant, kiek konstruktyvų stabilumo kontroliavimas pakeičia efekto dydį tarp kintamųjų. Kadangi tiek autoregresiniai stabilumo takai, tiek vienalaikės koreliacijos gali reikšmingai sumažinti efektą, net ir pakankamai maži efektai ($\beta < 0,10$) gali būti interpretuojami kaip prasmingi tuomet, kai konstruktai yra sąlyginai stabilūs.

3.5.4 Paralelinių procesų latentinis augimo modeliavimas

Paraleliniai procesai gali būti apibūdinami kaip keli susiję latentinio augimo modeliai, turintys indikatorius tais pačiais laiko momentais ir analizuojami viename modelyje. Tokia analizė vadinama paralelinių procesų modeliu (PPM) arba paralelinių procesų latentinio augimo modeliavimu (angl. *Parallel process latent growth curve modeling*). Šis analizės

metodas yra skirtas skirtingoms, bet susijusioms subdimensijoms nagrinėti (Wickrama et al., 2016). Tokiuose modeliuose vienos subdimensijos pokytis yra susijęs su kitų subdimensijų pokyčiais taip atspindint kartu, bet nebūtinai vienodai, kintančius procesus kaip visumą. Tokia analizė įgalina žvelgti į skirtingais vidiniais procesais pasižyminčių asmenų tarpasmeninius skirtumus (Wickrama et al., 2016).

Ieškant tinkamiausio paralelinių procesų modelio, yra laikomasi tokių pačių gairių, kaip ir latentinio augimo modeliuose (žr. 3.5.1 skyrių), tikrinant tiesinio ir kvadratinio augimo kreivių kombinacijas tarp visų paralelinių procesų, kur tai leidžia duomenys. Paralelinių procesų analizėje yra leidžiama kovarijuoti vienalaikiams indikatoriams. Geriausiai tinkantis duomenims modelis nustatomas, remiantis jau aprašytais modelio tinkamumo kriterijais CFI, RMSEA [90% CI], TLI, SRMR ir BIC. Jeigu apskaičiuoti pradinės vertės ir/ar pokyčio kreivės parametrai turi didelę reikšmingą sklaidą, tuomet yra priimamas labiausiai duomenims tinkantis modelis, nebūtinai atitinkantis gerą modelio tinkamumą (Wickrama et al., 2016).

Nustačius pagrindą prielaidai, jog egzistuoja skirtingos grupės, pasižyminčios skirtingomis paralelinių procesų tendencijomis, kaip ir latentinio augimo modelių atveju, galima taikyti mišraus augimo modeliavimą (GMM). Atliekant šią analizę, vadovaujama 3.5.2 skyriuje aprašytomis klasių išskyrimo ir interpretavimo gairėmis.

3.5.5 Nuosekliai priklausomų procesų analizė

Vienas iš paralelinių procesų modelio praplėtimų yra nuosekliai priklausomų procesų analizė (angl. *Sequentially contingent process analysis*). Ši analizė gali būti taikoma tuomet, jei yra pagrindo kelti prielaidą, jog tarp paralelinių procesų egzistuoja priklausomas laike ryšys (Wickrama et al., 2016). Šis efektas, kartais dar vadinamas raidos kaskadomis, aprašo procesą, kuomet vieno proceso pokytis gali veikti vėliau vykstantį kito proceso pokytį. Nuosekliai priklausomų procesų analizė yra atliekama tokiu pačiu būdu ir vadovaujantis tomis pačiomis gairėmis, kaip ir paralelinių procesų analizė, papildomai nurodant regresinius takus tarp prielaidos pradinės vertės ir pokyčio bei išdavos pradinės vertės ir pokyčio parametrų.

3.5.6 Duomenų analizės strategija

Prieš pradėdant pristatyti rezultatus, pirmiausiai verta pristatyti rezultatų analizės strategiją, atsižvelgiant į šio darbo pagrindinį tikslą atspindinčius tyrimo klausimus. Siekiant išsiaiškinti, kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida pasižymi nagrinėjamos imties paaugliai ir taip atsakyti į pirmąjį šio darbo klausimą, buvo pasitelkti keli nuoseklūs analizės žingsniai. Pirmuoju žingsniu buvo siekiama išsiaiškinti bendrą OPF pokytį nagrinėjamoje imtyje, neatsižvelgiant į individualius paauglių skirtumus. Tai buvo atliekama pasitelkiant latentinį augimo modeliavimą. Šis žingsnis yra būtinas norint toliau kalbėti apie individualius skirtumus. Taigi kitas žingsnis yra nustatyti skirtingu optimalaus funkcionavimo lygiu ir pokyčiu pasižyminčius jaunuolius, kitaip tariant, išskirti OPF trajektorijas. Ši analizė buvo atliekama pasitelkiant mišraus augimo modeliavimo strategiją.

Antrasis šio darbo klausimas yra skirtas išsiaiškinti, kaip pagal penkis optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentus (charakterio tvirtumą, pasitikėjimą, atjautą,

susietumą ir kompetenciją) skiriasi išskirtos OPF raidos trajektorijos. Šiuo tikslu buvo pasitelkta blokuotų duomenų dispersinės analizės (ANOVA) ir vienfaktorinė ANOVA. Tai yra, buvo patikrinta, kaip penki komponentai skiriasi ir kinta skirtingose OPF raidos trajektorijose.

Trečiasis tyrimo klausimas yra keliamas apie optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės sąsajas. Šiuo tikslu buvo pasitelkta nuosekliai priklausomų procesų ir autoregresinių modelių analizės strategijos. Šia analize buvo siekiama išsiaiškinti, ar optimalaus psichosocialinio funkcionavimo pradinė vertė ir pokytis prognozuoja prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės pradinę vertę ir pokytį. Autoregresiniai persikertančių efektų modeliai buvo pasitelkti siekiant išsiaiškinti OPF ir prisidėjimo abipusės įtakos mechanizmus, tai yra efektų kryptis.

Ketvirtuoju šio darbo klausimu bus siekiama išsiaiškinti, kaip šeimos konteksto veiksniai, išreikšti per suvoktą tėvų elgesį, kinta paauglystėje. Atsižvelgiant į tai, kad skirtingos tėvų elgesio dimensijos nėra izoliuotos viena nuo kitos ir kinta vienalaikiai, atsakyti į šį klausimą buvo pasitelkta paralelinių procesų latentinio augimo modeliavimo strategija į vieną modelį įtraukiant visus tėvų elgesio būdus, vertintus šiame darbe.

Penktasis klausimas buvo skirtas išnagrinėti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio tarpusavio sąsajų mechanizmus. Šiuo tikslu buvo pasitelkiami autoregresiniai persikertančių efektų modeliai nagrinėjant optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio atskirai (autonomiją palaikančio motinos elgesio; autonomiją palaikančio tėvo elgesio; abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio kartu; tėvų elgesio kontrolės; motinos psichologinės kontrolės; tėvų psichologinės kontrolės) sąveiką.

Paskutiniu šiame darbe keliamu klausimu siekiama išsiaiškinti, kokios suvokto kintančio tėvų elgesio, kaip visumos, sąsajos su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu ir prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Siekiant atsakyti į šį klausimą, buvo atliekami keli žingsniai. Pirmasis žingsnis apėmė skirtingų grupių, pasižyminčių skirtinga tėvų elgesio kombinacija ir kaita, išskyrimas. Šiuo tikslu buvo pasitelkta paralelinių procesų analizė ir mišraus augimo modeliavimas bei, remiantis šiomis analizės strategijomis, išskirtos skirtingos tėvų elgesio latentinės klasės. Kitame žingsnyje šios klasės buvo palygintos pagal optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidos trajektorijas, penkis komponentus ir prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Ši analizė buvo atliekama į paralelinių procesų augimo mišinio modelį, remiantis Lanza, Tan ir Bray (2013) metodu, įtraukiant OPF raidos trajektorijas, penkis komponentus ir prisidėjimą, kaip vėlesnius raidos rezultatus (angl. *distal outcomes*). Galiausiai, patogesniai šios analizės rezultatų atvaizdavimui, buvo pasitelktas korespondentinės analizės žemėlapis, leidžiantis grafiškai atvaizduoti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir skirtingų suvokto tėvų elgesio klasių persiklojimą.

Aiškumo dėlei, pristatant gautus rezultatus, matavimas, atliktas devintoje klasėje, vadinamas pirmų metų matavimu, atitinkamai dešimtoje – antrų metų matavimu, vienuoliktoje – trečių metų matavimu ir dvyliktoje – ketvirtų metų matavimu. Skaičiuojant persidengiančių etapų modelius, kuomet prognozuojami įvėrciai po metų, laikotarpis nuo devintos klasės matavimo iki dešimtos klasės matavimo bus vadinamas pirmu etapu, ir, atitinkamai, laikotarpis nuo dešimtos iki vienuoliktos – antru etapu, o nuo vienuoliktos iki dvyliktos – trečiu matavimo etapu.

4. REZULTATAI

4.1 Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika

Šiame darbe naudojami šie pagrindiniai kintamieji: optimalus psichosocialinis funkcionavimas; penki optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai (charakterio tvirtumas, kompetencija, atjauta, susietumas ir pasitikėjimas); prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės; suvoktas tėvų elgesys (elgesio kontrolė, psichologinė kontrolė ir autonomiją palaikantis tėvų elgesys). 4.1.1 lentelėje pateikiami visų šių kintamųjų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai visais matavimo momentais.

4.1.1 lentelė. Tyrimo kintamųjų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai

Kintamasis	T1		T2		T3		T4	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Optimalus psichosocialinis funkcionavimas	0,00	0,94	-0,16	1,09	-0,17	1,10	-0,21	1,12
OPF komponentai								
Charakterio tvirtumas	8,58	1,64	8,23	1,99	8,26	1,82	7,54	2,11
Kompetencija	7,16	1,54	7,27	1,6	7,2	1,73	6,97	1,66
Atjauta	8,97	1,35	8,7	1,54	8,73	1,38	8,59	1,65
Susietumas	8,82	1,07	8,59	1,25	8,48	1,13	8,35	1,23
Pasitikėjimas	7,86	1,93	7,68	2,11	7,68	2,04	7,89	2,08
Prisidėjimas								
prie savo gerovės	NA	NA	3,86	0,65	3,84	0,34	3,63	0,62
prie šeimos gerovės	NA	NA	3,88	0,71	3,70	0,73	3,68	0,73
prie bendruomenės gerovės	NA	NA	3,26	0,81	3,14	0,82	2,94	0,81
Suvoktas tėvų elgesys								
Elgesio kontrolė	4,09	0,73	4,10	0,73	4,09	0,73	3,96	0,76
Autonomija palaikantis motinos elgesys	NA	NA	5,01	1	4,54	0,97	4	0,82
Autonomiją palaikantis tėvo elgesys	NA	NA	4,63	1,39	4,26	1,31	3,76	0,86
Motinos psichologinė kontrolė	1,38	0,26	1,4	0,31	1,39	0,31	NA	NA
Tėvo psichologinė kontrolė	1,35	0,35	1,37	0,41	1,36	0,39	NA	NA
Bendra abiejų tėvų psichologinė kontrolė	1,38	0,27	1,36	0,31	1,38	0,31	1,44	0,32

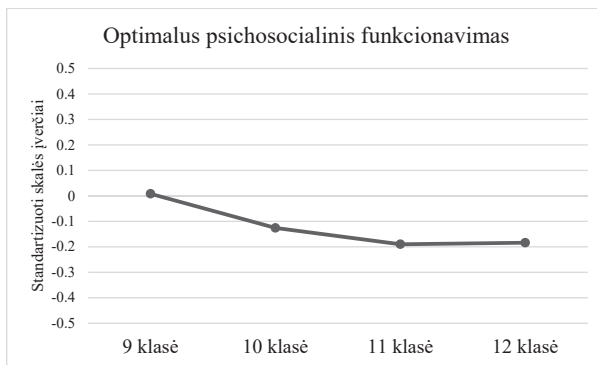
Pastabos. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas buvo išreikšta standartiniais balais, visi kiti kintamieji išreikšti tokiais matavimo vienetais kaip originalios matavimo skalės.

NA – skalės įverčio nėra, nes kintamasis nebuvo įtrauktas į apklausą.

4.2 Optimalus psichosocialinis funkcionavimas

4.2.1 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida

Pirmiausia buvo tikrinamas optimalaus psichosocialinio funkcionavimo tiesinio augimo modelis. Gauti rezultatai atskleidė, kad modelis nėra tinkamas duomenims (141,94 (1) $p < 0,001$ RMSEA=0,246 [0,212-0,281], CFI=0,880, TLI=0,855, SRMR=0,089). Kitas žingsnis buvo kvadratinio augimo modelio patikrinimas. Modelio tinkamumo kriterijai buvo nevienareikšmiški (8,13 (1) $p < 0,001$ RMSEA=0,125 [0,057-0,211], CFI=0,994, TLI=0,962, SRMR=0,012). Visgi, remiantis dauguma kriterijų (tik RMSEA reikšmė viršijo rekomenduojamą reikšmę), buvo priimtas kvadratinio augimo modelis. *Pozityvios jaunimo raidos* augimo grafikas pateikiamas 4.2.1.1 paveiksle.

4.2.1.1 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo pokytis trejų metų laikotarpiu

Kvadratinio augimo kreivė rodo neigiamą OPF pokytį su vėlesniu didėjimu (t.y. kvadratine tendencija) nuo trečių matavimo metų. Kitaip tariant, optimalus psichosocialinis funkcionavimas mažėja iki 11 klasės ir po to pradeda po truputį didėti. Pokyčio efekto dydis (skaičiuojant koreguotą Coheno d_{unb} , Fritz, Morris, & Richler, 2012) yra 0,2. OPF pradinė vertė ir pokyčio parametrai nėra susiję. Tiesinis pokytis neigiamai susijęs su kvadratinio pokyčiu, o tai reiškia, kad kuo statesnis yra tiesinis pokytis (t.y. kuo staigiau psichosocialinis funkcionavimas prastėja), tuo mažesnis vėlesnis didėjimas (t.y. tuo mažiau psichosocialinis funkcionavimas pagerėja dvyliktoje klasėje) ir, atvirkščiai, kuo mažesnis neigiamas pokytis, tuo stipresnis vėlesnis didėjimas. Visų augimo parametrų (pradinės vertės, tiesinio ir kvadratinio pokyčio) sklaida yra statistiškai reikšminga (lentelė 4.2.1.1), o tai, remiantis Wickrama ir kitais (2016), gali reikšti egzistuojančias skirtingas OPF raidos trajektorijas.

4.2.1.1 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo kvadratinio augimo modelio parametrai

	M (I)	V (I)	M (S)	V (S)	M (Q)	V (Q)	cov(I,S)	cov(I,Q)	cov(S,Q)
OPF	0,01	0,97**	-0,17**	0,51**	0,04*	0,04**	-0,09	0,01	-0,14**

Pastabos. OPF – Optimalus psichosocialinis funkcionavimas, I – pradinė vertė, S – tiesinis pokytis, Q – kvadratinis pokytis, M – vidurkis, V – sklaida, cov – kovariacija tarp nurodytų parametų. Pateikiami nestandartizuoti įverčiai.

4.2.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų išskyrimas

Rezultatai, gauti atlikus visas tris analizės strategijas, aprašytas 3.6.2 skyriuje (*Latentinių augimo trajektorijų išskyrimas*), yra pateikiami 4.2.2.1 lentelėje. Taikant GMM-CV strategiją, dviejų klasių sprendimas apskaičiavo 1 proc. dydžio klasę, o trijų klasių sprendimas nesikonvergavo, o tai rodo rimtas modelio problemas. Taikant GMM-CI strategiją, visuose sprendimuose buvo išskiriamos viena ar kelios klasės su mažiau nei 5 proc. asmenų. Nors, pagal BLRT kriterijų ir klasių interpretuojamumą, priimtinausias būtų 5 klasių sprendimas, tačiau, bandant jį apskaičiuoti, buvo susidurta su modelio konvergavimosi problemomis ir parametrai gauti tik padidinus atsitiktinių pradžių kieki, kas savaime rodo rimtas modelio problemas (Wickrama et al., 2016). Taikant LCGA strategiją, visuose sprendimuose nebuvo susidurta su modelio konvergavimosi problemomis. BIC mažėjo ir BLRT buvo reikšmingas iki 6 klasių sprendimo. Aposteriorinė tikimybė mažėjo didėjant klasių skaičiui, kas yra svarbus faktorius renkantis klasių skaičių (Jung & Wickrama, 2008). Tai reiškia, kad sprendimas su daugiau klasių yra mažiau tikslus, kalbant apie asmens priskyrimą klasei. Atmetus šešių ir keturių (remiantis nereikšmingu LMR-LRT) klasių sprendimus bei remiantis entropijos kriterijumi, aposteriorinėmis tikimybėmis, mažiausios klasės dydžio ir klasių prasmingumo kriterijais, buvo pasirinktas 3 klasių sprendimas, taikant LCGA strategiją.

4.2.2.1 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo skirtingų klasių skaičiaus sprendimų palyginimas naudojant tris klasių analizės strategijas

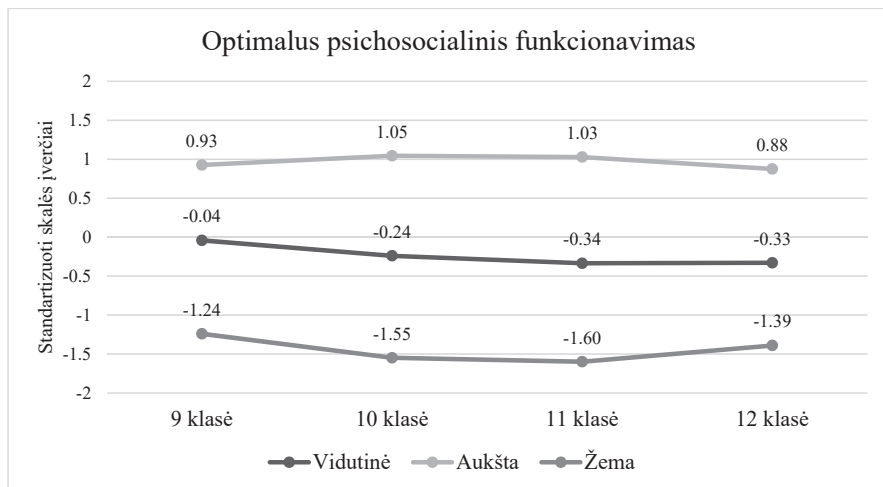
Klasių skaičius	BIC	BLRT (<i>p</i>)	LMR-LRT (<i>p</i>)	Entropija	Proc. klasėje
LCGA					
1	5402,07	n/a	n/a	1	100
2	4554,37	872,17 (0,00)	837,93 (0,00)	0,85	47; 53
3	4197,20	381,64 (0,00)	366,66 (0,02)	0,87	48; 30; 22
4	4024,16	197,51 (0,00)	189,76 (0,61)	0,87	21; 38; 8; 33
5	3911,74	136,89 (0,00)	131,52 (0,05)	0,86	18; 2,2; 29,3; 17,5; 33
6	3936,21	0,00 (1)	0,00 (0,51)	0,88	29,3; 33; 2,2; 18; 17,5; 0
GMM-CI					
1	3651,12	n/a	n/a	1	100
2	3656,83	18,77 (0,00)	18,03 (0,45)	0,94	98; 2
3	3647,55	33,75 (0,00)	32,43 (0,14)	0,92	4; 4; 92
4	3655,37	50,41 (0,00)	49,39 (0,00)	0,93	91,5; 4; 1; 3,5
5 *	3658,50	23,87 (0,00)	22,94 (0,14)	0,84	17,5; 17,5; 4; 57; 4
6 *	3673,12	36,32 (0,00)	34,89 (0,05)	0,81	2; 31; 54; 1; 9; 3
GMM-CV					
1	3651,12	n/a	n/a	1	100
2 *	3651,38	42,58 (0,00)	41,61 (0,00)	0,99	1; 99
3 *					

Pastabos. n/a – netaikoma, * apskaičiuojant sprendimą, susidurta su modelio konvergavimosi problema.

4.2.3 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų aprašymas

Išskirtų klasių grafinis atvaizdavimas pateiktas 4.2.3.1 paveiksle. Pirmoji OPF trajektorija pasižymi lygia vidurkiui pradine verte, neigiamu tiesiniu pokyčiu ir teigiamu kvadratinu pokyčiu (bendras koreguotas neigiamo pokyčio efekto dydis $d_{unb} = 0,2 [0,01-0,39]$). Tai reiškia, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas iki 11 klasės palengva mažėja, o 12 klasėje vėl padidėja, todėl ši klasė pavadinta „vidutine“ ($n = 216$). Visgi bendras neigiamo pokyčio efektas yra reikšmingas, o tai rodo, jog OPF lygis dvyliktoje klasėje yra šiek tiek mažesnis už OPF lygį devintoje klasėje. Antroji OPF trajektorija pasižymi aukštesne nei vidurkis pradine verte, teigiamu tiesiniu ir neigiamu kvadratinu pokyčiu ($d_{unb} = 0,04[-0,19-0,28]$). Tai reiškia, kad OPF didėja iki 10 klasės, o nuo 11 pradeda palengva mažėti. Bendras pokyčio dydis yra nereikšmingas, vadinasi, šioje trajektorijoje esantys paaukliai pasižymėjo tokiu pačiu OPF lygiu tiek devintoje, tiek ir dvyliktoje klasėse. Ši klasė pavadinta „aukšta“ ($n = 138$). Trečioji OPF trajektorija pasižymi žemesne nei vidurkis

pradine verte, neigiamu tiesiniu pokyčiu ir teigiamu kvadratinu pokyčiu ($d_{\text{unb}} = 0,04[-0,19-0,36]$). Tai reiškia, kad *optimalus psichosocialinis funkcionavimas* iki 11 klasės palengva mažėja, o 12 klasėje vėl padidėja. Bendras pokyčio dydis yra nereikšmingas, vadinasi, šioje trajektorijoje esantys paaugliai pasižymėjo tokiu pačiu OPF lygiu tiek devintoje, tiek ir dvyliktoje klasėse, todėl ši klasė pavadinta „žema“ ($n = 100$).

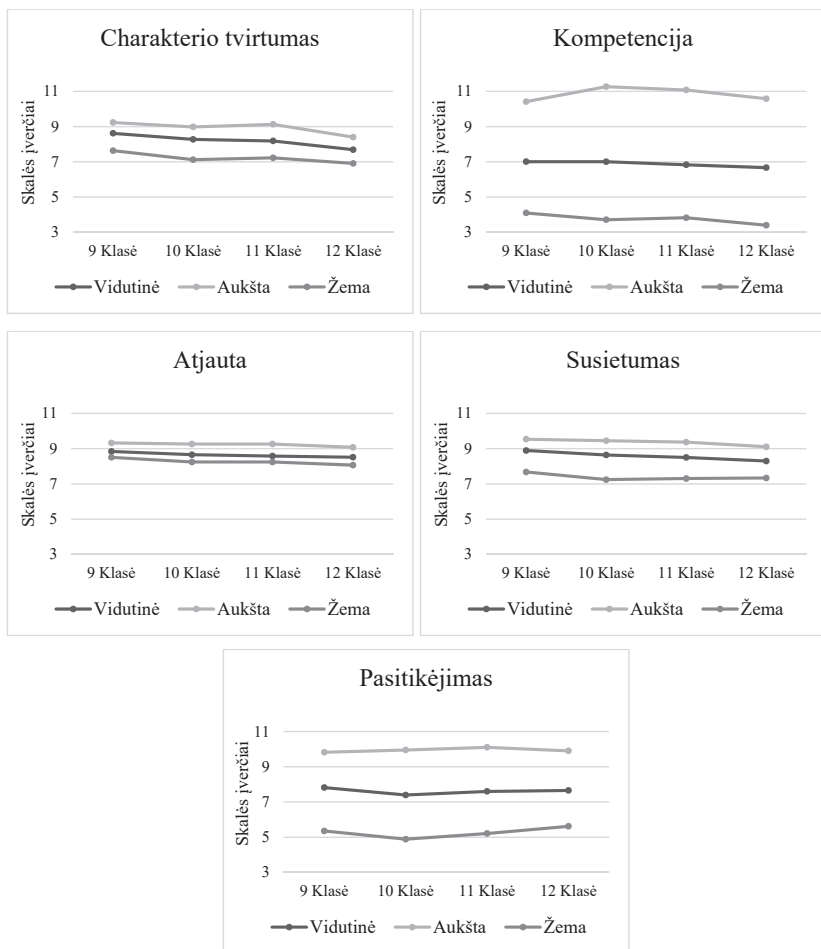

4.2.3.1 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos

Palyginus trajektorijas pagal lytį, rezultatai atskleidė, jog trajektorijos pagal lytį nesisiskiria ($\chi^2 = 2,35$ (2); $p = 0,309$; $V = 0,07$). Taip pat trajektorijos nesisiskiria ir pagal socialinį, ir ekonominį statusą ($\chi^2 = 6,52$ (4); $p = 0,163$; $V = 0,12$). Vadinasi, tiek merginos, tiek vaikinai, nepriklausomai nuo jų socialinio ir ekonominio statuso, turi vienodą tikimybę būti tiek aukštoje, tiek vidutinėje, tiek žemoje OPF trajektorijoje.

4.2.4 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir penkių komponentų sąsajos

Siekiant atskleisti penkių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų struktūrą skirtingose OPF trajektorijose, buvo atliktos penkios blokuotų duomenų dispersinės analizės (ANOVA), kuriose priklausomas kintamasis buvo tam tikras OPF komponentas, o nepriklausomi – latentinės OPF trajektorijos ir laikas (keturi matavimai atlikti kasmet). Papildomai buvo naudojama vienfaktorinė dispersinė analizė, lyginant penkis OPF komponentus tarp skirtingų trajektorijų ir skirtingų matavimų.

4.2.4.1 pav. Penkių OPF komponentų kaita trijuose optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose

Kaip ir buvo galima tikėtis, aukšta OPF trajektorija pasižymi aukščiausiais visų komponentų įverčiais visose klasėse, o žema – žemiausiais. Blokuotų duomenų ANOVA rezultatai (kadangi nebuvo tenkinta sferiškumo prielaida, todėl šioje analizėje taikyta Greenhouse-Geiser pataisa) atskleidė, kad OPF ir pasitikėjimo ($F(31,75, 4,30) = 4,65, p < 0,001$, dalinis $\eta^2 = 0,02$), susietumo ($F(10,08, 4,36) = 4,69, p < 0,001$, dalinis $\eta^2 = 0,02$) bei kompetencijos ($F(61,97, 4,75) = 4,00, p < 0,001$, dalinis $\eta^2 = 0,02$) sąveika yra reikšminga, o OPF ir atjautos ($F(4,02, 4,97) = 0,97, p = 0,434$, dalinis $\eta^2 = 0,004$) bei charakterio tvirtumo ($F(10,74, 5,09) = 1,39, p = 0,226$, dalinis $\eta^2 = 0,006$) sąveika nėra reikšminga. Interpretuojant efekto dydį, išreikštą daliniu η^2 , buvo laikomasi Cohen (1988) gairių, kur 0,0099 reiškia mažą, 0,0588 – vidutinį ir 0,1379 – didelį efektą. Vadinasi, pasitikėjimo,

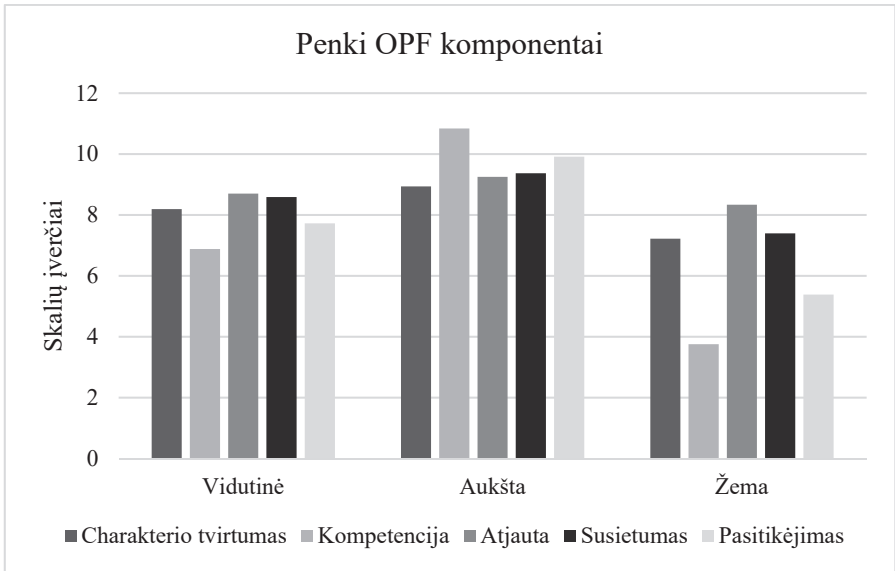
susietumo bei kompetencijos komponentai skirtingose OPF trajektorijose kito nevienodai (4.2.4.1 pav.). Atlikus blokuotų duomenų ANOVA visose OPF trajektorijose atskirai, rezultatai atskleidė, jog aukštoje OPF trajektorijoje visi komponentai, išskyrus pasitikėjimą ir kompetenciją, demonstravo žemėjančią tendenciją ($p < 0,01$). Žemoje OPF trajektorijoje susietumas ir pasitikėjimas demonstravo žemėjančią tendenciją iki 10 klasės ir didėjančią tendenciją po 10 klasės, kompetencija per ketverius metus reikšmingai nepakito ($p = 0,213$), charakterio tvirtumas ir atjauta demonstravo žemėjančią tendenciją ($p < 0,01$). Vidutinėje OPF trajektorijoje visi komponentai, išskyrus pasitikėjimą, demonstravo žemėjančią pokyčio tendenciją.

4.2.4.1 lentelė. Penkių OPF komponentų skirtumai skirtingose optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose keturių metų laikotarpiu

	Charakterio tvirtumas	Kompetencija	Atjauta	Susietumas	Pasitikėjimas
9 klasė	0,35	0,69	0,22	0,62	0,72
10 klasė	0,34	0,72	0,22	0,62	0,79
11 klasė	0,28	0,69	0,28	0,64	0,78
12 klasė	0,25	0,66	0,22	0,51	0,68

Pastabos. Rezultatai suprantamumo dėlei pateikti naudojant efekto dydį išreikštą r koeficientu. Kuo didesnis r įvertis, tuo didesnis skirtumas tarp trajektorijų. Efekto dydis konvertuotas remiantis Rosenthal (1994) formule.

Vienfaktorinės ANOVA rezultatai atskleidė, kad visi komponentai reikšmingai skyrėsi trijose pozityvios jaunimo raidos trajektorijose visais matavimo momentais (lentelė 4.2.4.1). Vadinasi aukšta, vidutinė ir žema OPF trajektorijos reikšmingai skiriasi tarpusavyje pagal visus OPF komponentus. Rezultatai taip pat atskleidė, kad stipriausiai trajektorijos viena nuo kitos skyrėsi pasitikėjimo ir kompetencijos atžvilgiu. Grafinis OPF trajektorijų profilių pagal penkis OPF komponentus atvaizdavimas pateikiamas 4.2.4.2 paveiksle.

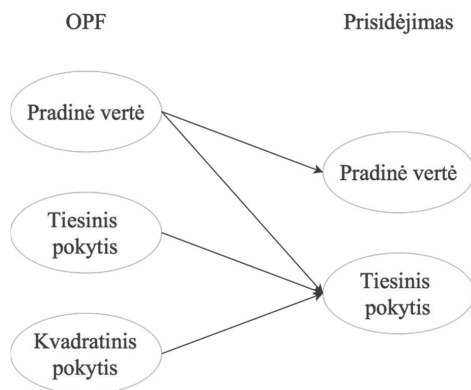

4.2.4.2 pav. Penkių OPF komponentų pasiskirstymas trijose optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose (siekiant atvaizdavimo aiškumo paveiksle pateikiami keturių metų vidurkiai)

Trajektorijos taip pat buvo palygintos pagal pažangumą, kaip papildomą objektyvų akademinės kompetencijos elementą. Informacija apie moksleivių pažangumą buvo gauta iš mokyklų administracijos ir buvo išreikšta bendru tų metų pažymių vidurkiu. Informacija buvo renkama pirmais (9 klasė), antrais (10 klasė) ir trečiais (11 klasė) tyrimo metais. Rezultatai atskleidė, kad OPF trajektorijos skyrėsi pagal pažymių vidurkį: pirmais metais ($F(18,25, 2) = 13,34, p < 0,001, r = 0,24$), antrais metais ($F(26,85, 2) = 16,54, p < 0,001, r = 0,27$) ir trečiais metais ($F(25,42, 2) = 15,80, p < 0,001, r = 0,27$). Lyginant vidutinį pažangumą trijose OPF trajektorijose, *Post-hoc* Bonferroni testas parodė reikšmingus skirtumus tarp aukštos ir vidutinės, bei aukštos ir žemos OPF trajektorijų ($p < 0,001$) devintoje, dešimtoje ir vienuoliktoje klasėse. Aukštos OPF trajektorijos paauglių pažangumas buvo didžiausias, o žemos – mažiausias.

4.2.5 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajos su prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės

Siekiant atskleisti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės sąsajas, pirmiausia buvo atlikta nuosekliai priklausomų procesų analizė (angl. *Sequentially contingent process analysis*), kurioje OPF pradinė vertė ir augimo parametrai prognozuoja prisidėjimo pradinę vertę ir tiesinį augimą atskirai prisidėjimui prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės (pav. 4.2.5.1). Į modelį papildomai, kaip kontroliniai kintamieji, buvo įtraukta lytis ir socialinis ekonominis statusas. Šių kintamųjų įtraukimas į modelius pagerino jų tinkamumą duomenims.

4.2.5.1 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo augimo ir prisidėjimo augimo sąsajų koncepcinis modelis

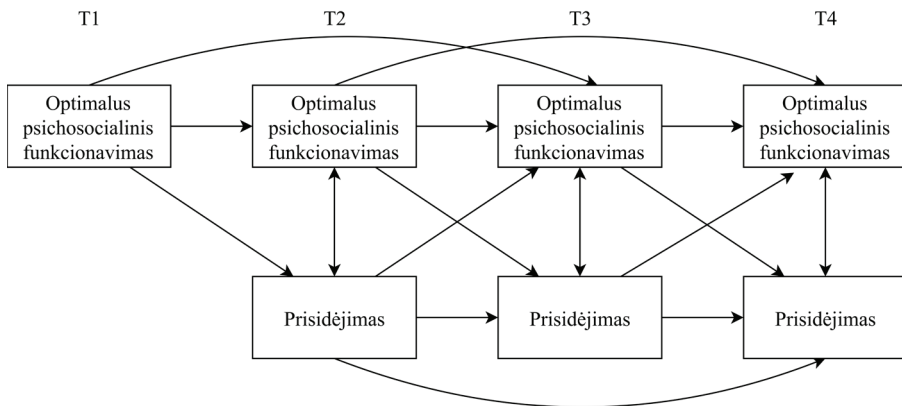
Modelių tinkamumo parametrai ir regresijos koeficientai pateikiami 4.2.5.1 lentelėje. Kaip matome, OPF pradinė vertė reikšmingai teigiamai prognozavo visų prisidėjimo dimensijų pradines vertes. Tai reiškia, kad kuo geresnis psichosocialinis funkcionavimas devintoje klasėje, tuo aukštesnis prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės dešimtoje klasėje. OPF tiesinis pokytis reikšmingai teigiamai prognozuoja prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės augimą, bet neprognozuoja prisidėjimo prie bendruomenės gerovės augimo. Tai reiškia, kad gerėjantis psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės didėjimą ir atvirkščiai, prastėjantis psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės mažėjimą. Taip pat OPF kvadratinis pokytis prognozavo tik prisidėjimo prie šeimos gerovės tiesinį pokytį, tačiau kvadratinio pokyčio parametras be tiesinio augimo parametro nėra tiesiogiai interpretuojamas (Cudeck & du Toit, 2002), todėl šiuo atveju šis rezultatas tik patvirtina stipriausias optimalaus funkcionavimo ir prisidėjimo prie šeimos gerovės sąsajas.

4.2.5.1 lentelė. OPF ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės nuosekliai priklausomų procesų modelių tinkamumo parametrai ir regresijos koeficientai

OPF ir..	Bendras modelio tinkamumas			Regresijos koeficientai			
	χ^2 (df)	CFI	RMSEA [CI]	$I_p \rightarrow I_i$	$I_p \rightarrow S_i$	$S_p \rightarrow S_i$	$Q_p \rightarrow S_i$
..PSG				0,38**	-0,03	0,19*	0,42
..PŠG	85,65 (37)	0,991	0,055 [0,040-0,070]	0,39**	-0,01	0,31*	0,97*
..PBG				0,26**	0	0,15	0,24

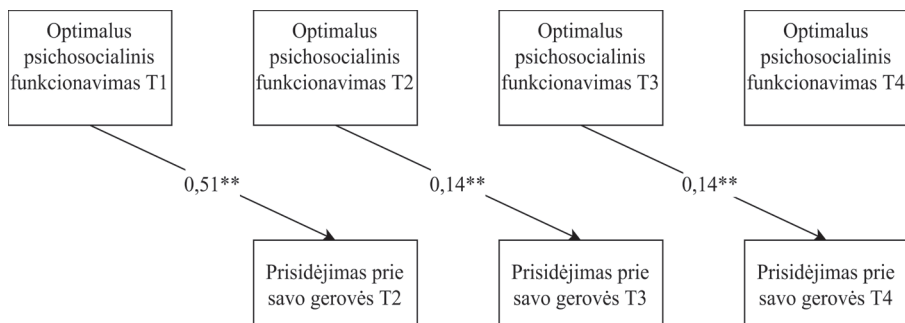
Pastabos. OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, PSG – prisidėjimas prie savo gerovės, PŠG – prisidėjimas prie šeimos gerovės, PBG – prisidėjimas prie bendruomenės gerovės, I_p – optimalaus psichosocialinio funkcionavimo pradinė vertė, I_i – išdavos (prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės) pradinė vertė, S_p – optimalaus psichosocialinio funkcionavimo pokyčio parametras, S_i – išdavos (prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės) pokyčio parametras. Lentelėje pateikiami nestandartizuoti parametrai įverčiai.

Siekiant išsiaiškinti abipusio poveikio mechanizmus tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės, buvo atliktos trys autoregresinio modeliavimo su persikertančiais efektais analizės (3.5.3 skyrius) visoms prisidėjimo dimensijoms atskirai (4.2.5.2 pav.). Rezultatai atskleidė, kad su visomis prisidėjimo dimensijomis modelis duomenims tiko puikiai. Schemos suprantamumo dėlei 4.2.5.3, 4.2.5.4 ir 4.2.5.5 paveikluose pateikiami tik reikšmingi persikertantys takai. Autoregresijų ir vienalaikių koreliacijų takų standartizuotus koeficientus galima rasti priede 8.3 (8.3.1, 8.3.2 ir 8.3.3 pav.).

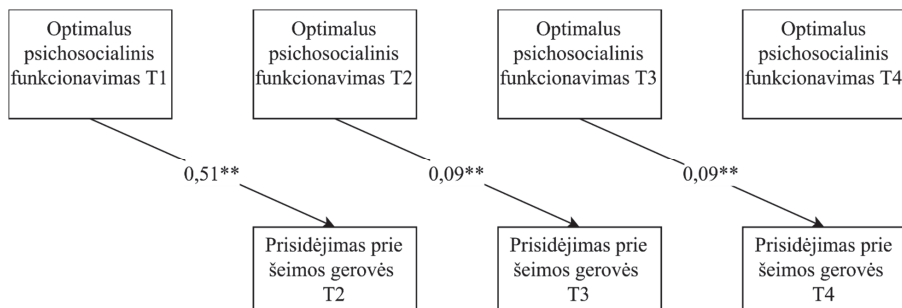
4.2.5.2 pav. Tikrinamų autoregresinių modelių su persidengiančiais efektais koncepcinis modelis. T – laikas.

Pirmame modelyje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo gerovės (3,81 (4) $p = 0,43$ RMSEA=0,000 [0,000-0,069], CFI=1, TLI=1,001, SRMR=0,007) abipusių efektų analizė atskleidė, kad OPF reikšmingai teigiamai prognozuoja prisidėjimą prie savo gerovės visais etapais. Antrame žingsnyje buvo tikrinta sąsajų stabilumo laike prielaida, fiksuojant antro ir trečio etapo persikertančius takus būti lygiais. Rezultatų analizė atskleidė, kad modelis su fiksuotais persikertančiais takais iš dešimtos į vienuoliktą ir iš vienuoliktos į dvyliktą klasę tiko duomenims net šiek tiek geriau (3,82 (6) $p = 0,69$ RMSEA=0,000 [0,000-0,047], CFI=1, TLI=1,004, SRMR=0,008). Tai reiškia, kad OPF su prisidėjimu prie savo gerovės yra vienodai susiję šiais laiko etapais. Prisidėjimas prie savo gerovės nė viename etape neprognozuoja optimalaus psichosocialinio funkcionavimo. 4.2.5.3 paveiksle pateiktas antrasis modelis su lygiais antro ir trečio etapo persikertančiais efektais. Analizuojant poveikio stiprumą, galima pastebėti, kad stipriausiai optimalus psichosocialinis funkcionavimas prisidėjimą prie savo gerovės prognozuoja pirmame etape, kituose dviejuose etapuose efektas gerokai mažesnis ir stabilus. Toks didelis skirtumas galėjo atsirasti todėl, kad prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės nebuvo matuotas pirmais tyrimo metais. Dėl šios priežasties nebuvo galima kontroliuoti autoregresinių prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės efektų ir optimalus psichosocialinis funkcionavimas šiame etape prognozuoja bendrą prisidėjimo lygį, o ne prisidėjimo pokytį per metus. Remiantis šiuo faktu, analizuodami rezultatus, atskirai nagrinėsime didesnio pirmo etapo efekto.

4.2.5.3 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai.
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

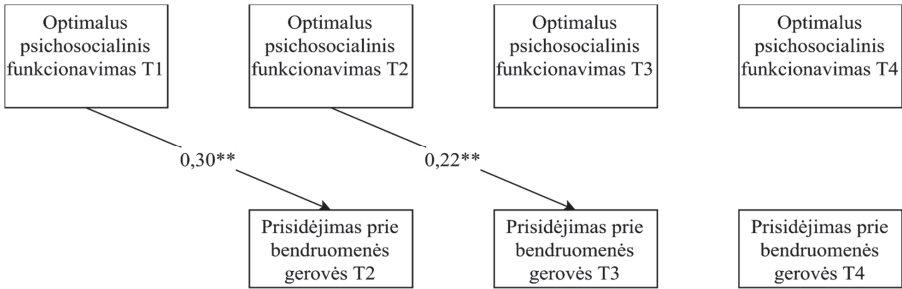
Antrame modelyje buvo tikrinamos optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie šeimos gerovės abipusės sąsajos (5,13 (4) $p = 0,27$ RMSEA=0,025 [0,000-0,079], CFI=0,999, TLI=0,997, SRMR=0,007). Antrame žingsnyje buvo tikrinta sąsajų stabilumo laike prielaida fiksuojant antro ir trečio etapo persikertančius takus būti lygiais. Rezultatų analizė atskleidė, kad modelis su fiksuotais persikertančiais takais iš dešimtos į vienuoliktą ir iš vienuoliktos į dvyliką klasę tiko duomenims geriau (5,99 (6) $p = 0,42$ RMSEA=0,000 [0,000-0,061], CFI=1, TLI=1, SRMR=0,011). Tai reiškia, kad OPF su prisidėjimu prie šeimos gerovės yra vienodai susiję šiais laiko etapais (4.2.5.4 pav.) Prisidėjimas prie šeimos gerovės nė viename etape neprognozavo psichosocialinio funkcionavimo.

4.2.5.4 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie šeimos gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai.
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Trečiame modelyje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie bendruomenės gerovės (2,26 (4) $p = 0,69$ RMSEA=0,000 [0,000-0,054], CFI=1, TLI=1,006, SRMR=0,008) abipusio efekto (4.2.5.5 pav.) analizė atskleidė, kad OPF reikšmingai teigiamai prognozavo prisidėjimą prie bendruomenės gerovės visais etapais. Prisidėjimas prie bendruomenės gerovės nė viename etape neprognozavo optimalaus psichosocialinio

funkcionavimo. Užfiksavus persikertančius takus būti lygiais antrame ir trečiame etapuose, modelis reikšmingai pablogėjo (7,87 (6) $p = 0,25$ RMSEA=0,026 [0,000-0,070], CFI=0,999, TLI=0,996, SRMR=0,022). Vadinas, OPF ir prisidėjimo prie bendruomenės gerovės sąsajos nėra stabilios laike ir, paaugliams tampant vyresniais, mažėja.

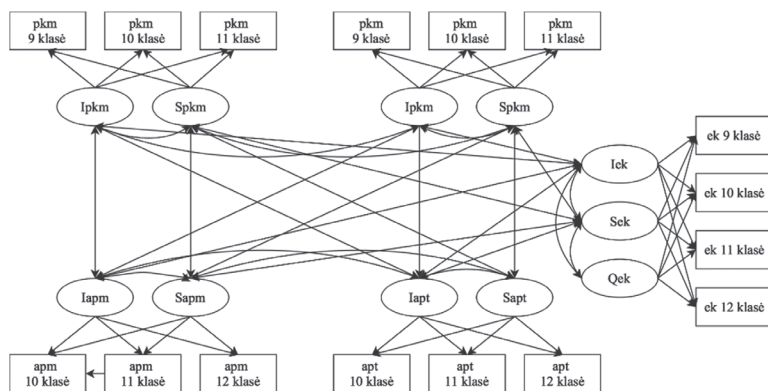
4.2.5.5 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie bendruomenės gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

4.3 Optimalus psichosocialinis funkcionavimas ir suvoktas tėvų elgesys

4.3.1 Suvokto tėvų elgesio kaita

Siekiant apskaičiuoti skirtingas paauglių grupes, remiantis jų suvoktu tėvų elgesiu (elgesio kontrolė, psichologinė kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys) ir jų pokyčiu, pirmiausia buvo tikrintas paralelinių procesų augimo modelis (PPM). Į modelį buvo įtraukti keturi elgesio kontrolės matavimai (T1 – T4), trys atskirai tėvo ir motinos psichologinės kontrolės matavimai (T1, T2 ir T3) bei trys atskirai tėvo ir motinos autonomiją palaikančio elgesio matavimai (T2, T3 ir T4). Turint trijų matavimų duomenis, galima apskaičiuoti tik tiesinę pokyčio tendenciją, o turint keturis - galima apskaičiuoti ir kvadratinę pokyčio tendenciją, todėl buvo tikrinti du modeliai: 1) modelis, kuriame visi suvokto elgesio būdai, kai penki paraleliniai procesai turėjo tiesinį augimo pokytį, tiko duomenims gerai (148,27 (80) $p < 0,001$ RMSEA=0,043 [0,032-0,054], CFI=0,972, TLI=0,958, SRMR=0,087); 2) modelis, kuriame suvokta tėvų elgesio kontrolė pasižymėjo kvadratinu pokyčiu (132,98 (76) $p < 0,001$ RMSEA=0,041 [0,029-0,052], CFI=0,977, TLI=0,963, SRMR=0,087). Atsižvelgiant į gautus rezultatus, buvo nuspręsta tolimesnėje analizėje naudoti modelį su kvadratinu tėvų elgesio kontrolės pokyčiu (4.3.1.1 pav.). Toks pasirinkimas taip pat sutampa ir su ankstesniais tėvų elgesio pokyčio empiriniais radiniais (De Goede, Branje, & Meeus, 2008; Luyckx et al., 2011). Kadangi tėvo psichologinės kontrolės ir abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio tiesinio augimo parametro sklaida buvo nereikšminga, siekiant tikslesnio parametų apskaičiavimo, ji buvo fiksuota nuliui (Bates, Kliegl, Vasisht, & Bayen, 2015).

4.3.1.1 pav. Suvokto tėvų elgesio kaip paralelinių procesų augimo koncepcinis modelis

Pastabos. EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT – suvokta tėvo psichologinė kontrolė, APM – suvoktas autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – suvoktas autonomiją palaikantis tėvo elgesys, I – pradinė vertė, S – tiesinis pokytis, Q – kvadratinis pokytis

Kadangi suvokti tėvų elgesio būdai nėra izoliuoti vienas nuo kito ir juos galima laikyti susijusiais ne tik dėl to, kad juos taiko tie patys asmenys, bet ir dėl to, kad juos vertina tas pats paauglys, modelyje buvo leista tarpusavyje koreliuoti a) visiems tėvystės faktorių indikatoriams matuotiems tais pačiais metais; b) visų augimo parametūrų pradinės vertės; c) visų augimo parametūrų tiesinių pokyčių parametrams; d) to paties elgesio pradinės vertės ir pokyčio parametrams (Wickrama et al., 2016). Paralelinių procesų latentinio augimo modelio rezultatai pateikiami 4.3.1.1 lentelėje. Koreliacijos tarp pradinės vertės ir pokyčio parametūrų nereikšmingos abiejų tėvų psichologinės kontrolės ir tėvų elgesio kontrolės faktoriuose, o tai reiškia, kad faktoriaus pokyčio greitis nėra susijęs su jo pradine verte. Abiejų tėvų suvokto autonomiją palaikančio elgesio pradinė vertė yra neigiamai susijusi su pokyčio parametru, o tai reiškia, kad kuo aukštesnė autonomiją palaikančio elgesio pradinė vertė, tuo mažiau ji kinta laike.

4.3.1.1 lentelė. Suvokto tėvų elgesio (elgesio kontrolė, psichologinė kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys) paralelinių augimo procesų parametrai

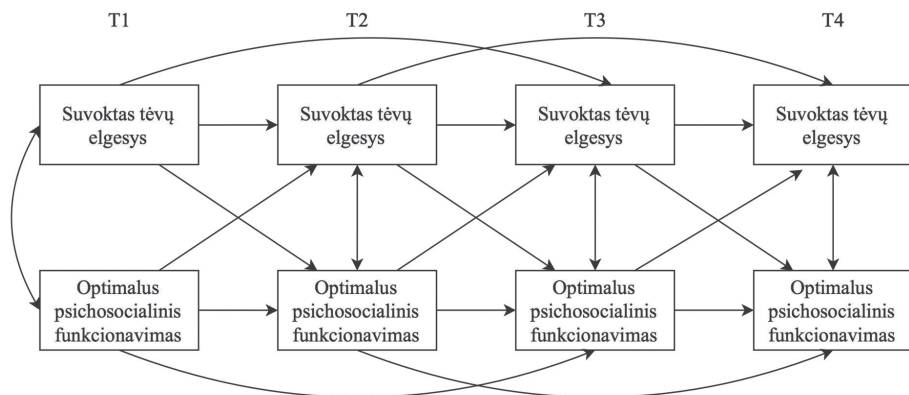
	$M(I)$	$V(I)$	$M(S)$	$V(S)$	$M(Q)$	$V(Q)$
EK	4,087***	0,366***	0,059	0,050	-0,033**	0,008
PKM	1,387***	0,047***	0,004	0,004	-	-
PKT	1,356***	0,083***	0,003	0	-	-
APM	5,025***	0,350***	-0,511***	0	-	-
APT	4,640***	0,540***	-0,400***	0	-	-

Pastabos. EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT – suvokta tėvo psichologinė kontrolė, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys, I – pradinė vertė, S – tiesinis pokytis, Q – kvadratinis pokytis, M – vidurkis, V – sklaida. Pateikiami nestandartizuoti įverčiai, tai yra skaičiai, atitinkantys matavimo skalę.

Papildomai, remiantis Wald testu, tarpusavyje buvo palygintos abiejų tėvų psichologinės kontrolės ir abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio pradinės vertės ir pokyčio parametrai. Rezultatai atskleidė, kad suvokta psichologinė kontrolė buvo aukštesnė vertinant motinos elgesį ($p < 0,05$). Taip pat ir vertinant autonomiją palaikančią tėvų elgesį, motinos elgesys buvo vertintas kaip labiau palaikantis autonomiją ($p < 0,01$). Abiejų tėvų psichologinės kontrolės pokytis tarpusavyje nesiskyrė ($p=0,97$), o autonomiją palaikančio elgesio pokytis buvo statesnis, vertinant motiną ($p < 0,05$).

4.3.2 Suvokto tėvų elgesio ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąveikos mechanizmai

Siekiant išsiaiškinti abipusės sąveikos mechanizmus tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio paauglystėje, buvo analizuoti šeši autoregresiniai modeliai su persikertančiais efektais, po vieną kiekvienam suvoktam tėvų elgesio būdai (autonomiją palaikantis motinos elgesys, autonomiją palaikantis tėvo elgesys, tėvų elgesio kontrolė, motinos psichologinė kontrolė, tėvo psichologinė kontrolė ir bendra tėvų psichologinė kontrolė) (4.3.2.1 pav.) ir papildomos dvi analizės į vieną modelį kartu sudedant autonomiją palaikančio motinos ir tėvo elgesį bei motinos ir tėvo psichologinę kontrolę.

4.3.2.1 pav. Tikrinamų modelių koncepcinis modelis. T – laikas.

Modelių tinkamumo parametrai visiems modeliams buvo puikūs (4.3.2.1 lentelė). Toliau, siekiant išsiaiškinti, ar sąsajos tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio skiriasi vaikinams ir merginoms, modeliai buvo palyginti pagal lytį. Šiuo tikslu buvo atlikta kelių grupių moderacijos analizė (angl. *Multigroup moderation analysis*) kiekvienam analizuojamam modeliui. Pirmiausia buvo patikrintas modelis leidžiant visiems takams laisvai varijuoti merginų ir vaikinų grupėse (tai yra keliami prielaida, kad visos sąsajos tarp kintamųjų vaikinų ir merginų grupėse yra skirtingos). Visi modeliai duomenimis tiko puikiai (4.3.2.1 lentelė). Antrame žingsnyje visi takai buvo fiksuoti ir lygūs merginų ir vaikinų grupėse. Šiuo atveju, visi modeliai reikšmingai pablogėjo (4.3.2.1 lentelė). Kitame žingsnyje buvo analizuoti modeliai po vieną fiksuojant ir palei-

džiant modelio takus, kol buvo rastas modelis su daugiausiai fiksuotų takų ir nesiskiriantis nuo modelio su visais laisvais takais ar net geresnis už jį. Tokiu būdu buvo užtikrinamas paprastumo principas, kuomet priimamas geriausiai tinkantis modelis su daugiausiai laisvės laipsnių.

4.3.2.1 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio autoregresinių modelių su persikertančiais efektais palyginimas ir tinkamumo indeksai

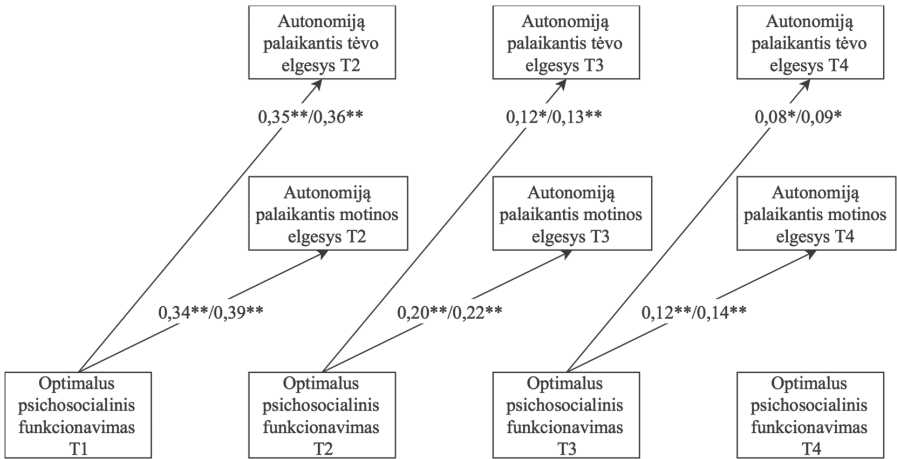
	Modelio tinkamumo indeksai			Modelių palyginimas			
	χ^2 (<i>df</i>)	CFI	RMSEA [CI]		$\Delta \chi^2$	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
Bendras OPF ir EK	19,31 (7)	0,994	0,062 [0,030-0,096]				
M1	23,19 (14)	0,996	0,054 [0,000-0,091]				
M2	82,62 (34)	0,977	0,079 [0,058-0,101]	M1/M2	59,42*	0,19	0,025
M3	25,83 (20)	0,997	0,036 [0,000-0,071]	M1/M3	2,64	0,001	0,018
Bendras OPF ir APM su APT	45,14 (17)	0,985	0,060 [0,039-0,082]				
M1	73,38 (34)	0,981	0,071 [0,049-0,094]				
M2	143,38 (62)	0,960	0,076 [0,060-0,092]	M1/M2	70*	0,021	0,005
M3	81,17 (44)	0,982	0,061 [0,040-0,082]	M1/M3	7,79	0,001	0,010
Bendras OPF ir PKM su PKT	8,73 (14)	1	0,000 [0,000-0,026]				
M1	18,45 (28)	1	0,000 [0,000-0,020]				
M2	71,02 (59)	0,994	0,030 [0,000-0,053]	M1/M2	52,57*	0,006	0,030
M3	25,78 (38)	1	0,000 [0,000-0,013]	M1/M3	7,33	0	0
Bendras OPF ir PKB	6,58 (7)	1	0,000 [0,000-0,056]				
M1	12,56 (14)	1	0,000 [0,000-0,058]				
M2	43,44 (35)	0,995	0,033 [0,000-0,061]	M1/M2	30,88	0,005	0,033
M3	17,67 (20)	1	0,000 [0,000-0,050]	M1/M3	5,11	0	0

Pastabos. OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT – suvokta tėvo psichologinė kontrolė, PKB – suvokta abiejų tėvų bendra psichologinė kontrolė M1 – modelis, kuriame visi takai laisvi, M2 – modelis, kuriame visi takai lygūs tarp grupių, M3 – modelis, kuriame tarp grupių lygūs tik persikertantys takai.

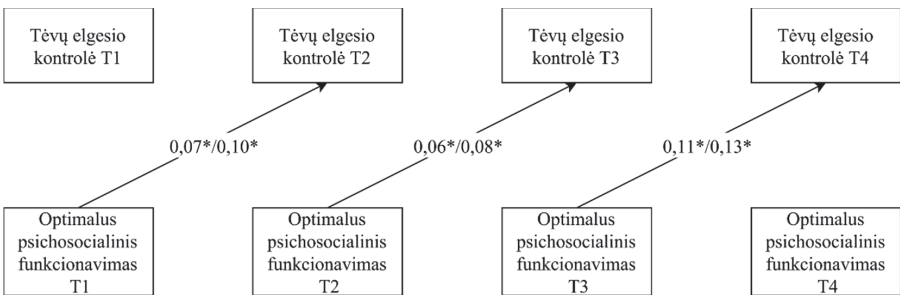
* $p < 0,05$

Rezultatai atskleidė, kad modelis, užfiksavus būti lygiais tarp merginų ir vaikų tik persikertančius takus, autonomiją palaikančio motinos elgesio, tėvų elgesio kontrolės ir abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio atveju, lyginant su modeliu, kuriame visi takai yra laisvi, pagerėjo, o autonomiją palaikančio tėvo elgesio, abiejų tėvų psichologinės kontrolės atskiruose ir bendrame modeliuose nesiskyrė nuo laisvo modelio. Tuo remiantis, visais atvejais buvo pasirinktas modelis su laisvais autoregresiniais ir vienalaikių koreliacijų takais ir fiksuotais būti lygiais tarp vaikų ir merginų persikertančiais takais (4.3.2.1 len-

tėlė). Tai reiškia, kad visais atvejais optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir tėvų elgesio sąsajos yra tokios pačios vaikinams ir merginoms. Nors vaikinų ir merginų imtyse takai yra fiksuoti būti lygiais, 4.3.2.2 – 4.3.2.5 paveiksluose pateikti parametrai, merginoms ir vaikinams atskirai kai kuriais atvejais skiriasi. Šie minimalūs skirtumai atsiranda dėl skirtingos kintamųjų sklaidos vaikinų ir merginų imtyse, naudojamose gauti standartizuotas parametru reikšmes. Nestandartizuotos parametru reikšmės vaikinų ir merginų imtyse visur yra lygios. Schemų suprantamumo dėlei, 4.3.2.2 – 4.3.2.5 paveiksluose nepateikiami autoregresijų ir vienalaikių koreliacijų takai, juos galima rasti priede nr. 8.4 (8.4.1 – 8.4.4 pav.).

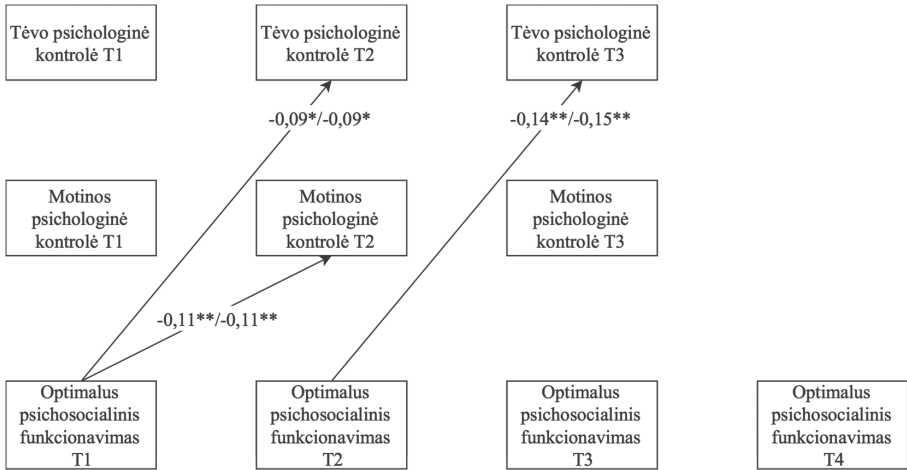

4.3.2.2 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto autonomiją palaikančio abiejų tėvų elgesio autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikiniai/merginos).
** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

4.3.2.3 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų elgesio kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikiniai/merginos).
** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Analizuojant elgesio kontrolės sąsajas su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu (4.3.2.3 pav.), pastebimos panašios tendencijos kaip ir su autonomiją palaikančiu elgesiu, t.y. nuosekliai visais metais rasti tik paauglio efektai suvoktam tėvų elgesiui. Nors efektai sąlyginai maži, tačiau reikšmingi. Taip pat pastebime, kad mažesni efektai stebimi matavimo viduryje nei pradžioje ir gale. Apibendrinus, kuo geresnis psichosocialinis funkcionavimas, tuo po metų elgesio kontrolė suvokiama kaip didesnė ir atvirkščiai.

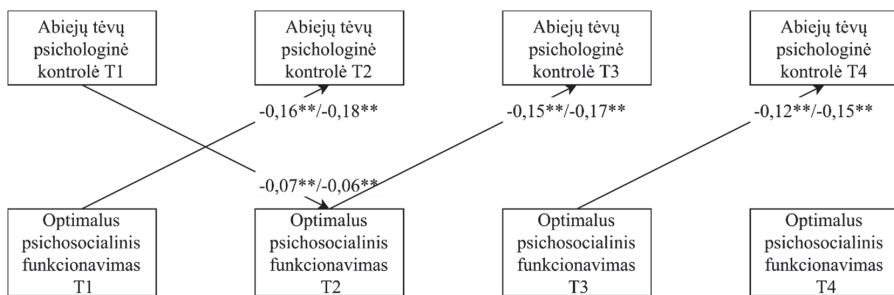

4.3.2.4 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos abiejų tėvų psichologinės kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikinai/merginos).

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Analizuojant abiejų tėvų suvoktą psichologinę kontrolę (4.3.2.4 pav.), rezultatai atskleidė tokias pačias krypties tendencijas kaip ir su kitais suvokto elgesio būdais, tai yra geresnis psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja mažesnę suvoktą abiejų, tėvų psichologinę kontrolę, tėvo abiem etapais, o motinos – tik pirmuoju. Taip pat matome, kad paauglių *OPF* šiek tiek stipriau prognozuoja suvoktą motinos kontrolę pirmais metais ir stipriau tėvo kontrolę antrame stebėjimo etape.

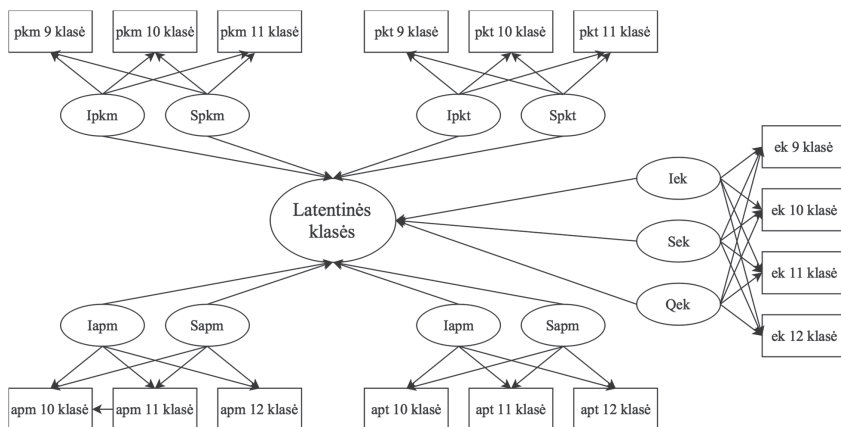
Siekiant atskleisti pilnesnį *OPF* ir tėvų psichologinės kontrolės tarpusavio sąveikų laike vaizdą, buvo atlikta papildoma analizė su apibendrintu abiejų tėvų psichologinės kontrolės įverčiu pirmais trejais tyrimo metais ir bendru tėvų psichologinės kontrolės įverčiu ketvirtais metais (4.3.2.5 pav.). Rezultatai atskleidė, kad *OPF* stabiliai prognozavo mažesnę psichologinę kontrolę visais etapais, o psichologinė kontrolė – mažesnę *OPF* tik pirmame etape. Taigi ši papildoma analizė leido pamatyti, kad *OPF* efektas išlieka iki dvyliktos klasės. Taip pat papildomai išryškėja vienintelis tėvų efektas paauglio savybėms, analizuojant visus suvokto tėvų elgesio būdus.

4.3.2.5 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos abiejų tėvų kartu psichologinės kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikiniai/merginos).
 $^{**}p < 0,01$; $^{*}p < 0,05$

4.3.3 Suvokto tėvų elgesio latentinės klasės

Reikšminga visų suvokto tėvų elgesio pradinių verčių sklaida palaiko prielaidą apie atskirų latentinių klasių (klasterių), turinčių skirtingas suvokto tėvų elgesio kombinacijas, egzistavimą. Siekiant aprašyti šias klases, buvo nuspręsta atlikti multidimensinį mišraus augimo modeliavimą (MGMM), kurio procedūra tokia pati kaip paprasto GMM, tik jis atliekamas remiantis paralelinių procesų analize, o ne latentiniu augimo modeliavimu. Paralelinių procesų analizė su suvoktu tėvų elgesiu aprašyta 4.3.1 skyriuje. Būtent ja remiantis ir buvo išskirtos suvokto tėvų elgesio latentinės klasės. Konceptinis MGMM modelis pavaizduotas 4.3.3.1 paveiksle.

4.3.3.1 pav. Suvokto tėvų elgesio paralelinių procesų augimo ir latentinių klasių konceptinis modelis

Pastabos. EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT– suvokta tėvo psichologinė kontrolė, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys, I – pradinė vertė, S – tiesinis pokytis, Q – kvadratinis pokytis

Siekiant išskirti optimalų klasių skaičių, buvo vadovujamasi konvencinio GMM gairėmis, aprašytomis 3.5.2 skyriuje ir panaudotos visos trys analizės strategijos. Taikant GMM-CI strategiją, su modelio konvergavimosi problema buvo susidurta nuo trijų klasių sprendimo, o taikant GMM-CV, su modelio konvergavimosi problema buvo susidurta jau nuo vienos klasės sprendimo, o tai savaime rodo rimtas modelio problemas (Wickrama et al., 2016). Taikant LCGA strategiją, su modelio konvergavimosi problema buvo susidurta tik šešių klasių sprendime. BIC mažėjo ir BLRT buvo reikšmingas iki 6 klasių sprendimo. Aposteriorinė tikimybė mažėjo didėjant klasių skaičiui, o tai yra svarbus faktorius, renkantis klasių skaičių (Jung & Wickrama, 2008). Tai reiškia, kad sprendimas su daugiau klasių yra mažiau tikslus, kalbant apie individo priskyrimą klasei, tačiau keturių klasių sprendime aposteriorinės tikimybės vis dar išliko aukštos – virš 0,92. Todėl, remiantis entropijos kriterijumi, aposteriorinėmis tikimybėmis ir klasių prasmingumo kriterijais, buvo pasirinktas 4 klasių sprendimas, taikant LCGA strategiją.

4.3.3.1 lentelė. Suvokto tėvų elgesio (elgesio kontrolė, psichologinė kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys) skirtingų latentinių klasių skaičiaus sprendimų palyginimas naudojant tris analizės strategijas

Klasių skaičius	BIC	BLRT (<i>p</i>)	LMR-LRT (<i>p</i>)	Entropija	Proc. klasėje
LCGA					
1	11644,36	n/a	n/a	1	100
2	10878,71	800,98 (0,00)	790,22 (0,02)	0,87	33; 67
3	10553,61	360,50 (0,00)	355,66 (0,12)	0,87	20; 54; 26
4	10300,08	288,86 (0,00)	284,98 (0,08)	0,89	22; 21; 10; 47
5	10062,85	312,32 (0,00)	308,12 (0,21)	0,89	20; 22; 7; 41; 10
6	9912,69	185,49 (0,00)	183 (0,34)	0,89	4; 19; 40; 6; 10; 21
GMM-CI					
1	9255,88	n/a	n/a	1	100
2	9116,18	175,04 (0,00)	172,68 (0,24)	0,89	11; 89
3 *	9016,01	154,36 (0,00)	152,29 (0,19)	0,93	8; 5; 87
4 *	8976,29	112,06 (0,00)	110,55 (0,74)	0,90	5; 9; 81; 5
5 *	8898,23	73,97 (0,00)	72,97 (0,51)	0,90	7; 77; 6; 5; 5
6 *	8911,62	62,17 (0,00)	61,33 (0,47)	0,90	6; 72; 11; 0,5; 6; 40,5
GMM-CV					
1 *	9240,78	n/a	n/a	1	100
2 *	8454,91	853,58 (0,00)	847,56 (0,04)	0,99	61; 39
3 *	8227,62	295,01 (0,00)	292,93 (0,49)	0,82	27; 28; 45
4 *	8590,36	-257,99 (1)	-256,17 (0,75)	0,88	0; 61; 39; 0
5 *					

Pastabos: n/a – netaikoma, * apskaičiuojant sprendimą, susidurta su modelio konvergavimosi problema.

Išskirtų suvokto tėvų elgesio latentinių klasių pradinės vertės ir jų palyginimas tarpusavyje pateikti 4.3.3.2 lentelėje. Pokyčiai ir jų palyginimas skirtingose latentinėse klasėse pateikti 4.3.3.3 lentelėje. Tam, kad būtų palygintos pradinės vertės ir pokyčio parametrai tarp skirtingų suvokto tėvų elgesio latentinių klasių ir klasių viduje, buvo pasitelktas Wald chi kvadrato testas (Wickrama et al., 2016). Tarp klasių buvo lyginami visi suvokto tėvų elgesio būdai, o klasių viduje – tik tėvo ir motinos įverčiai, vertinant tą patį elgesio būdą. Taip daryta dėl to, kad skirtingi suvokto tėvų elgesio būdai buvo vertinami skirtingomis skalėmis. 4.3.3.2 paveiksle pateiktas tėvų elgesio latentinių klasių grafinis atvaizdavimas. Pirmą tėvų elgesio latentinę klasę ($n = 101$, 22 proc.) pasižymėjo vidutiniu stabiliu suvokto tėvų elgesio kontrolės lygiu, žema suvokta abiejų tėvų psichologine kontrole ir vidutiniu abiejų tėvų (motinos aukštesniu nei tėvo $p < 0,05$) autonomiją palaikančiu elgesiu. Ši latentinė klasė buvo pavadinta „tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio ir psichologinę kontrolę“. Antra tėvų elgesio latentinė klasė ($n = 95$, 21 proc.) pasižymėjo aukštesniu nei vidutinis suvoktos tėvų elgesio kontrolės lygiu, aukštu bei reikšmingai didėjančiu abiejų tėvų (motinos aukštesniu nei tėvo $p < 0,05$) psichologinės kontrolės lygiu bei vidutiniu autonomiją palaikančiu abiejų tėvų (motinos aukštesniu nei tėvo $p < 0,05$) elgesiu. Ši latentinė klasė buvo pavadinta „tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio ir psichologinę kontrolę“. Trečia tėvų elgesio latentinė klasė ($n = 47$, 10 proc.) pasižymėjo žemiausiu elgesio kontrolės lygiu, aukščiausiu abiejų tėvų psichologinės kontrolės lygiu bei žemiausiu abiejų tėvų autonomiją palaikančiu elgesiu (motinos aukštesniu nei tėvo ($p < 0,05$) dešimtoje klasėje, tačiau tėvo autonomijos palaikymo lygiui išliekant stabiliu ($p = 0,83$) abiejų tėvų autonomijos palaikymas sutapo dvyliktoje klasėje)). Tėvo psichologinė kontrolė buvo didesnė nei motinos, tačiau Wald chi kvadrato testas buvo nereikšmingas ($p = 0,08$). Toks rezultatas galėjo būti gautas dėl mažo trečios tėvų elgesio latentinės klasės dydžio. Ši klasė buvo pavadinta „tėvai suvokiami kaip taikantys žemą autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio kontrolę ir aukštą psichologinę kontrolę“. Ketvirta tėvų elgesio latentinė klasė ($n = 211$, 47 proc.) pasižymėjo aukščiausiu elgesio kontrole, žemiausia abiejų tėvų psichologine kontrole (motinos šiek tiek aukštesne nei tėvo $p < 0,05$) bei aukščiausiu motinos ir tėvo (motinos aukštesniu nei tėvo $p < 0,05$) autonomiją palaikančiu elgesiu. Ši klasė buvo pavadinta „tėvai suvokiami kaip taikantys aukštą autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio kontrolę ir žemą psichologinę kontrolę“.

4.3.3.2 lentelė. Paralelių šeimos faktorių procesų vidurkiai pirmo matavimo metu (pradinės vertės) skirtingose tėvų elgesio latentinėse klasėse

	1 klasė ($n = 101$)	2 klasė ($n = 95$)	3 klasė ($n = 47$)	4 klasė ($n = 211$)
EK	3,591	4,135	2,959	4,571
PKM	1,288 _a	1,637 _b	1,615 _b	1,267 _a
PKT	1,278 _a	1,517	1,769	1,226 _a
APM	5,082	4,586	3,894	5,464
APT	4,565 _a	4,249 _a	3,288	5,158

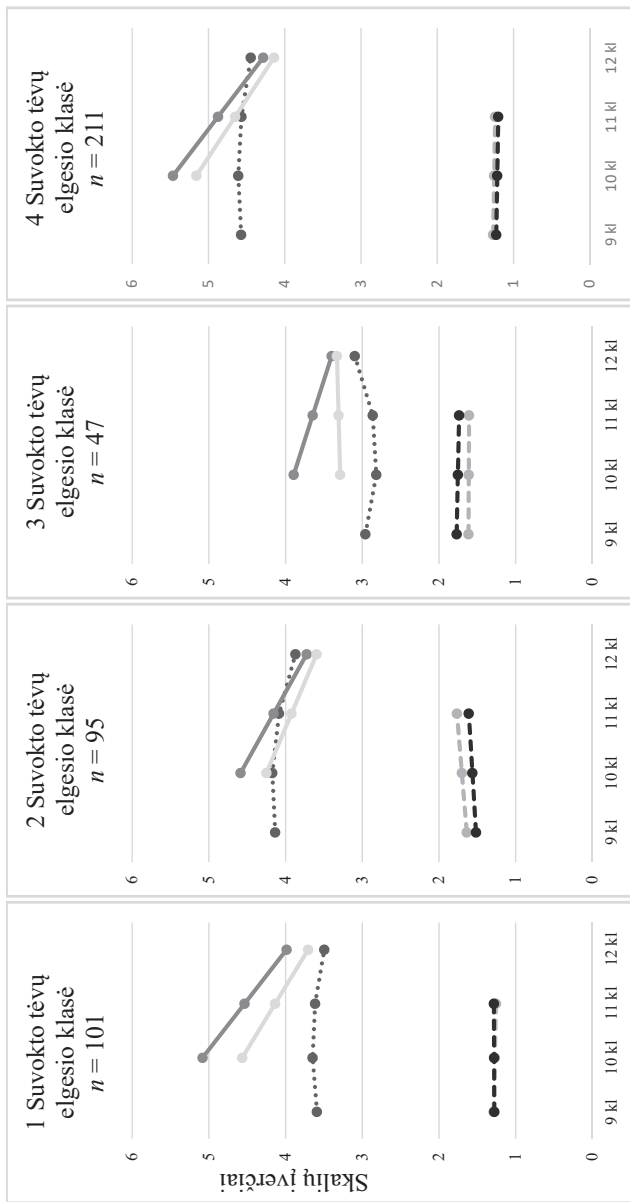
Pastabos. EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT – suvokta tėvo psichologinė kontrolė, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys. Vienodi indeksai žymi poras eilutėse, kurių vidurkiai *nesiskiria* tarpusavyje (Wald chi kvadrato testas), visi kiti vidurkiai skiriasi tarpusavyje statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$). Pateikiami nestandartizuoti įverčiai.

4.3.3.3 lentelė. Paralelių šeimos faktorių procesų pokyčiai skirtingose tėvų elgesio latentinėse klasėse

	1 klasė ($n = 101$)	2 klasė ($n = 95$)	3 klasė ($n = 47$)	4 klasė ($n = 211$)
S EK	0,1	0,101	-0,236	0,078*
Q EK	-0,044 _a	-0,063* _b	0,094 _{abc}	-0,04* _c
S PKM	-0,016 _a	0,064* _{abc}	-0,004 _b	-0,013 _c
S PKT	0,003	0,047* _a	-0,016	-0,013 _a
S APM	-0,548* _a	-0,431* _b	-0,248* _{ac}	-0,591* _{bc}
S APT	-0,43* _a	-0,327* _b	0,021 _{ab}	-0,509* _b

Pastabos. EK – suvokta tėvų elgesio kontrolė, PKM – suvokta motinos psichologinė kontrolė, PKT – suvokta tėvo psichologinė kontrolė, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys, S – tiesinis pokytis, Q – kvadratinis pokytis. Vienodi indeksai žymi poras eilutėse, kurių pokyčiai statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) *skiriasi* tarpusavyje (Wald chi kvadrato testas). Pateikiami nestandartizuoti įverčiai. * pokyčio reikšmingumas $p < 0,05$.

Palyginus klases pagal lytį, rezultatai atskleidė, kad suvokto tėvų elgesio latentinės klasės skiriasi pagal lytį ($\chi^2 = 65,13$ (3); $p < 0,001$; $V = 0,38$). Pirmoje ir trečioje suvokto tėvų elgesio latentinėse klasėse vaikinių proporcija buvo didesnė nei mergaičių, o ketvirtoje suvokto tėvų elgesio latentinėje klasėje atvirkščiai – merginų proporcija buvo didesnė nei vaikinių. Pagal SES klases nesiskyrė ($\chi^2 = 4,02$ (6); $p = 0,675$; $V = 0,10$).

4.3.3.2. pav. Suvokto tėvų elgesio skirtingų latentinių klasių grafinis atvaizdavimas

Pastabos. 1 klasė - „tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio ir psichologinę kontrolę“; 2 klasė - „tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio ir psichologinę kontrolę“; 3 klasė - „tėvai suvokiami kaip taikantys žemą autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio kontrolę ir aukštą psichologinę kontrolę“; 4 klasė - „tėvai suvokiami kaip taikantys aukštą autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio kontrolę ir žemą psichologinę kontrolę“.

4.3.4 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir suvokto tėvų elgesio latentinių klasių persiklojimas

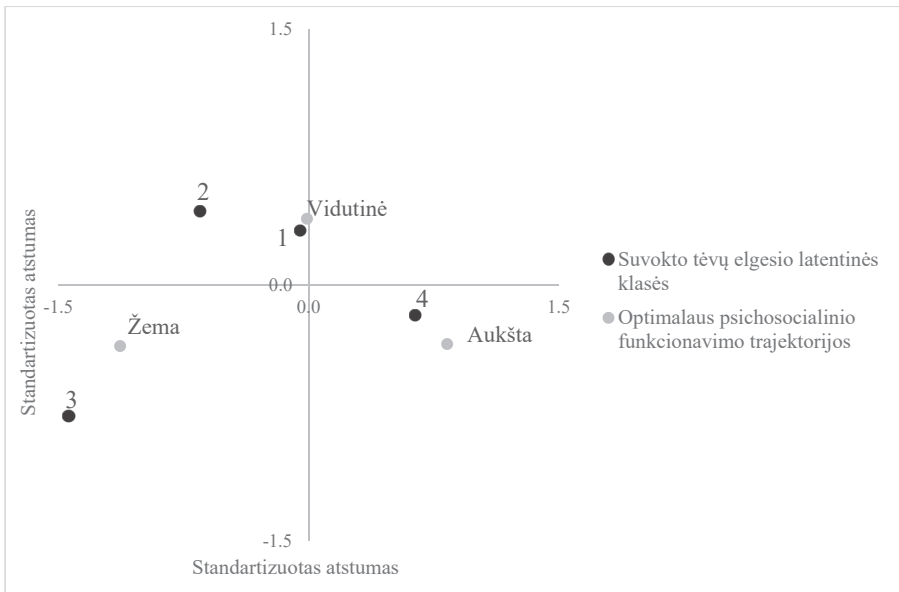
Siekiant patikrinti teorinį pozityvios jaunimo raidos modelį, pagal kurį penki OPF komponentai ir prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės atsiranda esant geriems santykiams su tėvais, į multidimensinį mišraus augimo modelį (MGMM) buvo įtrauktas prisidėjimas, penki OPF komponentai (charakterio tvirtumas, atjauta, kompetencija, pasitikėjimas ir susietumas) ir OPF trajektorijos, kaip vėlesni raidos rezultatai (angl. *distal outcomes*). Analizė buvo atliekama naudojant Lanza, Tan ir Bray (2013) metodą, kuris leidžia toje pačioje analizėje prognozuoti intervalinius (prisidėjimas ir penki OPF komponentai) ir kategorinius (OPF trajektorijos) kintamuosius, atsižvelgiant į jų sklaidą.

Bendras chi kvadrato testas atskleidė, kad priklausymas skirtingoms suvokto tėvų elgesio latentinėms klasėms reikšmingai prognozavo visus į modelį įtrauktus rezultatus: prisidėjimą, penkis OPF komponentus ir priklausymą skirtingoms OPF trajektorijoms. Visos suvokto tėvų elgesio latentinės klasės skyrėsi pagal tikimybę patekti į skirtingas OPF trajektorijas. Pirma (vidutinės autonomijos, žemos elgesio ir psichologinės kontrolės šeimos) ir antra (vidutinės autonomijos, aukštos elgesio ir psichologinės kontrolės šeimos) suvokto tėvų elgesio latentinės klasės turėjo didžiausią tikimybę patekti į vidutinę OPF trajektoriją, trečia suvokto tėvų elgesio latentinė klasė (žemos autonomijos, žemos elgesio kontrolės ir aukštos psichologinės kontrolės šeimos) – į žemą, o ketvirta (aukštos autonomijos, aukštos elgesio kontrolės ir žemos psichologinės kontrolės šeimos) – į aukštą optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektoriją (4.3.4.1 lentelė). Atidžiau panauginėjus pirmos ir antros suvokto tėvų elgesio latentinių klasių skirtumus, matome, kad pirmą suvokto tėvų elgesio klasę, palyginus su antra klase, taip pat turėjo didesnę tikimybę patekti į aukštą OPF trajektoriją bei mažesnę tikimybę patekti į žemą OPF trajektoriją.

4.3.4.1 lentelė. Suvokto tėvų elgesio latentinių klasių tikimybė patekti į skirtingas OPF trajektorijas

	1 klasė	2 klasė	3 klasė	4 klasė	χ^2
Latentinės OPF trajektorijos					
Aukšta	0,29	0,08	0,02	0,51	
Vidutinė	0,57	0,55	0,31	0,43	160,71*
Žema	0,18	0,37	0,67	0,06	

Pastabos. * $p < 0,001$, atlikus klasių palyginimą porose, visos keturios suvokto tėvų elgesio latentinės klasės statistiškai reikšmingai skyrėsi tarpusavyje.

4.3.4.1 pav. Korespondentinės analizės rezultatai: žemėlapis, vaizduojantis sąsajas tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų bei suvokto tėvų elgesio latentinių klasių

Siekiant kuo suprantamiau pavaizduoti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir suvokto tėvų elgesio latentinių klasių persiklojimą, buvo pasitelktas korespondentinės analizės žemėlapis (4.3.4.1 pav.). Korespondentinės analizės žemėlapis patvirtino MGMM analizės rezultatą, kad paaugliai, patenkantys į aukštą OPF trajektoriją, labiau tikėtina, priklausys ir ketvirtai suvokto tėvų elgesio latentinei klasei, o paaugliai, patenkantys į žemą OPF trajektoriją, labiau tikėtina, priklausys trečiai suvokto tėvų elgesio latentinei klasei, o paaugliai, pasižymintys vidutiniu psichosocialiniu funkcionavimu, priklausys pirmai ir antrai suvokto tėvų elgesio latentinėms klasėms. Pateiktame paveiksle taip pat pastebime, kad antra suvokto tėvų elgesio latentinė klasė yra labiau nutolusi nuo vidutinės OPF trajektorijos nei pirmą klasę, tai taip pat patvirtina anksčiau pristatytą rezultatą (4.3.4 skyrius), kad pirmą suvokto tėvų elgesio latentinę klasę yra labiau susijusi su geresniu psichosocialiniu funkcionavimu nei antra.

4.3.5 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų ir prisidėjimo bei suvokto tėvų elgesio latentinių klasių sąsajos

4.3.4 skyriuje aptartos MGMM analizės rezultatai taip pat atskleidė, kad prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės ir penkių OPF komponentų (4.3.5.1 lentelė) vidurkiai yra aukščiausi ketvirtoje suvokto tėvų elgesio latentinėje klasėje, o žemiausi – trečioje. Pirmą ir antrą suvokto tėvų elgesio latentinės klasės skyrėsi tarpusavyje pagal daugelį OPF komponentų, išskyrus susietumą: antra suvokto tėvų elgesio latentinė klasė

pasižymėjo aukštesniais charakterio tvirtumo ir užjautimo įverčiais, o pirma – pasitikėjimo ir kompetencijos. Pagal visas tris prisidėjimo dimensijas pirma ir antra suvokto tėvų elgesio latentinės klasės nesiskyrė tarpusavyje.

4.3.5.1 lentelė. OPF komponentų ir prisidėjimo vidurkių palyginimas skirtingose suvokto tėvų elgesio latentinėse klasėse

	1 klasė	2 klasė	3 klasė	4 klasė	χ^2
<i>Komponentai</i>					
Charakterio tvirtumas	6,70	8,21	6,43	8,49	88,06 ^{*acdf}
Pasitikėjimas	7,89	6,76	7,03	8,62	67,83 ^{*abcef}
Atjauta	7,82	8,59	7,68	9,25	82,79 ^{*acdef}
Kompetencija	6,93	6,27	5,94	7,56	70,04 ^{*abcef}
Susietumas	8,12	7,93	7,65	8,83	68,84 ^{*bcef}
<i>Išdavos</i>					
Prisidėjimas prie savo gerovės	3,43	3,49	3,21	3,88	73,39 ^{*cdef}
Prisidėjimas prie šeimos gerovės	3,39	3,41	3,12	4,06	131,88 ^{*cdef}
Prisidėjimas prie bendruomenės gerovės	2,77	2,90	2,63	3,11	19,70 ^{*cef}

Pastabos. ^a 1 klasė vs. 2 klasė, $p < 0,05$; ^b 1 klasė vs. 3 klasė, $p < 0,05$; ^c 1 klasė vs. 4 klasė, $p < 0,05$; ^d 2 klasė vs. 3 klasė, $p < 0,05$; ^e 2 klasė vs. 4 klasė, $p < 0,05$; ^f 3 klasė vs. 4 klasė, $p < 0,05$

* $p < 0,001$

5. REZULTATŲ APTARIMAS

Pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo *atskleisti paauglių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidą ir sąsajas su suvoktu tėvų elgesiu laikui bėgant*. Šis disertacinis darbas remiasi pozityvios jaunimo raidos modeliu (Lerner, Lerner et al., 2005), pabrėžiančiu abipusiai naudingų asmens ir aplinkos sąveikų svarbą. Paauglys suvokiamas kaip besiformuojantis jį supančioje aplinkoje ir tuo pačiu veikdamas savo aplinką į gerą ar į blogą. Šiame darbe, atliepiant išsiskeltą tikslą, buvo nagrinėtas optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas ir jo ypatumai bei psichosocialinio funkcionavimo sąsajos su suvoktu tėvų elgesiu (autonomiją palaikantis tėvų elgesys, tėvų elgesio ir psichologinė kontrolė). Šiam tikslui pasiekti buvo nuosekliai atsakoma į išskeltus tyrimo klausimus.

5.1 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida

Pirmasis tyrimo klausimas buvo skirtas optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo raidos tendencijai nustatyti. Siekiant atsakyti į šį klausimą, analizė buvo atliekama keliais žingsniais. Pirmas žingsnis buvo nustatyti bendrą optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidą ketverių metų laikotarpiu paauglių imtyje. Antras žingsnis buvo nustatyti, ar egzistuoja skirtingu optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu pasižyminti jaunuolių grupės ir jei egzistuoja, tai kokios.

5.1.1 Bendra optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida

Pirmo žingsnio rezultatai atskleidė, kad bendroje imtyje optimalus psichosocialinis funkcionavimas per ketverius metus nestipriai sumažėjo. Tačiau reiktų atsižvelgti į pokyčio kreivės formą, kuri nurodo į potencialų OPF didėjimą vėlesniais metais. Ši tendencija iš dalies sutampa su 4-H tyrimo duomenimis (Bowers et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Phelps et al., 2007; Phelps et al., 2009; Schmid, Phelps, & Lerner, 2011; Schwartz et al., 2010; Zimmerman, Phelps, & Lerner, 2008), atskleidama netiesinę, tačiau tik nestipriai kintančią, OPF raidą. Verta paminėti, kad visos ankstesnės OPF raidos analizės buvo atliktos pasitelkiant ne pranašesnę ir labiau PJR modelį atitinkančią bifaktoriinę matavimo struktūrą (Erentaitė & Raižienė, 2015; Geldhof et al., 2014; Holsen et al., 2016), o naudojant arba antros eilės OPF rodiklį, arba viso instrumento aritmetinį vidurkį, kas ir galėjo būti nesutapimų priežastis. Šiame darbe pirmą kartą bifaktoriinis OPF modelis buvo pritaikytas ketverių metų tęstiniais duomenimis, taip atskleidžiant subtilesnes ir tikslesnes pokyčio tendencijas. Naudojant trejų metų tęstinius duomenis su keliomis paauglių kohortomis, taip pat buvo gautas nežymus OPF prastėjimas (Kaniušonytė, 2015). Su trejų metų duomenimis nebuvo galima užfiksuoti netiesinės pokyčio kreivės, tačiau nuo 9 iki 11 klasės tiesinis mažėjimas buvo pastebėtas didesnis nei nuo 10 iki 12 klasės. Tai iš dalies patvirtina šiame darbe gautą kvadratinę pokyčio tendenciją OPF prastėjant iki 11 klasės ir vėliau gerėjant. Analizuojant tik šį rodiklį, galima būtų svarstyti apie to priežastis, tai yra, kodėl mūsų gauti rezultatai, nors sutampa su kitų autorių darbais, tačiau iš dalies prieštarauja pozityvios jaunimo raidos modeliui, kuris teigia, jog optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu pasižymintys paaugliai stiprina savo aplinką, o ši, savo ruožtu, prisideda prie jų pozityvios raidos (Lerner, Lerner et al., 2005).

Pagal šį modelį, OPF turėtų gerėti, tačiau tiek kitų autorių radiniuose, tiek šiame darbe, tokia tendencija nepastebėta. Todėl reiktų prisiminti, kad pozityvios jaunimo raidos modelis kalba apie sėkmingą paauglį, kurio sėkminga sąveika su jį supančia aplinka sukuria pagrindą vystytis jo stiprybėms, kurios, savo ruožtu, stiprina tą sąveiką, kuri jas išugdė, taip vėl užsukant teigiamo grįžtamjo ryšio ciklą. Tačiau toks, be apibrėžtos pabaigos gerėjantis, modelis įmanomas tik hipotetiškai. Ne visi jaunuoliai vystosi vienodai sėkmingai ir ne visi aplinkos elementai taip lengvai kinta (Baltes et al., 2006). Be to, kai kurie optimalių funkcionavimą sudarantys komponentai yra gana stabilūs (Killen & Smetana, 2015; Trzesniewski, Donnellan, & Robins, 2003), tad yra pagrindo manyti, kad ir pats psychosocialinis funkcionavimas be papildomų intervencijų nekinta taip intensyviai. Todėl daugiau informacijos suteiktų paauglių, kuriems sekasi geriau ir blogiau, atskirų grupių nagrinėjimas. Taigi mūsų rezultatų analizė atskleidė, kad yra pagrindo ieškoti skirtinga optimalaus psychosocialinio funkcionavimo raida pasižyminčių paauglių grupių.

Apibendrinus, bendroje paauglių imtyje nuo devintos iki dvyliktos klasės optimalus paauglių psychosocialinis funkcionavimas yra sąlyginai stabilus konstruktas ir neatspindi didesnių su šiuo gyvenimo laikotarpiu susijusių pokyčių. Tai yra, paaugliams tampant vyresniais, jų optimalaus funkcionavimo lygis išlieka panašus. Aptikus įrodymų, kad ne visi paaugliai pasižymi tokiu pačiu psychosocialiniu funkcionavimu, pereiname prie kito žingsnio, kuriame ir bus siekiama išsiaiškinti šiuos skirtumus ir gautas skirtingas paauglių grupes aprašyti.

5.1.2 Optimalaus psychosocialinio funkcionavimo trajektorijos

Kitame žingsnyje, remiantis optimalaus psychosocialinio funkcionavimo raidos kreative, buvo identifikuotos trys optimalaus psychosocialinio funkcionavimo trajektorijos. Šios trajektorijos yra *aukšta*, *vidutinė* ir *žema*. Ankstesni optimalaus psychosocialinio funkcionavimo tyrimų rezultatai Jungtinėse Amerikos Valstijose yra nenuoseklūs, kadangi vienuose tyrimuose buvo identifikuotos keturios (Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Schmid et al., 2011), kituose – penkios (Phelps et al., 2007; Zimmerman et al., 2008) optimalaus psychosocialinio funkcionavimo trajektorijos. Be to, netgi sutampant trajektorijų skaičiui, nesutampa jų formos, tai yra pokyčio tendencijos. Visgi verta paminėti, kad, nepaisant skirtingo amžiaus imčių, skirtingų papildomų trajektorijų ar pokyčio tendencijų, visuose aptartuose tyrimuose išsiskiria trys trajektorijos, atsikartojančios ir šiame darbe, tai - aukšto, vidutinio ir žemo OPF lygio trajektorijos. Taigi, galima teigti, kad šio tyrimo imties paaugliai skiriasi tarpusavyje savo optimalaus psychosocialinio funkcionavimo raida ir tai iš dalies sutampa su bendromis optimalaus psychosocialinio funkcionavimo tendencijomis kitose šalyse (Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Schmid et al., 2011; Phelps et al., 2007; Zimmerman et al., 2008). Skirtingų trajektorijų egzistavimas taip pat reiškia, kad asmenys, taikydami intervencijas, skirtas sustiprinti optimalų paauglių psychosocialinį funkcionavimą, turėtų atsižvelgti į individualius paauglių, dalyvaujančių jų programose, poreikius tam, kad atitiktų individualų OPF lygį ir raidą, integruojant prevencines ir skatinamąsias technikas (Phelps et al., 2007).

Išanalizavus lyties pasiskirstymą skirtingose OPF trajektorijose, gauti priešingi rezultatai nei kituose tyrimuose (Kaniušonytė, 2015; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010): merginos, pagal šio darbo rezultatus, turi tokias pačias galimybes patekti tiek į aukštą, tiek į

žemą OPF trajektoriją, kaip ir vaikinai. OPF trajektorijos šiame darbe nesiskiria ir pagal socialinį ekonominį statusą. Šis rezultatas taip pat iš dalies nesutampa su kitų autorių darbais. Schmid ir kiti (2011) nustatė aukštesnio motinos išsilavinimo sąsajas su aukštesnio OPF trajektorijomis, o Phelps ir kiti (2007) nustatė, kad didesnės šeimos pajamos yra susijusios su žemesnio OPF trajektorijomis. Šiame darbe socio-ekonominio statuso įvertis buvo sukonstruotas iš abiejų tėvų išsilavinimo, darbinio statuso ir vaiko mokykloje gautamo nemokamo maitinimo. Nereikšmingi OPF trajektorijų skirtumai pagal SES gali būti dėl mažesnio tokiu būdu išvesto SES įverčio jautrumo. Nors apie šeimos pajamas tyrimo dalyvių tiesiogiai klausta nebuvo, tačiau gaunamas nemokamas maitinimas mokykloje iš dalies atspindi šeimos finansinę situaciją (diferencijuoja labai mažas pajamas gaunančias šeimas nuo pakankamas pajamas gaunančių šeimų, tačiau niekaip nediferencijuoja vidutinės ir aukštas pajamas gaunančių šeimų). Taigi, gali būti, kad viename įvertyje apjungiami ir teigiamai, ir neigiamai OPF veikiantys (Phelps et al., 2007; Schmid et al., 2011) SES veiksniai. Dar vienas galimas nerasto SES efekto paaiškinimas, taip pat priskiriamas ir tyrimo ribotumams, tai – neatsitiktinis tyrimo dalyvių nubyrojimas. Tarp nedalyvavusių visuose tyrimo etapuose paauglių buvo daugiau tų, kurie priskiriami žemo SES statuso grupei. Būtent dėl žemo SES paauglių grupės sumažėjimo ir gali būti iškreipta SES įtaka optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui. Atsižvelgus į šiame tyrime gautus rezultatus ir aptartus ribotumus, susijusius su SES, galima būtų atsargiai teigti, kad tiriamoje imtyje psichosocialinis funkcionavimas nėra tiesiogiai susijęs šeimos socialiniu ir ekonominiu statusu. Tą patį galima pasakyti ir apie lytį. Taigi visi paaugliai nagrinėtoje imtyje turi vienodas galimybes optimaliai raidai

Aptariant skirtingas optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijas, galima numanyti, kad tiek aukšta, tiek žema trajektorijos dėl savo kvadratinę tendencijų tolimesnėje perspektyvoje, potencialiai juda link vidurkio. Tokia tendencija gali būti paaiškinama brandumo (angl. *maturation*) teorijomis, kurios teigia, kad bet kokios raidos tendencijos linkusios vystyti link normatyvinės raidos (Meeus, 2016). Tai taip pat atspindi multipotencialumo ir daugiafinališkumo principus (Cicchetti & Rogosch, 1996), teigiančius, kad skirtingi raidos takai gali vesti link panašių rezultatų. Taip pat tokia interpretacija platesniame pozityvios jaunimo raidos modelyje (Lerner, Lerner et al., 2005) reikštų, kad tiek optimalus psichosocialinis funkcionavimas, tiek jo penki komponentai, nėra ir negali būti nuolat augantys ir turi savo prisitotinimo ribą, tai yra momentą, kuomet pasiekiamas optimaliausias taškas ir OPF lygio didėjimas tampa neadaptivus. Remiantis pozityvios jaunimo raidos modeliu (Lerner, Lerner et al., 2005), skirtingų OPF trajektorijų priešasčių galima ieškoti jaunuolių aplinkoje, šiame darbe tai yra suvoktas tėvų elgesys. Jo galimos sąsajos su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu ir OPF trajektorijomis bus aptariamos vėlesniuose skyriuose.

5.2 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos ir penki komponentai

Remiantis bifaktoringe OPF instrumento modelio struktūra, OPF įvertis yra nepriklausomas ir kokybiškai skiriasi nuo aritmetinės penkių OPF komponentų (charakterio tvirtumas, susietumas, atjauta, pasitikėjimas ir kompetencija) sumos (Geldhof et al., 2014). Antras šio darbo klausimas buvo keltas, siekiant atskleisti, kokia šių komponentų konfigū-

racija ir pokyčių pasižymi skirtingos OPF trajektorijos. Kadangi anksčiau tokia analizė nebuvo atlikta, dėl to nebuvo keltos jokios konkrečios prielaidos, tačiau, remiantis koncepciniu pozityvios jaunimo raidos modeliu, visgi galima tikėtis, kad aukštesni OPF įverčiai bus susiję su aukštesniais visų komponentų įverčiais ir tuo pačiu panašia raida. Rezultatai atskleidė, kad, kaip ir buvo tikėtasi, aukšta OPF trajektorija pasižymi aukščiausiais visų komponentų įverčiais visose klasėse, o žema – žemiausiais, tačiau jų išreikštumas ir pokytis visgi nėra vienodi. Atjauta ir charakterio tvirtumas per ketverius metus nežymiai ir panašiai mažėjo visose OPF trajektorijose. Remiantis papildoma analize, galima pastebėti, kad mažiausiai tarp skirtingų OPF trajektorijų skiriasi būtent atjauta. Taigi galime daryti išvadą, kad atjauta nėra esminis komponentas, skiriantis sėkmingai ir ne taip sėkmingai besivystančius paauglius. Analizuojant atjautą kitose šalyse (Geldhof et al., 2013; Holsen et al., 2016) pastebėta, kad su kitais OPF komponentais atjauta susijusi neigiamai arba visai nesusijusi. Šiame darbe panaši tendencija pastebėta tik su pasitikėjimu (priedas nr. 8.2; 8.2.1 lentelė), kuris, pirmais trejais metais su atjauta susijęs nereikšmingai. Tokie kontraversiški radiniai, iš vienos pusės, gali reikšti, kad atjauta su optimaliu funkcionavimu yra susijusi ne tiesiškai, tai yra per stipriai išreikšta atjauta gali netgi pakenkti paauglio pozityviam funkcionavimui. Kitaip tariant, per stipri empatija, labai gili užuojauta bei sielvartas ir per didelis rūpestis dėl kitų gali sukelti nerimo ar depresijos simptomus (Rudolph & Conley, 2005). Iš kitos pusės, nevienareikšmės atjautos sąsajos su OPF gal reikšti, kad pati atjautos skalė nėra sukonstruota pakankamai gerai, kad užčiuoptų subtilius šio konstrukto niuansus. Šie rezultatai patvirtina, kad atjauta, kaip optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentas, reikalauja išsamesnio peržiūrėjimo.

Grįžtant prie kitų OPF komponentų, išskirtos trajektorijos labiausiai skyrėsi pagal pasitikėjimo, susietumo ir kompetencijos komponentus. Pasitikėjimas ir kompetencija visose OPF trajektorijose išliko sąlyginai stabilūs. Tiek kompetencijos, tiek pasitikėjimo lygis žemoje OPF trajektorijoje buvo gerokai žemesni, o aukštoje – gerokai aukštesni nei kitų komponentų. Kompetencijos skirtumus taip pat patvirtina ir pažangumas, kaip objektyvus akademinės kompetencijos rodiklis. Aukščiausiu pažangumu pasižymi paaugliai, patenkantys į aukštą OPF trajektoriją, o mažiausiu – į žemą. Vedant paraleles su paauglių gerove ir pozityviu prisitaikymu, būtent šiuos komponentus sudarantys smulkesni psichologiniai konstruktai, tokie kaip savivertė, socialiniai-emociniai įgūdžiai ar akademinė motyvacija, yra bene dažniausiai naudojami ir turi stiprias sąsajas su paauglių sėkminga adaptacija ir gerove (Žukauskienė, Kaniušonytė, Truskauskaitė-Kunevičienė, & Malinauskienė, 2015). Taigi apibendrinant, jaunuoliai, besiskiriantys savo optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida, labiausiai skiriasi ir savo akademinė bei socialine kompetencija bei savęs vaizdo aspektais.

Apibendrinus visus optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentus, išryškėja tendencija, kad visi jie yra sąlyginai stabilūs su nežymiomis skirtingomis pokyčio kryptimis. Taigi yra pagrindo galvoti, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas ir jį sudarantys komponentai paauglystėje yra gana stabilios savybės ir formuojasi ankstesniais raidos periodais. Tai patvirtina ir kai kurių smulkesnių OPF komponentus sudarančių konstrukčių ankstesni tyrimai, kuriais buvo nustatyta, kad, pavyzdžiui, moralumas, kaip charakterio tvirtumo rodiklis (Killen & Smetana, 2015), savivertė, kaip pasitikėjimo rodiklis (Trzesniewski et al., 2003) paauglystėje jau yra ganėtinai stabilūs. Tokia prielaida neprieštarautų idėjai, kad šių procesų pokytį galima būtų paskatinti papildomomis interven-

cinėmis priemonėmis. Atsižvelgiant į tai, kad tokia analizė buvo atlikta pirmą kartą, gauti rezultatai reikšmingai prisideda prie gilesnio optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir atskirų jo komponentų pažinimo.

5.3 Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės sąsajos

Atskleidus optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo raidos trajektorijas ir jų sandarą, kitas žingsnis buvo patikrinti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir pozityvių raidos išdavų sąsajas. Pagal PJR modelį, kai jaunuolis pasižymi išreikštais visais penkiais OPF komponentais (kitais tariant, kai jaunuolis klesti), tuomet atsiranda galimybė atsirasti prisidėjimui prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės (Lerner, 2004; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner et al., 2009). Taigi, pagal šį modelį, optimalus psichosocialinis funkcionavimas ir jo raida turėtų iššaukti pokyčius ir prisidėjimo formavimąsi. Šiame darbe gauti rezultatai patvirtina šią prielaidą. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas teigiamai prognozuoja prisidėjimo pradinę vertę, matuotą po vienerių metų, visose prisidėjimo dimensijose, tai yra savo, šeimos ir bendruomenės gerovės srityse. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo pokytis teigiamai prognozuoja prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės pokytį, bet neprognozuoja prisidėjimo prie bendruomenės gerovės pokyčio. Tai reiškia, kad kuo devintoje klasėje psichosocialinis funkcionavimas yra geresnis, t.y. paaugliai pasižymi aukšta kompetencija, pasitiki savimi, turi prosocialias vertybes ir jomis vadovaujasi, turi gerus santykius jį supančiuose įvairiuose kontekstuose ir atjaučia kitus, tuo didesnis dešimtoje klasėje yra ir prisidėjimas prie savo, šeimos ir visuomenės gerovės. Taip pat gerėjantis psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja ir prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės didėjimą ir atvirkščiai – prastėjantis psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja prisidėjimo prie savo ir šeimos gerovės mažėjimą. Kitas žingsnis, siekiant sustiprinti gautas išvadas apie optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąveiką su prisidėjimu, – longitudinalinė abipusės įtakos analizė su trimis prisidėjimo dimensijomis. Gauti rezultatai atskleidė, kad visais atvejais stebimi tik optimalaus psichosocialinio funkcionavimo efektai, numatantys prisidėjimą, bet ne atvirkščiai. Taigi ši analizė dar kartą patvirtino Lerner ir kolegų (Lerner, 2004; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner et al., 2009) aprašytas teorines sąsajas tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo, kaip OPF išdavos. Išsamiau nagrinėjant gautus modelius, galima pastebėti, kad nuosekliai visais metais optimalus psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja tik prisidėjimą prie savo ir šeimos gerovės. Prisidėjimą prie bendruomenės gerovės optimalus psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja tik pirmais dviem tyrimo etapais, bet ne trečiu. Bandant suprasti tokios tendencijos priežastis, pirmas alternatyvus paaiškinimas galėtų būti susijęs su mokyklos kontekstu šiame amžiuje. Vienuolika ir dvylikta klasė yra pakankamai įtempta tiek akademiškai stipriems, tiek ne tokiems stipriems mokiniams. Tai apsisprendimo, kuria akademinė ar profesinė kryptimi judėti ir pasiruošimo abitūros egzaminams metas. Tokiu jautriu ir įtemptu laikotarpiu paaugliams, net ir labai prosocialiems, gali neužtekti laiko ir vidinių resursų papildomai galvoti apie visuomenės gerovę. Kitas alternatyvus paaiškinimas galėtų būti susijęs su paauglių metakognicija, t.y. introspekcijos gebėjimais. Introspekcija yra apibūdinama kaip savo paties žinių ir gebėjimų spręsti problemas ir priimti sprendimus vertinimas (Flavell, 1979). Weil ir kolegos (2013) nustatė, kad introspekcija, o

ypač socialinio samprotavimo įgūdžiai (Demetriou & Bakracevic, 2009), stipriausiai vystosi vėlyvojoje paauglystėje. Taigi paaugliai gali pradėti aiškiau suprasti savo stiprybes ir realias galimybes prisidėti prie bendruomenės gerovės, taip mažėjant realaus prisidėjimo suvokimui ir silpnėjant jo sąsajoms su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu. Apibendrinus galima daryti išvadą, kad gauti rezultatai patvirtina PJR teorinį modelį (Lerner, Lerner et al., 2005) ir prisidėjimas prie savo, šeimos bei bendruomenės gerovės tikrai yra optimalaus psichosocialinio funkcionavimo rezultatas ir, stiprėjant OPF, didėja ir prisidėjimas.

5.4 Suvokto tėvų elgesio pokytis laikui bėgant

Ketvirtu šio darbo klausimu buvo siekiama išsiaiškinti, kaip paauglystėje pasireiškia ir kinta suvoktas tėvų elgesys, nagrinėjamas šiame darbe (autonomiją palaikantis motinos ir tėvo elgesys, tėvų elgesio kontrolė bei motinos ir tėvo psichologinė kontrolė). Siekiant atsakyti į šį klausimą, pirmiausia buvo nustatytos tėvų elgesio augimo kreivės.

Rezultatai atskleidė, kad ketverių metų laikotarpiu, nuo tada, kai paaugliams buvo penkiolika metų iki vidutiniškai aštuoniolikos metų, suvokta tėvų elgesio kontrolė išliko santykinai stabili su nežymiu netiesiniu pokyčiu, tai yra, tėvų elgesio kontrolė buvo šiek tiek mažesnė devintoje ir dvyliktoje klasėse nei dešimtoje ir vienuoliktoje. Tai iš dalies sutampa su kitų autorių gautais rezultatais, kurie nustatė, kad elgesio kontrolė bėgant laikui yra stabili (Barber, Maughan et al., 2005) ar pasižymi netiesiniu pokyčiu mažėjant link pilnametystės (Luyckx et al., 2011). Šio sumažėjimo priežastys platesnėje literatūroje dažniausiai siejamos su laiko, kurį paaugliai praleidžia su savo tėvais, ar informacijos, kuria su jais dalinasi, sumažėjimu (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck, & Duckett, 1996) bei padidėjusiu paauglių autonomijos poreikiu (King, Berg, Butner, Butler, & Wiebe, 2014). Pirmą suvoktos tėvų elgesio kontrolės sumažėjimą aiškinanti prielaida yra, kad bręsdami paaugliai vis mažiau laiko praleidžia su savo tėvais ir tuo pačiu mažiau dalinasi su jais asmenine informacija. Sumažėjus praleidžiamo kartu laiko ir informacijos kiekiui, paaugliams gali pradėti atrodyti, kad tėvai jais mažiau domisi, klausinėja, mažiau apie juos žino. Iš kitos pusės, remiantis antra prielaida, tėvai gali atliepti didėjančių paauglių autonomijos poreikį ir objektyviai mažiau veržtis į jų erdvę.

Abiejų tėvų suvoktas autonomiją palaikantis elgesys šiame tyrime buvo matuotas tik nuo antrų tyrimo metų, tai yra tik trejus metus, nuo tada kai paaugliams sukako maždaug 16 metų. Tiek tėvo, tiek motinos suvoktas autonomiją palaikantis elgesys sąlyginai stipriai mažėjo visą šį laiką. Motinos autonomiją palaikantis elgesys buvo aukštesnis su statesne pokyčio tendencija. Šie rezultatai sutampa su Hafen ir Laursen (2009) bei Helsen, Volleberg ir Meeus (2000) gautu palaikymo mažėjimu viduriniojoje paauglystėje. Vienas iš tokios mažėjančios tėvų autonomiją palaikančio elgesio tendencijos paaiškinimų gali būti neatitikimas tarp tėvų objektyvaus elgesio ir paauglių šio elgesio suvokimo (Van Heel et al., 2017). Taigi, remiantis šia prielaida, gauti rezultatai gali reikšti, jog paaugliai savo tėvus suvokia kaip vis mažiau palaikančius, nors tėvai savo elgesio taip drastiškai nekeičia. Tokią prielaidą palaikytų ankstesnių tyrimų rezultatai, kurie atskleidė, kad paaugliai santykius su tėvais vertina kaip labiau neigiamus nei juos vertina tėvai (Ohanessian & De

Los Reyes, 2014). Remiantis savideterminacijos teorija (Deci & Ryan, 1991), paaugliams tampant vyresniais, vis labiau vystosi jų vidinė motyvacija ir tikslinga savireguliacija (Geldhof et al., 2017), autonomijos palaikymas tampa vis mažiau svarbus ir tėvai gali jo vis mažiau demonstruoti objektyviai arba patys paaugliai gali vis mažiau pastebėti ir priimti tėvų autonomijos palaikymą. Dar vienas alternatyvus autonomiją palaikančio elgesio sumažėjimo paauglystėje paaiškinimas gali būti susijęs su jau minėtu mokyklos kontekstu. Paaugliai šiuo laikotarpiu intensyviai mokosi bei išgyvena artėjančių brandos egzaminų grėsmę ir stresą. Savo ruožtu, tėvai, patirdami stresą dėl vaikų ateities ir traktuodami artėjančius brandos egzaminus kaip kritinį periodą, lemiantį vaikų sėkmingumą ir karjeros galimybes, galbūt, pradeda labiau reikalauti, patarinėti dėl ateities perspektyvų, o ne skatinti galvoti savarankiškai, tikėdami savo vaiko sprendimų pasirinkimo teisingumu. Be to, tėvai patirdami stresą dėl vaiko savarankiško gyvenimo pradžios, dėl pasirengimo brandos egzaminams, egzaminų rezultatų, karjeros pasirinkimo galimybių, gali pradėti daugiau kontroliuoti nei palaikyti, nurodydami, reikalaudami, keldami aukštus laimėjimų standartus ir kt. Galbūt dėl to paaugliai pradeda jausti ne palaikymą, bet spaudimą. Šią prielaidą pagrindžiančių argumentų galime rasti ir kitų autorių darbuose, kurie nustatė, kad paaugliai, esantys stresinėje situacijoje, disbalansą tarp reikalavimų ir situacijos, kurioje jie yra, suvokia kaip spaudimą (Lee & MacLean, 1997; Van Assche et al., 2016). Tai yra paaugliai žemesnėse klasėse intelektinę stimuliaciją, skatinimą ir autonomijos palaikymą suvokia kaip paramą, nepatirdami įtampos, o aukštesnėse klasėse – tą pačią paramą gali suvokti kaip spaudimą, pažeidžiantį jų autonomiškumą.

Suvokta abiejų tėvų psichologinė kontrolė atskirai tėvui ir motinai, kaip ir suvoktas autonomiją palaikantis elgesys, buvo matuota tik tris kartus, nuo pirmų iki trečių tyrimo metų ir nematuota paaugliams esant dvyliktoje klasėje. Dvyliktoje klasėje matuota tik abiejų tėvų bendra psichologinė kontrolė. Analizuojant suvokto tėvų elgesio pokyčio tendencijas, psichologinę kontrolę buvo pasirinkta nagrinėti abiejų tėvų atskirai, taip prarandant informaciją apie ketvirtų metų psichologinę kontrolę, tačiau įgalinant analizuoti unikalų suvoktos tėvo ir motinos psichologinės kontrolės pokytį ir indėlį į psichosocialinį paauglių funkcionavimą. Per šiuos trejus metus tiek motinos, tiek tėvo psichologinė kontrolė bendroje imtyje išliko stabili. Tai sutampa su daugelio autorių pastebėjimais, kad psichologinė kontrolė tiek paauglystėje, tiek jaunų suaugusių imtyje yra stabili arba didėja (Barber, 1996; Barber, Maughan et al., 2005; Luyckx et al., 2007; McNally et al., 1991; Roberts et al., 1984). Psichologinės kontrolės stabilumas gali būti diskutuojamas atkreipiant dėmesį į pačią šio konstrukto reikšmę ir sampratą. Psichologinė kontrolė, suprantama kaip tėvų nuolatinis kišimasis į paauglio asmeninę erdvę, paaugliui tampant labiau savarankišku, turėtų mažėti (Steinberg, 2005), tačiau čia psichologinė kontrolė išreikšta per tėvų elgesio stilių, kuris suvokiamas paauglio. Taip suprantama psichologinė kontrolė nėra tiesiog tėvų reakcija į besikeičiantį paauglį, o labiau stabilus paties santykio suvokimas.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad suvoktas tėvų elgesys, vertinant bendroje imtyje, kinta nevienodai, todėl labai svarbu aptarti, kaip tas pokytis susijęs su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu. Kitame skyriuje bus aptariama, kokie abipusiai prognostinių sąsajų mechanizmai egzistuoja tarp suvokto tėvų elgesio ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo.

5.5 Suvokto tėvų elgesio sąsajų su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu mechanizmai

Tradiciškai tėvų elgesio sąsajos su paauglių psichologiniais resursais nagrinėjamos iš vienakrypčių efektų perspektyvos, t.y. tėvų elgesys daro įtaką paauglių gerovei (Amato & Fowler, 2002; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010). Pastaruoju metu vis daugiau tyrimų, nagrinėdami tėvų-vaikų sąveiką, linksta prie abipusių efektų modelių. Daugiausiai jų galima rasti psichopatologijos srityje (Kaniušonytė & Žukauskienė, 2015; Loukas, 2009; Serbin, Kingdon, Ruttle, & Stack, 2015; Stice & Barrera, 1995) su keliomis išimtimis, nagrinėjančiomis pozityvias raidos išdavas (Crocetti et al., 2017). Visgi nepavyko rasti nė vieno tyrimo, nagrinėjančio abipuses tėvų elgesio ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajas pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje. Taigi šiame darbe mes pirmą kartą tikrinome prielaidą, kad ne tik tėvų elgesys ir auklėjimas prognozuoja optimalų psichosocialinį funkcionavimą, bet ir psichosocialinis funkcionavimas gali numatyti suvokto tėvų elgesio pokyčius.

Gauti keturių bangų longitudinalinės analizės rezultatai atskleidė, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas prognozuoja suvoktą tėvų elgesį. Beveik visais atvejais suvoktas tėvų elgesys neprognozavo optimalaus psichosocialinio funkcionavimo. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas prognozavo padidėjusį suvoktą abiejų tėvų autonomiją palaikantį elgesį efektui silpnėjant su paauglių amžiumi. OPF sąsajų su suvokta tėvų elgesio kontrole analizė atskleidė panašias tendencijas. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas visais etapais prognozavo tėvų elgesio kontrolę, bet ne atvirkščiai. Šiuo atveju efektai buvo maži ir sąlyginai stabilūs. Abiejų tėvų suvoktos psichologinės kontrolės analizė atskleidė šiek tiek kitokį paveikslą. Analizuojant bendrą abiejų tėvų psichologinę kontrolę, atsiskleidė abipusių OPF ir psichologinės kontrolės efektų tendencija pirmame etape, tačiau po metų tokio efekto aptikti nebepavyko. Tai reiškia, kad abiejų konstruktyvų lygis devintoje klasėje prognozavo kito konstrukto pokytį dešimtoje klasėje atitinkamai: didesnė suvokta psichologinė kontrolė prognozavo OPF sumažėjimą, o didesnis OPF prognozavo suvoktos psichologinės kontrolės sumažėjimą. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas mažesnę suvoktą psichologinę kontrolę prognozavo visais etapais. Analizuojant abiejų tėvų psichologinę kontrolę atskirai viename modelyje, suvokto tėvų elgesio efektas išnyko ir buvo stebimas tik optimalaus psichosocialinio funkcionavimo neigiamas efektas motinos psichologinei kontrolei pirmame etape ir tėvo psichologinei kontrolei pirmame ir antrame etapuose. Taigi apibendrinant, šio darbo rezultatai palaiko vienakrypčių paauglių efekto modelį prieš abipusių efektų modelį pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje.

Paauglio efekto tėvų elgesiui pagrindimą galima aptikti egzistuojančioje raidos mokslo literatūroje. Meeus (2016), atlikęs išsamią tęstinių tyrimų, analizuojančių psichosocialinę raidą paauglystėje, analizę, rado, kad didesni paauglio sunkumai sąlygojo prastesnius santykius su tėvais. Atvirkščias efektas, kuomet tėvų elgesys ar santykiai su tėvais veikė paauglių psichopatologiją, buvo aptiktas tik keliose publikacijose (Meeus, 2016). Šiame darbe gauti rezultatai gali būti interpretuojami dvejopai. Pirmą interpretaciją gali būti, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas, kaip vienas iš paauglio resursų, gali daryti įtaką tėvų elgesio suvokimui. Tai yra paaugliai, pasižymintys geresniu psichosocialiniu funk-

cionavimu, suvokia savo tėvus kaip labiau palaikančius, besidominčius jais, nustatančius adekvacias ribas ir mažiau psichologiškai kontroliuojančius. Abipusių efektų modelių šalininkai (Sameroff, 2010) teigia, kad kuo paauglys turi daugiau psichosocialinių resursų bei yra labiau subrendęs, tuo geresni ir kokybiškesni darosi jo santykiai su reikšmingais asmenimis jo gyvenime. Augantis įrodymų iš tęstinių tyrimų kiekis atskleidžia, kad kuo labiau paauglys yra linkęs į delinkvenciją, turi daugiau elgesio ir emocijų sunkumų, kurie gali būti žalingi tiek pačiam paaugliui, tiek jį supančiai aplinkai bei gali sutrikdyti normalią psichosocialinę raidą, tuo jie turi prastesnius santykius su savo šeima (Gault-Sherman, 2011; Hafen & Laursen, 2009; Kerr et al., 2012). Paaugliai, turintys aukštus nerimo įverčius, suvokė savo tėvus kaip vis labiau kontroliuojančius (Loukas, 2009; Wijsbroek et al., 2011) bei kritikuojančius (Nelemans, Hale, Branje, Hawk, & Meeus, 2014) ir pasižymėjo mažėjančiu prieraišumu prie tėvų (Van Eijck, Branje, Hale, & Meeus, 2012). Didesnis paauglių depresiškumas taip pat skatino suvoktą tėvų atstumimą (Hale, VanderValk, Akse, & Meeus, 2008) ir kritiškumą (Nelemans et al., 2014). Žvelgiant iš teigiamos pusės, yra nustatyta, kad ryšius su tėvais stiprina ir paauglių moralinės normos (Crocetti et al., 2017). Visi šie tyrimai taip pat nerado tėvų efekto paauglių psichosocialinei raidai.

Antra galima interpretacija, kad paauglio psichosocialinė raida ištis keičia tėvų elgesį su jais. Vaiko efekto tėvams šalininkai (Bell & Chapman, 1986; Belsky, 1984) teigia, kad vaiko savybės veikia tėvų su jais elgesį. Vadinasi, remiantis šiame darbe gautais rezultatais, darytume prielaidą, kad paaugliai, kurie yra gerai prisitaikę, yra akademiškai ir socialiai sėkmingi, pasitiki savimi ir juos supančiu pasauliu, iššaukia didesnį tėvų palaikymą, adekvatesnę elgesio kontrolę ir mažiau psichologinės kontrolės nei mažiau sėkmingi paaugliai. Paauglių psichopatologijos tyrimuose, nagrinėjančiuose tiek pačių paauglių, tiek jų tėvų vertinimus, tėvų elgesio pokyčių, sukeltų paauglių elgesio ir emocijų sunkumų, įrodymų gausu. Hale, Klimstra, Branje, Wijsbroek ir Meeus (2013) rado tėvų, auginančių paauglius su generalizuoto nerimo sutrikimu, sumažėjusią komunikaciją ir padidėjusį atstumimą. Paauglių elgesio ir emocijų sunkumai prognozavo padidėjusį pačių tėvų vertintą nepageidaujamą jų kišimąsi ir kritiškumą bei sumažėjusią paramą ir konstruktyvią kritiką (Hale et al., 2012; Hale et al., 2016).

Reiktų pabrėžti, kad šiame tyrime vienareikšmiškai diferencijuoti, ar paauglių savybės susijusios su suvoktu ar su realiu tėvų elgesiu, negalima. Šiame darbe naudotas vieno šaltinio (t.y. paauglių) vertinimo metodas nekontroliuojant kitų šaltinių vertinimo. Visgi apibendrinus visus empirinius ir teorinius įrodymus bei abi galimas interpretacijas, galime daryti išvadą, kad paauglių raida ir jos išdavos yra svarbios jų ryšiams su aplinka.

Visgi šios galimos interpretacijos nepaaiškina, kodėl gauti rezultatai prieštarauja abipusiškai naudingą asmens ir aplinkos sąveiką akcentuojančiai pozityvios jaunimo raidos koncepcijai (Lerner, Lerner et al., 2005), pagal kurią paauglių savybių ir šeimos aplinkos veiksmų sąveika turėtų būti abipusė. Nerastas PJR modelyje pabrėžiamas tėvų efektas optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui gali būti interpretuojamas, iš vienos pusės, kaip būtinybė peržiūrėti ir patikslinti pozityvios jaunimo raidos modelį Lietuvos imtyje, arba, iš kitos pusės, kaip vienas iš tyrimo ribotumų. Peržiūrint PJR modelio teorines prielaidas nereiktų pamiršti ir vieno išryškėjusio bendro tėvų psichologinės kontrolės efekto optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui. Šio darbo rezultatai atskleidė, kad didesnė

suvokta tėvų psichologinė kontrolė prognozuoja prastesnę psichosocialinį funkcionavimą iš devintos į dešimtą klasę. Šis vienas efektas galėtų palaikyti abipusių sąsajų modelį, keliant prielaidą, kad tėvų elgesys ir jo suvokimas formuoja paauglio savybes ir funkcionavimą iki nagrinėjamo amžiaus tarpsnio ir paskui tas efektas pamažu blėsta (pozityviems tėvų elgesio būdams greičiau nei negatyviems). Tokį požiūrį palaiko Meeus (2016) teigdamas, kad paauglių raidai ir funkcionavimui tėvai gali būti svarbesni paauglystės pradžioje ar net vaikystėje, kuomet vaikas dar neturi susiformavęs brandaus savivaizdžio, savarankiškumo ir privatumo poreikio (Meeus, 2016). Kuo paauglys darosi labiau subrendęs ir savarankiškas, tuo jo raida darosi vis mažiau plastiška ir vis sunkiau paveikiama išorinių stimulų.

5.6 Suvokto tėvų elgesio pokytis kaip visuma

Šiame darbe pirmą kartą siekiama holistiškai pažvelgti į jungtinę kintančio tėvų elgesio reikšmę optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui. Šiam tikslui pasiekti buvo identifikuotos skirtinga suvokto tėvų elgesio pokyčių kombinacija pasižyminčios paauglių grupės. Šiame disertaciniame darbe nagrinėjamoje imtyje išsiskyrė keturios suvokto tėvų elgesio grupės. Šios grupės kokybiškai skyrėsi viena nuo kitos tiek tėvų elgesio išreikštumo lygiu, tiek to elgesio raidos trajektorijomis. Atsižvelgiant į jas, pirmoji grupė buvo pavadinta „*vidutinės autonomijos, žemos elgesio ir psichologinės kontrolės šeimos*“, antra grupė – „*vidutinės autonomijos, aukštos elgesio ir psichologinės kontrolės šeimos*“, trečia, mažiausia grupė – „*žemos autonomijos, žemos elgesio kontrolės ir aukštos psichologinės kontrolės šeimos*“ ir ketvirta, didžiausia grupė – „*aukštos autonomijos, aukštos elgesio kontrolės ir žemos psichologinės kontrolės šeimos*“. Kadangi tai buvo pirma tokio tipo analizė, kurioje buvo bandoma išskirti atskiras grupes, remiantis tėvų elgesio pokyčio parametrais, tiesiogiai rezultatus lyginti su kitų autorių darbais nėra įmanoma. Tačiau galima vesti paraleles su kitų autorių išskirtomis statiškomis tėvų elgesio, išreikšto per skirtingą suvoktą tėvų elgesį, grupėmis. Pačios aiškiausias tiek praktiškai, tiek teoriškai yra trečia (žemos autonomijos, žemos elgesio kontrolės ir aukštos psichologinės kontrolės šeimos) ir ketvirta (aukštos autonomijos, aukštos elgesio kontrolės ir žemos psichologinės kontrolės šeimos) grupės. Trečia grupė savo charakteristikomis yra arčiausiai Baumrind (1971) autoritariško auklėjimo stiliaus, dažniausiai apibūdinamo aukštais psichologinės kontrolės, fizinių bausmių, direktyvumo ir reikalavimų įverčiais bei žemais šilumos, palaikymo, įsitraukimo įverčiais. Kiti autoriai panašia kompozicija pasižyminčius klasterius taip pat vadina autoritarišku (Bowers et al., 2014; Sorkhabi & Middaugh, 2013) arba atstumiančiu (Lee et al., 2006) ir kontroliuojančiu (Nelson et al., 2010) tėvų elgesiu. Ketvirta grupė savo charakteristikomis atspindi autoritetingą auklėjimo stilių, apibūdinamą aukštu įsitraukimu, šiluma, nuomonės išklausa, įtraukimu į šeimos sprendimus, stebėseną ir žema psichologine kontrole, mažu bausmių naudojimu ir pan. (Baumrind, 1971). Kiti autoriai, išskyrę klasterį su panašiomis charakteristikomis, be išimčių jį vadina autoritetingu elgesiu (Bowers et al., 2014; Lee et al., 2006; Nelson et al., 2010; Sorkhabi & Middaugh, 2013). Taigi, analizuojant šias dvi darbe išskirtas grupes, gauti rezultatai sutampa su panašiais kitų autorių gautais rezultatais ir atspindi pozityvią ir negatyvią tėvų elgesio būdų kompoziciją. Kalbant apie

šioje disertacijoje išskirtas pirmą (vidutinės autonomijos, žemos kontrolės šeimos) ir antrą (vidutinės autonomijos, aukštos kontrolės šeimos) grupes, tiek daug aiškumo nėra. Kaip ir atsispindi suteiktuose pavadinimuose, šios grupės viena nuo kitos labiausiai skiriasi elgesio ir psichologinės kontrolės lygiu. Autonomiją palaikantis tėvo elgesys šiose grupėse visiškai nesiskiria, o autonomiją palaikantis motinos elgesys antroje grupėje tik nežymiai mažesnis už pirmąją. Apjungus šias dvi grupes į vieną, gautume visiškai vidutinius visų veiksmų įverčius ir galėtume tokią grupę vadinti vidutinio lygio suvokto tėvų elgesio grupe, pasižyminčia pakankama elgesio kontrole, ne per didelę psichologine kontrole ir vidutiniu autonomijos palaikymu. Visgi analizuoti šias grupes atskirai prasminga, nes taip atskleidžiama unikali elgesio ir psichologinės kontrolės sąveikos įtaka paauglių prisitaikymui. Autonomiją palaikantis elgesys visose grupėse buvo didesnis iš motinos pusės nei iš tėvo, o tai sutampa su ankstesniais tyrimais (Nelson et al., 2010), kuriuose atskleidžiama, kad vidutiniškai motinos suvokiamos kaip labiau demonstruojančios šilumą, įsitraukimą ir palaikymą nei tėvai.

Verta paminėti ir tai, kad nagrinėjamoje imtyje apie pusę tyrimo dalyvių įvertino savo tėvų elgesį, apibrėžtą autonomijos palaikymu, elgesio ir psichologine tėvų kontrole, kaip pozityvius, priskirtus pačiai optimaliausiai ketvirtai tėvų elgesio grupei. Tik 10 procentų apibūdintų santykių su tėvais buvo priskirta mažiausiai palankiai trečiai tėvų elgesio grupei. Nagrinėjant tėvų elgesio klases pagal socio-ekonominį statusą, skirtumai nebuvo rasti. Vadinas, paauglių santykių su jų tėvais vertinimas nėra susijęs su tėvų išsilavinimu, darbinio statusu ar labai žemomis pajamomis. Nagrinėjant suvokto tėvų elgesio latentines klases pagal lytį, pastebėta, kad daugiau merginų nei vaikinių patenka į optimaliausių suvokto tėvų elgesio klasę, tai yra ketvirtą, o daugiau vaikinių nei merginų patenka į trečią ir pirmą tėvų elgesio klases. Taigi galima daryti išvadą, kad santykius su tėvais, kaip geresnius, labiau vertina merginos nei vaikinai. Tokiam atradimui taip pat galima atrasti pagrindimo socialinės paramos literatūroje, teigiančioje, kad merginos gauna ir suvokia gaunančios daugiau socialinės paramos nei vaikinai, nesvarbu, ar tai būtų tėvų, mokytojų, ar draugų parama (Furman & Buhrmester, 1992).

Apibendrinant, nagrinėti paaugliai skiriasi tarpusavyje pagal tai, kokiame šeimos kontekste jie bręsta. Bendriausia prasme pastebimos panašios tendencijos kaip ir kitų autorių darbuose, nagrinėjančiuose statiškus tėvų elgesio indikatorius. Galime stebėti šeimos konteksto grupę, pasižyminčią suvoktu tėvų elgesiu, būdingu optimaliam paauglių funkcionavimui ir grupę, pasižyminčią suvoktu tėvų elgesiu, susijusiu su paauglių psychopatologijos rizika. Džiugu tai, kad visgi daugiausiai paauglių priklauso optimaliam šeimos kontekstui. Kitame skyriuje bus atskleidžiama, kaip šios skirtingos šeimos konteksto veiksmų grupės yra susijusios su optimaliu psychosocialiniu funkcionavimu.

5.7 Suvokto tėvų elgesio klasių ir optimalaus paauglių psychosocialinio funkcionavimo trajektorijų persiklojimas

Paskutinis tyrimo klausimas, skirtas atskleisti šio disertacinio darbo tikslą, yra, kaip optimalaus psychosocialinio funkcionavimo trajektorijos ir prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės atsispindi skirtingose suvokto tėvų elgesio klasėse. Nagrinėjant

šias sąsajas, buvo nustatytos gana akivaizdžios tendencijos. Paaugliai, priklausantys aukščiau optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijai, taip pat, labiau tikėtina, priklausys optimaliai tėvų elgesio klasei, tai yra pasižyminčiai aukštu abiejų tėvų autonomijos palaikymu, aukšta elgesio kontrole ir žema psichologine kontrole. Paaugliai, priklausantys žemai optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijai, labiau tikėtina, priklausys nepalankiai suvokto tėvų elgesio klasei, tai yra pasižyminčiai sąlyginai žemu autonomijos palaikymu, žema elgesio kontrole ir aukšta psichologine kontrole. Tai sutampa su anksčiau aptartais atskirais įrodymais apie palaikymo ir adekvačios elgesio kontrolės svarbą sėkmingam paauglių vystymuisi (Barber, Stolz et al., 2005; Bowers et al., 2014; Costa, Cuzzocrea, Gugliandolo, & Larcán, 2016; Joussemet et al., 2008; Napolitano et al., 2011) bei psichologinės kontrolės žalą (Bean et al., 2003; Bireda & von Krosigk, 2015; Depestele et al., 2017; Nelson et al., 2010; Soenens et al., 2005). Taip pat tai patvirtina vieną iš Meeus (2016) identifiкуotų paauglių raidos modelių, kuomet geri dalykai skatina gerus dalykus, o blogi – blogus paauglių raidoje. Šią aksiomą jis apibūdino ne kaip raidos modelį savaime, o kaip neišvengiamą raidos takų paieškos produktą (Meeus, 2016). Tai reiškia, kad neišvengiamai, ieškodami skirtingų paauglių raidos takų, mes atrasime tokius, kuriems viskas sekasi gerai, ir tokius, kuriems viskas sekasi blogai. Šiame darbe gauti rezultatai reikšmingai prisideda prie šios aksiomos empirinio pagrindimo, atskleisdami persidengimą tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų ir tėvų elgesio klasių.

Nagrinėjant vidutiniu psichosocialiniu funkcionavimu pasižyminčius jaunuolius, pastebime, kad į ją didžiausią tikimybę patekti turi paaugliai, priskirti pirmai ir antrai tėvų elgesio klasėms, kurios pasižymėjo vidutiniais suvokto tėvų elgesio įverčiais (elgesio ir psichologinė kontrolė bei autonomiją palaikantis elgesys), tačiau viena nuo kitos skyrėsi suvokiamu tėvų elgesio ir psichologinės kontrolės lygiu. Apibendrinus gautus rezultatus, palankesne optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui grupe gali būti laikoma pirma suvokto tėvų elgesio klasė, pasižyminti mažesne tiek elgesio, tiek psichologine kontrole ir šiek tiek aukštesniu motinos autonomiją palaikančiu elgesiu. Elgesio kontrolė įneša svarų indėlį paaiškinant šeimos konteksto veiksnių sąsajas su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu, tačiau pakankamai nediferencijuoja nedidelių skirtumų. Tą galime spręsti iš to, kad, jei darytume prielaidą, jog elgesio kontrolė lemia skirtumą tarp geresnių ir prastesnių raidos išdavų, pozityvesne raida turėtų pasižymėti antra suvokto tėvų elgesio grupė, o taip nėra. Taigi galime daryti išvadą, kad būtent psichologinės kontrolės naudojimas yra susijęs su prastesniu psichosocialiniu funkcionavimu.

5.8 Suvokto tėvų elgesio klasių ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų bei prisidėjimo sąsajos

Smulkiau nagrinėjant suvokto tėvų elgesio grupes pagal OPF komponentus, vertintus paskutiniais tyrimo metais, pastebime, kad pirma grupė pasižymi didesniais pasitikėjimo ir kompetencijos įverčiais nei antra grupė. Būtent šie OPF komponentai labiausiai diferencijavo skirtingas OPF trajektorijas. Papildomai pirma grupė pasižymi ir aukštesniais susietumo įverčiais. Vadinasi, į šią grupę patenka paaugliai, kurie yra labiau akademiškai ir socialiai kompetentingi, yra patenkinti savimi, turi aukštą savivertę bei gerus santykius su bendraamžiais, šeima, mokykla ir bendruomene. Antra grupė pasižymi aukštesniais

charakterio tvirtumo ir atjautos įverčiais. Vadinasi, paaugliai, turintys labiau kontroliuojančius tėvus, yra labiau socialiai sąmoningi, turi aukštesnes vertybes ir elgesio moralę. Tokie rezultatai gali būti paaiškinami veiksmų, slypinčių už charakterio tvirtumo ir atjautos formavimosi mechanizmų. Paauglių ir tėvų vertinimai sutampa, kad tėvai turėtų išlaikyti tam tikrą autoritetą ir kontrolę tam, kad užtikrintų šeimos moralę ir vertybes (Smetana & Daddis, 2002). Socialinio išmokymo teorija, aiškindama moralės vystymąsi, teigia, kad moralines normas ir vertybes vaikai iš dalies gauna tėvams demonstruojant ir nurodant, kas yra gerai, kas blogai bei nustatant ribas (Walker, Hennig, & Krettenauer, 2000). Papildomai žemos rizikos šeimose autonomijos suvaržymas siejamas su prastesniais paauglių santykiais su tėvais, tačiau aukštos rizikos šeimose pastebimas priešingas efektas, tai yra adekvatus autonomijos suvaržymas, siejamas su geresniais paauglių santykiais su tėvais, ir, savo ruožtu, geresnėmis raidos išdavomis (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006). Nors šiame darbe socialinio ekonominio statuso skirtumų rasti nepavyko, tai gali būti susiję su jau aptartu socialinio ekonominio statuso matavimo neįautrumu diferencijuojant socialinės rizikos šeimas.

Analizuojant prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės skirtumus tarp tėvų elgesio klasių, aiškiai pastebime, kad labiausiai pagal visas prisidėjimo dimensijas skiriasi trečia (nepalanki) ir ketvirta (optimali) tėvų elgesio klasės. Šis rezultatas nestebinant ir atitinka Meeus (2016) gerų – blogų raidos sekų aksiomą. Aukščiausiais prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės įverčiais pasižymi paaugliai, patenkantys į palankiausių šeimos konteksto veiksmų klasę, o žemiausiai – į mažiausiai palankią.

Apibendrinus visus gautus rezultatus, galima daryti išvadą, kad pozityvios jaunimo raidos modelis tinka aprašyti paauglių raidos mechanizmus ir procesus. Gauti rezultatai, su keliomis išlygomis, neprieštarauja kitose šalyse atliktiems tyrimams bei suteikia naujų ir gilesnių žinių nagrinėjamoje srityje. Taigi šis tyrimas unikaliai ir originaliai pagilina žinias apie paauglių suvokiamų tėvų elgesio aspektų vaidmenį ir sąveiką su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu.

5.9 Tyrimo trūkumai, stiprybės ir tolesnių tyrimų kryptys

Svarbu aptarti ir pagrindinius šio tyrimo trūkumus ir galimas ateities tyrimų kryptis. Pirmas šio darbo trūkumų blokas yra susijęs su tyrimo imtimi. Nors tyrimo imtis buvo sąlyginai didelė, tačiau, atliekant autoregresinį modeliavimą su persikertančiais efektais, didesnė imtis leistų daryti tvirtesnes išvadas apie galimus poveikio efektus. Didesnė imtis taip pat leistų tiksliau nustatyti galimus optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijas bei suvokto tėvų elgesio klases, potencialiai atskleidžiant mažas grupes, pasižyminčias netipine raida. Su tuo taip pat susijęs ir imties sudarymas. Nors tyrimo imtį sudarė visi vienos kartos moksleiviai iš Utenos rajono, visgi tai ne visiškai atspindėjo visos Lietuvos populiaciją. Tyrimo imtį praturtintų paaugliai iš didmiesčio ir atokesnių kaimo vietovių. Dar vienas ribotumas, susijęs su tyrimo imtimi, tai – neatsitiktinis tyrimo dalyvių nubyrojimas. Nors nuo pirmo tyrimo etapo devintoje klasėje iki paskutinio tyrimo etapo dvyliktoje klasėje nubyrojė sąlyginai nedaug dalyvių, visgi iki tyrimo pabaigos neišlikę tyrimo dalyviai pasižymėjo tuo, kad jų motinos turėjo žemesnį išsilavinimą, dažniau ne-

dirbo vienas arba abu tėvai ir tuo, kad jie gavo nemokamą maitinimą mokykloje, tai yra žemesnio socialinio statuso paaugliai. Ši tendencija galėjo iškreipti gautus rezultatus ir jų interpretaciją, kalbant apie socialinio ekonominio statuso įtaką optimaliems psichosocialiniam funkcionavimui. Paskutinis ribotumas susijęs su tirama intimi yra vienos kohortos tyrimo dizainas. Nesant galimybei palyginti pokyčio ir sąsajų tendencijų tarp skirtingų kohortų neįmanoma sukontroliuoti kohortai būdingų globalinių veiksnių. Taigi, tokiu būdu, kai nėra galimybės sukontroliuoti, ar tai, kas vyksta yra universalu, ar nulemta kažkokio veiksnio, būdingo tik konkrečiai kohortai, yra sunkiau daryti tvirtas išvadas apie procesų sąsajas.

Kitas svarbus tyrimo ribotumas yra visų konstrukčių nagrinėjimas pasitelkiant tik paauglių vertinimus. Nors yra pripažįstama, kad savistaba paremtas tėvų elgesio tyrimas yra validus, nes elgesį lemia labiau santykio interpretacija, o ne objektyvus veiksmas (Barber, 1996), duomenų surinkimas iš kelių vertintojų (pvz., paauglių ir jų tėvų) leistų ne tik objektyviau įvertinti paauglių aplinkos sąveiką su jų psichosocialiniu funkcionavimu, tačiau ir leistų daryti tvirtesnes išvadas apie pokyčių potencialiai lemiančius vystymosi mechanizmus. Yra atlikta nemažai tyrimų, kurie patvirtina, kad paauglio aplinkos savybių suvokimas dažniausiai nestipriai koreliuoja su tų pačių savybių suvokimu aplinkoje. Ir tas nesutapimas dažnai yra prisitaikymo sunkumų ar net rimtesnės psichopatologijos priežastis (Ohannessian, 2012; Ohannessian & De Los Reyes, 2014). Taigi ateityje galima būtų įtraukti tokius duomenis ir analizuoti, kokios optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajos yra su šeimos konteksto veiksniais, vertinamais iš tėvų perspektyvos ir kokią įtaką psichosocialiniam funkcionavimui daro nesutapimas tarp paauglio ir jo tėvų to paties elgesio vertinimo.

Dar vienas svarbus tyrimo trūkumas yra nevienodas matavimų skaičius skirtingiems konstruktsams. Tai yra prisidėjimas prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės bei autonomiją palaikantis tėvų elgesys nebuvo matuotas pirmame tyrimo etape, o abiejų tėvų psichologinė kontrolė ketvirtame matavime buvo matuota tėvui ir motinai kartu, o ne atskirai, kaip ankstesniuose matavimuose. Turint visus duomenis visuose matavimuose būtų galima tiksliau nustatyti konstrukto stabilumą ir pokyčių laike bei daryti tvirtesnes išvadas apie sąveikos mechanizmus. Kaip jau buvo minėta anksčiau, būtų tikslinga praplėsti nagrinėjamo amžiaus diapazoną ir ištirti tiek jaunesnius paauglius, tiek vyresnius paauglius, įžengiančius į tapimo suaugusiuoju amžiaus tarpsnį. Šis didesnis diapazonas leistų tiksliau įvertinti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidos tendencijas ir sąveikos mechanizmus.

Kalbant apie ateities tyrimų kryptis, būtų svarbu į poveikio mechanizmų analizę įtraukti ir galimus mediatorius tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir tėvų elgesio. Tokie potencialūs mediatoriai, remiantis literatūros apžvalga, galėtų būti paauglių tikslinga savireguliacija (Bowers et al., 2011), tapatumo formavimosi procesai (Berzonsky, Branje, & Meeus, 2007; Luyckx et al., 2007) ar bazinių poreikių patenkinimas (Costa et al., 2016). Persikertančių efektų analizę praturtintų papildomų galimų moderatorių įtraukimas. Tokie moderatoriai galėtų būti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijos ir tėvų elgesio klasės. Tokia analizė įgalintų užčiuopti skirtingą raidą ir aplinkos

savybėmis pasižyminčių paauglių grupėse vykstančius mechanizmus. Šiame darbe tokia analizė nebuvo galima dėl per mažo tyrimo dalyvių skaičiaus kiekvienoje iš minėtų grupių.

Aptarus tyrimo ribotumus, nereikėtų pamiršti ir akivaizdžių šio disertacinio darbo stiprybių. Pirmą – tai sąlyginai didelė tęstinė ketverių metų paauglių imtis. Tiek laiko išlaikyta bendruomeninė imtis, pasižyminti mažu tyrimo dalyvių nubyėjimu, yra ne tik išskirtinė Lietuvoje, tačiau atrodo solidžiai ir tarptautiniame lygmenyje. Antra šio darbo stiprybė – tai pritaikytos sudėtingos statistinės analizės strategijos ir gauti unikalūs rezultatai, svariai prisidedantys prie šiuolaikinių paauglių raidos supratimo. Šiame darbe pirmą kartą atskleistos skirtingos tėvų elgesio klasės, remiantis ne tik keliais tėvų elgesio būdais vienu metu, bet ir šių būdų pokyčiu laike. Taip pat pirmą kartą buvo atlikta persikertančių efektų autoregresinė analizė su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu ir tėvų elgesiu, atskleidžianti visiškai kitokį paveikslą nei hipotetizuojama pozityvios jaunimo raidos literatūroje. Nepaisant aptartų tyrimo ribotumų, šis tyrimas reikšmingai prisideda prie optimalaus psichosocialinio funkcionavimo Lietuvoje supratimo ir jo raidos procesų geresnio supratimo bei atskleidžia tolimesnių tyrimo kryptų spektrą.

6. IŠVADOS

1. Optimalų paauglių psichosocialinį funkcionavimą aprašo trys raidos trajektorijos. Tai yra, paauglius galima suskirstyti į aukšto psichosocialinio funkcionavimo, vidutinio psichosocialinio funkcionavimo ir žemo psichosocialinio funkcionavimo grupes.
2. Paaugliai, pasižymintys skirtingu optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu, tarpusavyje skiriasi pagal savo charakterio tvirtumo, kompetencijos, atjautos, susietumo ir pasitikėjimo lygį bei kompetencijos, susietumo ir pasitikėjimo pokytį:
 - a. Kompetencija (paauglių akademiniai ir socialiniai gebėjimai) išliko stabili aukštoje ir žemoje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o vidutinėje – mažėjo;
 - b. Susietumas (paauglio turimi ryšiai ir jų kokybė su bendraamžiais ir kitais svarbiais suaugusiais) mažėjo aukštoje ir vidutinėje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o žemoje – mažėjo iki dešimtos klasės ir vėliau didėjo;
 - c. Pasitikėjimas (paauglių savivertė, pozityvus tapatumas ir pasitikėjimas savo išvaizda) išliko stabilus aukštoje ir vidutinėje psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o žemoje – mažėjo iki dešimtos klasės ir vėliau didėjo.
3. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti didesnę prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Prisidėjimą prie savo ir šeimos gerovės leidžia numatyti iki dvyliktos klasės, o prisidėjimą prie bendruomenės gerovės tik iki vienuoliktos klasės.
4. Paauglių suvoktas tėvų elgesys bėgant laikui kinta nevienodai:
 - a. Suvoktas autonomiją palaikantis tėvo ir motinos elgesys mažėja nuo dešimtos iki dvyliktos klasės;
 - b. Suvokta elgesio kontrolė didėja iki vienuoliktos klasės, o vienuoliktoje klasėje pradeda palengva mažėti;
 - c. Suvokta abiejų tėvų psichologinė kontrolė išlieka stabili nuo devintos iki vienuoliktos klasės.
5. Suvoktas tėvų elgesys yra susijęs su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu paauglystėje:
 - a. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti pozityvesnio abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio suvokimą nuo dešimtos iki dvyliktos klasės;
 - b. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti didesnės elgesio kontrolės suvokimą nuo devintos iki dvyliktos klasės;
 - c. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti mažesnės abiejų tėvų bendros psichologinės kontrolės suvokimą nuo devintos iki vienuoliktos klasės, o didesnės abiejų tėvų bendros psichologinės kontrolės suvokimas - prastesnį psichosocialinį funkcionavimą nuo devintos iki dešimtos klasės.
 - d. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti mažesnės tėvo psichologinės kontrolės suvokimą nuo devintos iki vienuoliktos klasės, o motinos – tik nuo devintos iki dešimtos klasės.

6. Paauglius, pagal jų suvoktą tėvų elgesį, galima suskirstyti bent į keturias grupes: (1) tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio ir psichologinę kontrolę; (2) tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinį autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio ir psichologinę kontrolę; (3) tėvai suvokiami kaip taikantys žemą autonomiją palaikantį elgesį, žemą elgesio kontrolę ir aukštą psichologinę kontrolę; (4) tėvai suvokiami kaip taikantys aukštą autonomiją palaikantį elgesį, aukštą elgesio kontrolę ir žemą psichologinę kontrolę.
7. Skirtingu suvoktu tėvų elgesiu pasižyminčių paauglių grupės pasižymi skirtingu psychosocialiniu funkcionavimu:
 - a. Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip pozityvų, pasižymi geresniu psychosocialiniu funkcionavimu ir didesniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės;
 - b. Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip neutralų, pasižymi vidutiniu psychosocialiniu funkcionavimu ir vidutiniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės;
 - c. Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip negatyvų, pasižymi prastu psychosocialiniu funkcionavimu ir mažesniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės.

7. LITERATŪRA

1. Adams, N., Little, T. D., & Ryan R. M. (2017). Self-determination theory. In M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren, T.D. Little, & S. J. Lopez (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 47–54). doi:10.1007/978-94-024-1042-6_4
2. Alberts, A. E., Christiansen, E. D., Chase, P., Naudeau, S., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2006). Qualitative and quantitative assessments of thriving and contribution in early adolescence: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Journal of Youth Development, 1*, 20-32. doi:10.5195/jyd.2006.383
3. Albrecht, A. K., Galambos, N. L., & Jansson, S. M. (2007). Adolescents' internalizing and aggressive behaviors and perceptions of parents' psychological control: a panel study examining direction of effects. *Journal of Youth and Adolescence, 36*, 673–684. doi:10.1007/s10964-007-9191-5
4. Allen, J. P., Insabella, G., Porter, M. R., Smith, F. D., Land, D., & Phillips, N. (2006). A social-interactive model of the development of depressive symptoms in adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74*, 55–65. doi:10.1037/0022-006x.74.1.55
5. Amato, P. R., & Fowler, F. (2002). Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *Journal of Marriage and Family, 64*, 703–716. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00703.x
6. Armentrout, J. A., & Burger, G. K. (1972). Children's reports of parental child-rearing behavior at five grade levels. *Developmental Psychology, 7*, 44-48. doi:10.1037/h0032701
7. Arnett, J. J. (1999). Adolescent storm and stress, reconsidered. *American Psychologist, 54*, 317-326. doi:10.1037/0003-066X.54.5.317
8. Baltes, P. B., Lindenberger, U., & Staudinger, U. M. (2006). Life span theory in developmental psychology. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 516 – 568). Hoboken, New York: Wiley.
9. Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development, 67*, 3296-3319. doi:10.2307/1131780
10. Barber, B. K., Maughan, S. L., & Olsen, J. A. (2005). Patterns of parenting across adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development, 2005(108)*, 5–16. doi:10.1002/cd.124
11. Barber, B. K., Olsen, J. E., & Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development, 65*, 1120-1136. doi:10.2307/1131309
12. Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 70*, 1–137. doi:10.1111/j.1540-5834.2005
13. Barber, B. K., Xia, M., Olsen, J. A., McNeely, C. A., & Bose, K. (2012). Feeling disrespected by parents: Refining the measurement and understanding of psychological control. *Journal of Adolescence, 35*, 273–287. doi:10.1016/j.adolescence.2011.10.010
14. Baron, P., & MacGillivray, R. G. (1989). Depressive symptoms in adolescents as a function of perceived parental behavior. *Journal of Adolescent Research, 4*, 50–62. doi:10.1177/074355488941004
15. Bates, D., Kliegl, R., Vasishth, S., & Baayen, H. (2015). *Parsimonious mixed models*. arXiv preprint arXiv:1506.04967

16. Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology, 4*, 1–103. doi:10.1037/h0030372
17. Bean, R. A., & Northrup, J. C. (2009). Parental psychological control, psychological autonomy, and acceptance as predictors of self-esteem in latino adolescents. *Journal of Family Issues, 30*, 1486–1504. doi:10.1177/0192513x09339149
18. Bean, R. A., Barber, B. K., & Crane, D. R. (2006). Parental support, behavioral control, and psychological control among african american youth. *Journal of Family Issues, 27*, 1335–1355. doi:10.1177/0192513x06289649
19. Bean, R. A., Bush, K. R., McKenry, P. C., & Wilson, S. M. (2003). The impact of parental support, behavioral control, and psychological control on the academic achievement and self-esteem of african american and european american adolescents. *Journal of Adolescent Research, 18*, 523–541. doi:10.1177/0743558403255070
20. Bebiroglu, N., Geldhof, G. J., Pinderhughes, E. E., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2013). From family to society: The role of perceived parenting behaviors in promoting youth civic engagement. *Parenting, 13*, 153-168. doi: 10.1080/15295192.2013.756352
21. Beyers, J. M., Bates, J. E., Pettit, G. S., & Dodge, K. A. (2003). Neighborhood structure, parenting processes, and the development of youths' externalizing behaviors: A multilevel analysis. *American journal of community psychology, 31*(1-2), 35-53. doi:10.1023/a:1023018502759
22. Beyers, W., & Goossens, L. (2008). Dynamics of perceived parenting and identity formation in late adolescence. *Journal of Adolescence, 31*, 165-184. doi:10.1016/j.adolescence.2007.04.003
23. Bell, R. Q., & Chapman, M. (1986). Child effects in studies using experimental or brief longitudinal approaches to socialization. *Developmental Psychology, 22*, 595–603. doi:10.1037/0012-1649.22.5.595
24. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83-96. doi:10.2307/1129836
25. Benson, P. L., Scales, P. C., & Syvertsen, A. K. (2011). The contribution of the developmental assets framework to positive youth development theory and practice. *Advances in Child Development and Behavior, 41*, 197–230. doi:10.1016/b978-0-12-386492-5.00008-7
26. Benson, P. L., Scales, P. C., Hamilton, S. F., & Sesma Jr., A. (2006) Positive youth development: theory, research, and applications. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 894 – 941). Hoboken, New York: Wiley.
27. Bergman, L. R., & Trost, K. (2006). The person-oriented versus the variable-oriented approach: Are they complementary, opposites, or exploring different worlds? *Merrill-Palmer Quarterly, 52*, 601–632. doi:10.1353/mpq.2006.0023
28. Bergman, L. R., Magnusson, D., & El Khouri, B. M. (2003). *Studying individual development in an interindividual context: A person-oriented approach*. doi:10.4324/9781410606822
29. Berzonsky, M. D., Branje, S. J., & Meeus, W. (2007). Identity processing style, psychosocial resources, and adolescents' perceptions of parent-adolescent relations. *The Journal of Early Adolescence, 27*, 324–345. doi:10.1177/0272431607302006
30. Bireda, A. D., & von Krosigk B. (2015) Perceived maternal and paternal psychological control by Ethiopian adolescents, *Journal of Psychology in Africa, 25*, 1-5. doi:10.1080/14330237.2015.1007590

31. Bobek, D., Zaff, J., Li, Y., & Lerner, R. M. (2009). Cognitive, emotional, and behavioral components of civic action: Towards an integrated measure of civic engagement. *Journal of Applied Developmental Psychology, 30*, 615-627. doi: 10.1016/j.appdev.2009.07.005
32. Bögels, S. M., & Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review, 26*, 834-856. doi:10.1016/j.cpr.2005.08.001
33. Bombi, A. S., Di Norcia, A., Di Giunta, L., Pastorelli, C., & Lansford, J. E. (2015). Parenting practices and child misbehavior: A mixed-method study of Italian mothers and children. *Parenting, 15*, 207-228. doi:10.1080/15295192.2015.1053326
34. Borawski, E. A., Ievers-Landis, C. E., Lovegreen, L. D., & Trapl, E. S. (2003). Parental monitoring, negotiated unsupervised time, and parental trust: The role of perceived parenting practices in adolescent health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health, 33*, 60-70. doi:10.1016/s1054-139x(03)00100-9
35. Bowers, E. P., Gestsdottir, S., Geldhof, G. J., Nikitin, J., von Eye, A., & Lerner, R. M. (2011). Developmental trajectories of intentional self regulation in adolescence: The role of parenting and implications for positive and problematic outcomes among diverse youth. *Journal of adolescence, 34*, 1193-1206. doi: 10.1016/j.adolescence.2011.07.006
36. Bowers, E. P., Li, Y., Kiely, M. K., Brittan, A., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2010). The five Cs model of positive youth development: A longitudinal analysis of confirmatory factor structure and measurement invariance. *Journal of youth and adolescence, 39*, 720-735. doi:10.1007/s10964-010-9530-9
37. Bowers, E. P., Johnson, S. K., Buckingham, M. H., Gasca, S., Warren, D. J. A., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2014). Important non-parental adults and positive youth development across mid- to late-adolescence: The moderating effect of parenting profiles. *Journal of Youth and Adolescence, 43*, 897-918. doi:10.1007/s10964-014-0095-x
38. Brandtstädter, J. (2006). Action perspectives on human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 516 – 568). Hoboken, New York: Wiley.
39. Brenning, K., Soenens, B., Van Petegem, S., & Vansteenkiste, M. (2015). Perceived maternal autonomy support and early adolescent emotion regulation: A longitudinal study. *Social Development, 24*, 561-578. doi:10.1111/sode.12107
40. Brody, G. H., Dorsey, S., Forehand, R., & Armistead, L. (2002). Unique and Protective Contributions of Parenting and Classroom Processes to the Adjustment of African American Children Living in Single-Parent Families. *Child Development, 73*, 274-286. doi:10.1111/1467-8624.00405
41. Bronfenbrenner, U., & Ceci, S. J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological review, 101*, 568-586. doi:10.1037/0033-295x.101.4.568
42. Bronfenbrenner, U., & Morris, P.A. (2006). The bioecological model of human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 793 – 828). Hoboken, New York: Wiley.
43. Buchanan, C. M., & Holmbeck, G. N. (1998). Measuring beliefs about adolescent personality and behavior. *Journal of Youth and Adolescence, 27*, 607-627. doi:10.1023/a:1022835107795

44. Buri, J. R. (1991). Parental authority questionnaire. *Journal of personality assessment*, 57, 110-119. doi: 10.1207/s15327752jpa5701_13
45. Chand, N., Farruggia, S., Dittman, C., Sanders, M., & Ting Wai Chu, J. (2013). Promoting positive youth development: Through a brief parenting intervention program. *Youth Studies Australia*, 32(1), 29-36. Retrieved from <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=174146305394013;res=IELAPA>
46. Chan, W. Y., Ou, S.-R., & Reynolds, A. J. (2014). Adolescent civic engagement and adult outcomes: An examination among urban racial minorities. *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 1829-1843. doi:10.1007/s10964-014-0136-5
47. Chen, F. F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural equation modeling*, 14, 464-504. doi:10.1080/10705510701301834
48. Chen, X., Liu, M., & Li, D. (2000). Parental warmth, control, and indulgence and their relations to adjustment in Chinese children: A longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 14, 401-419. doi:10.1037/0893-3200.14.3.401
49. Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, 597-600. doi:10.1017/s0954579400007318
50. Clark, S., & Muthén, B. (2009). Relating latent class analysis results to variables not included in the analysis. Retrieved from <https://statmodel2.com/download/relatinglca.pdf> Accessed 23 November 2016.
51. Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioural sciences* (2nd ed.). New York: Academic Press
52. Conway, R. J., Heary, C., & Hogan, M. J. (2015). An evaluation of the measurement properties of the Five Cs model of positive youth development. *Frontiers in Psychology*, 6, 82-98. doi:10.3389/fpsyg.2015.01941
53. Costa, S., Cuzzocrea, F., Gugliandolo, M. C., & Larcana, R. (2016). Associations between parental psychological control and autonomy support, and psychological outcomes in adolescents: The mediating role of need satisfaction and need frustration. *Child Indicators Research*, 9, 1059-1076. doi:10.1007/s12187-015-9353-z
54. Crocetti, E., Moscatelli, S., Kaniūšonytė, G., Branje, S., Žukauskienė, R., & Rubini, M. (2017). *Morality, competence, and sociability as self-definition dimensions of adolescents and their interplay with family, peers, and school: A three-wave longitudinal study*. Manuscript submitted for publication.
55. Crocetti, E., Van der Graaff, J., Moscatelli, S., Keijsers, L., Koot, H. M., Rubini, M., ... Branje, S. (2016). A longitudinal study on the effects of parental monitoring on adolescent antisocial behaviors: The moderating role of adolescent empathy. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-11. doi:10.3389/fpsyg.2016.01726
56. Crouter, A. C., & Head, M. R. (2002). Parental monitoring and knowledge of children. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook on parenting: Vol. 3: Being and becoming a parent* (2nd ed., pp. 461-484). doi:10.4324/9781410612151
57. Cudeck, R., & du Toit, S. H. C. (2002). A version of quadratic regression with interpretable parameters. *Multivariate Behavioral Research*, 37, 501-519. doi:10.1207/s15327906mbr3704_04

58. Cui, L., Morris, A. S., Criss, M. M., Houlberg, B. J., & Silk, J. S. (2014). Parental psychological control and adolescent adjustment: The role of adolescent emotion regulation. *Parenting, 14*, 47–67. doi:10.1080/15295192.2014.880018
59. Cumsille, P., Martínez, M. L., Rodríguez, V., & Darling, N. (2015). Parental and individual predictors of trajectories of depressive symptoms in Chilean adolescents. *International Journal of Clinical and Health Psychology, 15*, 208–216. doi:10.1016/j.ijchp.2015.06.001
60. Day, R. D., & Acock, A. (2004). Youth ratings of family processes and father role performance of resident and nonresident fathers. In R. D. Day & M. E. Lamb (Eds.), *Conceptualizing and measuring father involvement* (pp. 273–292). doi: 10.4324/9781410609380
61. Damon, W. (2004). What is positive youth development? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 591*, 13–24. doi:10.1177/0002716203260092
62. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In R. Dienstbier (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Vol. 38. Perspectives on motivation* (pp. 237–288). Lincoln: University of Nebraska Press.
63. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology, 49*, 14–23. doi:10.1037/0708-5591.49.1.14
64. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2012). Motivation, personality, and development within embedded social contexts: An overview of self-determination theory. In R. M. Ryan (Ed.), *Oxford handbook of human motivation* (pp. 85–107). doi:10.1093/oxford-hb/9780195399820.013.0006
65. De Goede, I. H. A., Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2008). Developmental changes in adolescents' perceptions of relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence, 38*, 75–88. doi:10.1007/s10964-008-9286-7
66. De Kemp, R. A. T., Scholte, R. H. J., Overbeek, G., & Engels, R. C. M. E. (2006). Early adolescent delinquency. *Criminal Justice and Behavior, 33*, 488–510. doi:10.1177/0093854806286208
67. De Matos, M. G., & Simões, C. (2016). From positive youth development to youth's engagement: The dream teens. *International Journal of Emotional Education, 8* (1), 4-17. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1098780.pdf>
68. De Mol, J., Lemmens, G., Verhofstadt, L., & Kuczynski, L. (2013). Intergenerational transmission in a bidirectional context. *Psychologica Belgica, 53*, 7-23. doi: 10.5334/pb-53-3-7
69. Demetriou, A., & Bakracevic, K. (2009). Reasoning and self-awareness from adolescence to middle age: Organization and development as a function of education. *Learning and Individual Differences, 19*, 181–194. doi:10.1016/j.lindif.2008.10.007
70. Depestele, L., Soenens, B., Lemmens, G. M., Dierckx, E., Schoevaerts, K., & Claes, L. (2017). Parental autonomy-support and psychological control in eating disorder patients with and without binge-eating/purging behavior and non-suicidal self-injury. *Journal of Social and Clinical Psychology, 36*, 126–141. doi:10.1521/jscp.2017.36.2.126
71. Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F., & Fraleigh, M. J. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development, 58*, 1244-1257. doi:10.2307/1130618
72. Dunn, T. J., Baguley, T., & Brunsdon, V. (2013). From alpha to omega: A practical solution to the pervasive problem of internal consistency estimation. *British Journal of Psychology, 105*, 399-412. doi:10.1111/bjop.12046

73. Eiden, R. D., Lessard, J., Colder, C. R., Livingston, J., Casey, M., & Leonard, K. E. (2016). Developmental cascade model for adolescent substance use from infancy to late adolescence. *Developmental Psychology*, *52*, 1619–1633. doi:10.1037/dev0000199
74. Elder, G. H. (1998). The life course as developmental theory. *Child development*, *69*, 1-12. doi: 10.2307/1132065
75. Elder, Jr., G. H., & Shanahan, M. J. (2006). The life course and human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 665 – 715). Hoboken, New York: Wiley.
76. Enders, C. K. (2010). *Applied missing data analysis*. Guilford Press.
77. Erentaitė, R. & Raižienė S. (2015). Lithuanian version of measure of positive youth development based on the Five Cs model. *European Journal of Developmental Psychology*, *12*, 701-717. doi:10.1080/17405629.2015.1091772
78. Farmer, A. Y., Sinha, J. W., & Gill, E. (2008). The effects of family religiosity, parental limit-setting, and monitoring on adolescent substance use. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, *7*, 428–450. doi:10.1080/15332640802508176
79. Field, A. (2016). *An adventure in statistics: the reality enigma*. Sage publications.
80. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, *34*, 906–911. doi:10.1037/0003-066x.34.10.906
81. Fletcher, A. C., Elder, G. H., Jr., & Mekos, D. (2000). Parental influences on adolescent involvement in community activities. *Journal of Research on Adolescence*, *10*, 29–48. doi:10.1207/sjra1001_2
82. Fletcher, A., Weymouth, B., Buehler, C., & Buchanan, C. (2016). Parenting stressors and young adolescents' depressive symptoms: Does high vagal suppression offer protection? *Physiology & Behavior*, *170*, 78-87. doi:10.1016/j.physbeh.2016.11.036_
83. Fousiani, K., Van Petegem, S., Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Chen, B. (2014). Does parental autonomy support relate to adolescent autonomy? An in-depth examination of a seemingly simple question. *Journal of Adolescent Research*, *29*, 299–330. doi:10.1177/0743558413502536
84. Fritz, C. O., Morris, P. E., & Richler, J. J. (2012). Effect size estimates: Current use, calculations, and interpretation. *Journal of Experimental Psychology: General*, *141*, 2-18. doi:10.1037/a0024338
85. Furman, W., & Buhrmester, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, *63*, 103-115. doi:10.2307/1130905
86. Galambos, N. L., Barker, E. T., & Almeida, D. M. (2003). Parents do matter: Trajectories of change in externalizing and internalizing problems in early adolescence. *Child Development*, *74*, 578–594. doi:10.1111/1467-8624.7402017
87. Galambos, N. L., MacDonald, S. W. S., Naphtali, C., Cohen, A.-L., & de Frias, C. M. (2005). Cognitive Performance Differentiates Selected Aspects of Psychosocial Maturity in Adolescence. *Developmental Neuropsychology*, *28*, 473–492. doi:10.1207/s15326942dn2801_2
88. Gagné, M. (2003). The role of autonomy support and autonomy orientation in prosocial behavior engagement. *Motivation and Emotion*, *27*, 199-223. doi:10.1023/A:1025007614869
89. Gault-Sherman, M. (2011). It's a two-way street: The bidirectional relationship between parenting and delinquency. *Journal of Youth and Adolescence*, *41*, 121–145. doi:10.1007/s10964-011-9656-4

90. Geldhof, G. J., & Stawski, R. S. (2015). Invariance. In S. K. Withbourne (Ed.), *Encyclopedia of Adulthood and Aging*, 1-6. doi:10.1002/9781118521373.wbeaa277
91. Geldhof, G. J., Fenn, M. L., & Finders, J. K. (2017). A self-determination perspective on self-regulation across the life span. In M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren, T.D. Little, & S. J. Lopez (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 221–235). doi:10.1007/978-94-024-1042-6_17
92. Geldhof, G. J., Preacher, K. J., & Zyphur, M. J. (2014). Reliability estimation in a multilevel confirmatory factor analysis framework. *Psychological Methods*, 19, 72-91. doi:10.1037/a0032138
93. Geldhof, G. J., Bowers, E. P., Johnson, S. K., Hershberg, R., Hilliard, L. J., & Lerner, R. M. (2014). Relational developmental systems theories of positive youth development: Methodological issues and implications. In P. C. Molenaar, R. M. Lerner, & K. Newell (Eds.), *Handbook of developmental systems theory and methodology* (pp. 66–94). New York, NY: Guilford.
94. Geldhof, G. J., Bowers, E. P., Boyd, M. J., Mueller, M. K., Napolitano, C. M., Schmid, K. L., ... Lerner, R. M. (2013). Creation of short and very short measures of the Five Cs of positive youth development. *Journal of Research on Adolescence*, 24, 163–176. doi:10.1111/jora.12039
95. Geldhof, G. J., Bowers, E. P., Mueller, M. K., Napolitano, C. M., Callina, K. S., Walsh, K. J., ... Lerner, R. M. (2015) The Five Cs model of positive youth development. In E.P. Bowers et al. (Eds.), *Promoting positive youth development, advancing responsible adolescent development* (pp. 161-186). doi:10.1007/978-3-319-17166-1_9
96. Gershoff, E. T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 128, 539–579. doi:10.1037/0033-2909.128.4.539
97. Gestsdóttir, S., & Lerner, R. M. (2007). Intentional self-regulation and positive youth development in early adolescence: Findings from the 4-h study of positive youth development. *Developmental psychology*, 43, 508-521. doi: 10.1037/0012-1649.43.2.508
98. Gignac, G. E., & Szodorai, E. T. (2016). Effect size guidelines for individual differences researchers. *Personality and Individual Differences*, 102, 74-78. doi:10.1016/j.paid.2016.06.069
99. Gil-Rivas, V; Greenberger, E; Chen, C; & Maria Montero, LL. (2003). Understanding depressed mood in the context of a family-oriented culture. *Adolescence*, 38 (149), 93 - 109. Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/1d537750>
100. Gottlieb, G., Wahlsten, D., & Lickliter R. (2006). The significance of biology for human development: A developmental psychobiological systems view. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 210 – 258). Hoboken, New York: Wiley.
101. Graber, J. A., Nichols, T., Lynne, S. D., Brooks-Gunn, J., & Botvin, G. J. (2006). A Longitudinal examination of family, friend, and media influences on competent versus problem behaviors among urban minority youth. *Applied Developmental Science*, 10, 75–85. doi:10.1207/s1532480xads1002_3
102. Greenberger, E., & Sørensen, A. B. (1974). Toward a concept of psychosocial maturity. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 329-358. doi:10.1007/BF02214746

103. Grolnick, W. S., Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1991). Inner resources for school achievement: Motivational mediators of children's perceptions of their parents. *Journal of educational psychology*, *83*, 508-517. doi:10.1037/0022-0663.83.4.508
104. Grolnick, W. S., Raftery-Helmer, J. N., Flamm, E. S., Marbell, K. N., & Cardemil, E. V. (2014). Parental provision of academic structure and the transition to middle school. *Journal of Research on Adolescence*, *25*, 668-684. doi:10.1111/jora.12161
105. Grusec, J. E., Goodnow, J. J., & Kuczynski, L. (2000). New directions in analyses of parenting contributions to children's acquisition of values. *Child Development*, *71*, 205-211. doi: 10.1111/1467-8624.00135
106. Gugliandolo, M. C., Costa, S., Cuzzocrea, F., & Larcan, R. (2015). Trait emotional intelligence as mediator between psychological control and behaviour problems. *Journal of Child and Family Studies*, *24*, 2290-2300. doi:10.1007/s10826-014-0032-3
107. Hafen, C. A., & Laursen, B. (2009). More problems and less support: Early adolescent adjustment forecasts changes in perceived support from parents. *Journal of Family Psychology*, *23*, 193-202. doi:10.1037/a0015077
108. Hale, W. W. III., VanderValk, I., Akse, J., & Meeus, W. (2008). The interplay of early adolescents' depressive symptoms, aggression and perceived parental rejection: A four-year community study. *Journal of Youth and Adolescence*, *37*, 928 -940. doi:10.1007/s10964-008-9280-0
109. Hale, W. W., III, Klimstra, T. A., Branje, S. J., Wijsbroek, S. A., & Meeus, W. H. (2013). Is adolescent generalized anxiety disorder a magnet for negative parental interpersonal behaviors? *Depression and Anxiety*, *30*, 849-856. doi:10.1002/da.22065
110. Hale, W. W. III, Crocetti, E., Nelemans, S. A., Branje, S. J. T., van Lier, P. A. C., Koot, H. M., & Meeus, W. H. J. (2015). Mother and adolescent expressed emotion and adolescent internalizing and externalizing symptom development: a six-year longitudinal study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *25*, 615-624. doi:10.1007/s00787-015-0772-7
111. Hale, W. W., III, Keijsers, L., Klimstra, T. A., Raaijmakers, Q. A., Hawk, S., Branje, S. J., . . . Meeus, W. H. (2011). How does longitudinally measured maternal expressed emotion affect internalizing and externalizing symptoms of adolescents from the general community? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, *52*, 1174- 1183. doi:10.1111/j.1469-7610.2011.02400.x
112. Hamza, C. A., & Willoughby, T. (2010). Perceived parental monitoring, adolescent disclosure, and adolescent depressive symptoms: A longitudinal examination. *Journal of Youth and Adolescence*, *40*, 902-915. doi:10.1007/s10964-010-9604-8
113. Hardy, S. A., Padilla-Walker, L. M., & Carlo, G. (2008). Parenting dimensions and adolescents' internalisation of moral values. *Journal of Moral Education*, *37*, 205-223. doi:10.1080/03057240802009512
114. Hauser Kunz, J., & Grych, J. H. (2013). Parental psychological control and autonomy granting: Distinctions and associations with child and family functioning. *Parenting*, *13*, 77-94. doi:10.1080/15295192.2012.709147
115. Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *29*, 319-335. doi:10.1023/a:1005147708827

116. Henry, C. S., Merten, M. J., Plunkett, S. W., & Sands, T. (2008). Neighborhood, parenting, and adolescent factors and academic achievement in latino adolescents from immigrant families. *Family Relations, 57*, 579–590. doi:10.1111/j.1741-3729.2008.00524.x
117. Henry, D. B., Tolan, P. H., & Gorman-Smith, D. (2005). Cluster analysis in family psychology research. *Journal of Family Psychology, 19*, 121–132. doi:10.1037/0893-3200.19.1.121
118. Hershberg, R. M., DeSouza, L. M., Warren, A. E., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2014). Illuminating trajectories of adolescent thriving and contribution through the words of youth: Qualitative findings from the 4-H study of positive youth development. *Journal of youth and adolescence, 43*, 950-970. doi:10.1007/s10964-014-0102-2
119. Hershberg, R. M., Johnson, S. K., DeSouza, L. M., Hunter, C. J., & Zaff, J. (2015). Promoting contribution among youth: Implications from positive youth development research for youth development programs. In E. P. Bowers, G. J. Geldhof, S. K. Johnson, L. J. Hilliard, R. M. Hershberg, J. V. Lerner, & R. M. Lerner (Eds.) *Promoting positive youth development, lessons from the 4-H Study*, 211–228. doi:10.1007/978-3-319-17166-1_11
120. Hoeve, M., Blokland, A., Dubas, J. S., Loeber, R., Gerris, J. R. M., & van der Laan, P. H. (2007). Trajectories of delinquency and parenting styles. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 223–235. doi:10.1007/s10802-007-9172-x
121. Holsen, I., Geldhof, J., Larsen, T., & Aardal, E. (2016). The Five Cs of positive youth development in Norway: Assessment and associations with positive and negative outcomes. *International Journal of Behavioral Development*. Advance online publication. doi:10.1177/0165025416645668
122. Hunter, S. B., Barber, B. K., & Stolz, H. E. (2014). Extending knowledge of parents' role in adolescent development: The mediating effect of self-esteem. *Journal of Child and Family Studies, 24*, 2474–2484. doi:10.1007/s10826-014-0050-1
123. Inguglia, C., Ingoglia, S., Liga, F., Lo Coco, A., & Lo Cricchio, M. (2015a). Autonomy and relatedness in adolescence and emerging adulthood: Relationships with parental support and psychological distress. *Journal of Adult Development, 22*, 1-13. doi:10.1007/s10804-014-9196-8
124. Inguglia, C., Ingoglia, S., Liga, F., Lo Coco, A., Lo Cricchio, M. G., Musso, P., ... Lim, H. J. (2015b). Parenting dimensions and internalizing difficulties in Italian and U.S. emerging adults: The intervening role of autonomy and relatedness. *Journal of Child and Family Studies, 25*, 419–431. doi:10.1007/s10826-015-0228-1
125. Jelicic, H., Bobek, D. L., Phelps, E., Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2007). Using positive youth development to predict contribution and risk behaviors in early adolescence: Findings from the first two waves of the 4-H study of positive youth development. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 263–273. doi:10.1177/0165025407076439
126. Johnson, B. M., Shulman, S., & Collins, W. A. (1991). Systemic patterns of parenting as reported by adolescents: Developmental differences and implications for psychosocial outcomes. *Journal of Adolescent Research, 6*, 235–252. doi:10.1177/074355489162006
127. Joussemet, M., Landry, R., & Koestner, R. (2008). A self-determination theory perspective on parenting. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne, 49*, 194–200. doi:10.1037/a0012754
128. Joussemet, M., Koestner, R., Lekes, N., & Houliort, N. (2004). Introducing uninteresting tasks to children: A comparison of the effects of rewards and autonomy support. *Journal of Personality, 72*, 139–166. doi:10.1111/j.0022-3506.2004.00259.x

129. Jung, T. & Wickrama, K.A.S. (2008). An introduction to latent class growth analysis and growth mixture modeling. *Social and Personality Psychology Compass*, 2 (1), 302-317. Retrieved from <http://www.statmodel2.com/download/JungWickramaLCGALGMM.pdf>
130. Kaniušonytė G. (2015). The effects of parental monitoring on adolescent and emerging adult contribution: A longitudinal examination. *International Journal of Psychological Studies*, 7, 9-17. doi:10.5539/ijps.v7n1p9
131. Kaniušonytė, G. (2015). Pozityvius jaunimo raidos trajektorijos: išskyrimas ir aprašymas. Iš Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vossylis R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje* (p. 164-172). Vilnius: MRU.
132. Kaniušonytė, G., & Žukauskienė, R. (2016). The direction of effects between perceived parental psychological control and adolescents' self-reported externalizing and internalizing problems. *International Psychology Bulletin (IPB)* 20 (3), 35-42. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Goda_Kaniusonyt/publication/306100311_The_Longitudinal_Examination_of_the_Directional_Effects_between_Perceived_Parental_Psychological_Control_and_Adolescents'_Self-Reported_Externalizing_and_Internalizing_Problems_in_Lithuania/links/57b17b0b08ae0101f1795488.pdf
133. Kaniušonytė, G., & Žukauskienė, R. (2017). Relationships with parents, identity styles and positive youth development during the transition from adolescence to emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, Advance online publication. doi:10.1177/2167696817690978
134. Karriker-Jaffe, K. J., Foshee, V. A., Ennett, S. T., & Suchindran, C. (2012). Associations of neighborhood and family factors with trajectories of physical and social aggression during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 861–877. doi:10.1007/s10964-012-9832-1
135. Keijsers, L., Branje, S. J. T., VanderValk, I. E., & Meeus, W. (2010). Reciprocal effects between parental solicitation, parental control, adolescent disclosure, and adolescent delinquency. *Journal of Research on Adolescence*, 20, 88–113. doi:10.1111/j.1532-7795.2009.00631.x
136. Kerr, M., & Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a reinterpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36, 366–380. doi:10.1037/0012-1649.36.3.366
137. Kerr, M., Stattin, H., & Burk, W. J. (2010). A reinterpretation of parental monitoring in longitudinal perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 20, 39–64. doi:10.1111/j.1532-7795.2009.00623.x
138. Kerr, M., Stattin, H., & Özdemir, M. (2012). Perceived parenting style and adolescent adjustment: Revisiting directions of effects and the role of parental knowledge. *Developmental Psychology*, 48, 1540–1553. doi:10.1037/a0027720
139. Khurana, A., Bleakley, A., Jordan, A. B., & Romer, D. (2014). The protective effects of parental monitoring and internet restriction on adolescents' risk of online harassment. *Journal of Youth and Adolescence*, 44, 1039–1047. doi:10.1007/s10964-014-0242-4
140. Killen, M., & Smetana, J.G. (2015). Origins and development of morality. In M. E. Lamb (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science*, (7th ed., pp. 701-749). NY: Wiley-Blackwell.
141. Kim, M. J., McIntosh, W. A., Anding, J., Kubena, K. S., Reed, D. B., & Moon, G. S. (2008). Perceived parenting behaviours predict young adolescents' nutritional intake and body fatness. *Maternal & child nutrition*, 4, 287-303. doi: 10.1111/j.1740-8709.2008.00142.x

142. King, P. S., Berg, C. A., Butner, J., Butler, J. M., & Wiebe, D. J. (2014). Longitudinal trajectories of parental involvement in Type 1 diabetes and adolescents' adherence. *Health Psychology, 33*, 424–432. doi:10.1037/a0032804
143. Kins, E., Beyers, W., Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2009). Patterns of home leaving and subjective well-being in emerging adulthood: The role of motivational processes and parental autonomy support. *Developmental Psychology, 45*, 1416–1429. doi:10.1037/a0015580
144. Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford publications.
145. Koepke, S., & Denissen, J. J. (2012). Dynamics of identity development and separation–individuation in parent–child relationships during adolescence and emerging adulthood–A conceptual integration. *Developmental Review, 32*, 67–88. doi:10.1016/j.dr.2012.01.001
146. Koestner, R., Ryan, R. M., Bernieri, F., & Holt, K. (1984). Setting limits on children's behavior: The differential effects of controlling vs. informational styles on intrinsic motivation and creativity. *Journal of Personality, 52*, 233–248. doi: 10.1111/j.1467-6494.1984.tb00879.x
147. Kreuter, F., & Muthén, B. (2007). Longitudinal modeling of population heterogeneity: Methodological challenges to the analysis of empirically derived criminal trajectory profiles. *Advances in latent variable mixture models*, 53-75. Retrieved from http://statmodel2.com/download/kreutermuthen_CILVR.pdf
148. Ksinan, A. J., & Vazsonyi, A. T. (2016). Longitudinal associations between parental monitoring discrepancy and delinquency: An application of the latent congruency model. *Journal of Youth and Adolescence, 45*, 2369–2386. doi:10.1007/s10964-016-0512-4
149. Kuppens, S., Grietens, H., Onghena, P., & Michiels, D. (2009). Relations between parental psychological control and childhood relational aggression: Reciprocal in nature? *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 38*, 117–131. doi:10.1080/15374410802575354
150. Kurtines, W. M., Montgomery, M. J., Eichas, K., Ritchie, R., Garcia, A., Albrecht, R., ... Lorente, C. C. (2008). Promoting Positive Identity Development in Troubled Youth: A Developmental Intervention Science Outreach Research Approach. *Identity, 8*, 125–138. doi:10.1080/15283480801938515
151. Laird, R. D. (2011) Correlates and antecedents of parental psychological control in early adolescence. *Parenting, 11*, 72-86. doi:10.1080/15295192.2011.539510
152. Laird, R. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2003). Parents' monitoring-relevant knowledge and adolescents' delinquent behavior: evidence of correlated developmental changes and reciprocal influences. *Child development, 74*, 752-768. doi:10.1111/1467-8624.00566
153. Lansford, J. E., Laird, R. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2014). Mothers' and fathers' autonomy-relevant parenting: Longitudinal links with adolescents' externalizing and internalizing behavior. *Journal of Youth and Adolescence, 43*, 1877–1889. doi:10.1007/s10964-013-0079-2
154. Lanza, S. T., Tan, X., & Bray, B. C. (2013). Latent class analysis with distal outcomes: A flexible model-based approach. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 20*, 1–26. doi:10.1080/10705511.2013.742377
155. Larson, R. W. (2006). Positive youth development, willful adolescents, and mentoring. *Journal of Community Psychology, 34*, 677–689. doi:10.1002/jcop.20123

156. Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G., & Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology, 32*, 744-754. doi:10.1037/0012-1649.32.4.744
157. Laursen, B., & Collins, W. A. (2009). Parent – child relationships during adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.). *Handbook of adolescent psychology, volume 1: contextual influences on adolescent development* (3rd ed. pp. 3 - 42). doi: 10.1002/9780470479193.adlpsy002002
158. Lee, M., & MacLean, S. (1997). Sources of parental pressure among age group swimmers. *European Journal of Physical Education, 2*, 167-177. doi:10.1080/1740898970020204
159. Lee, S. M., Daniels, M. H., & Kissinger, D. B. (2006). Parental influences on adolescent adjustment: Parenting styles versus parenting practices. *The Family Journal, 14*, 253–259. doi:10.1177/1066480706287654
160. Lerner, J. V., Phelps, E., Forman, Y., & Bowers, E.P. (2009). Positive youth development. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.). *Handbook of adolescent psychology, Volume 1: Individual bases of adolescent development* (3rd ed. pp. 524-558). doi:10.1002/9780470479193.adlpsy001016
161. Lerner, R. M. (2002). *Concepts and theories of human development* (3rd ed.). New York, NY, London: Taylor & Francis Group.
162. Lerner, R. M. (2004). Diversity in individual < - - > context relations as the basis for positive development across the life span: A developmental systems perspective for theory, research, and application. *Research in Human Development, 1*, 327–346. doi: 10.1207/s15427617rhd0104_5
163. Lerner, R. M. (2005, September). *Promoting positive youth development: Theoretical and empirical bases*. White paper prepared for the Workshop on the Science of Adolescent Health and Development, National Research Council/Institute of Medicine. Washington, DC: National Academies of Science.
164. Lerner, R. M. (2012). Developmental science: Past, present, and future. *International Journal of Developmental Science, 6*, 29-36. doi: 10.3233/DEV-2012-12102
165. Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2013). *The positive development of youth: Comprehensive findings from the 4-H study of positive youth development*. Institute for Applied Research in Youth Development, Tufts University.
166. Lerner, R. M., Dowling, E. M., & Anderson, P. M. (2003). Positive youth development: thriving as the basis of personhood and civil society. *Applied Developmental Science, 7*, 172–180. doi:10.1207/s1532480xads0703_8
167. Lerner, R. M., Fisher, C. B., & Weinberg, R. A. (2000). Toward a science for and of the people: Promoting civil society through the application of developmental science. *Child Development, 71*, 11–20. doi:10.1111/1467-8624.00113
168. Lerner, R. M., Almerigi, J., Theokas, C., Lerner, J. V. (2005). Positive youth development: A view of the issues. *The Journal of Early Adolescence, 25*, 10–16. doi:10.1177/0272431604273211
169. Lerner, R. M., Hershberg, R. M., Hilliard, L. J., & Johnson, S. K. (2015). Concepts and theories of human development. In M. H. Bornstein, & M. E. Lamb (Eds.). *Developmental science- An advanced textbook* (7th ed. spp. 3-42). New York and London: Psychology Press.

170. Lerner, R.M., Lerner, J.V., Bowers, E., & Geldhof, G.J. (2015). Positive youth development and relational-developmental-systems. In R.M. Lerner, W.F. Overton, & P.C.M. Molenaar (Eds) *Handbook of child psychology and developmental science, theory and method*. (7th ed., pp. 607-651). Hoboken, New York: Wiley.
171. Lerner, R. M., Johnson, S. K., Wang, J., Ferris, K. A., & Hershberg, R. M. (2015). The study of the development of civic engagement within contemporary developmental science: Theory, method, and application. *Research in Human Development, 12*, 149-156. doi: 10.1080/15427609.2015.1013759
172. Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Phelps, E., Naudeau, S., & Von Eye, A. (2006). Towards a new vision and vocabulary about adolescence: Theoretical, empirical, and applied bases of a "Positive Youth Development" perspective. In Balter, L., & Tamis-LeMonda, C. S. (Eds.). *Child psychology: A handbook of contemporary issues* (pp. 445-469). New York: Psychology Press/Taylor & Francis.
173. Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdottir, S. Naudeau, S., Jeličić, H., Alberts, A. E., Ma, L., Smith, L. M., Bobek, D. L., Richman-Raphael, D., Simpson, I., Christiansen, E. D., & von Eye, A. (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H study of positive youth development. *Journal of Early Adolescence, 25*, 17-71. doi:10.1177/0272431604272461
174. Lerner, R. M., Wang, J., Hershberg, R. M., Buckingham, M. H., Harris, E. M., Tirrell, J. M., ... Lerner, J. V. (2017). Positive youth development among minority youth: A relational developmental systems model. In N. J. Cabrera & B. Leyendecker (Eds.), *Handbook on positive development of minority children and youth* (pp. 5-17). doi:10.1007/978-3-319-43645-6_1
175. Lewin-Bizan, S., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2010). One good thing leads to another: Cascades of positive youth development among American adolescents. *Development and psychopathology, 22*, 759-770. doi:10.1017/s0954579410000441
176. Lewin-Bizan, S., Lynch, A. D., Fay, K., Schmid, K., McPherran, C., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2010). Trajectories of positive and negative behaviors from early- to middle- adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 39*, 751-763. doi: 10.1007/s10964-010-9532-7
177. Li, X., Feigelman, S., & Stanton, B. (2000). Perceived parental monitoring and health risk behaviors among urban low-income African-American children and adolescents. *Journal of Adolescent Health, 27*, 43-48. doi:10.1016/s1054-139x(99)00077-4
178. Li, X., Li, D., & Newman, J. (2013). Parental behavioral and psychological control and problematic internet use among chinese adolescents: The mediating role of self-control. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 16*, 442-447. doi:10.1089/cyber.2012.0293
179. Li, X., Stanton, B., & Feigelman, S. (2000). Impact of perceived parental monitoring on adolescent risk behavior over 4 years. *Journal of Adolescent Health, 27*, 49-56. doi:10.1016/s1054-139x(00)00092-6
180. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Statistinių rodiklių analizė. Paimta iš [https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize/](https://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize#/)
181. Liew, J., Kwok, O., Chang, Y., Chang, B. W., & Yeh, Y.-C. (2014). Parental autonomy support predicts academic achievement through emotion-related self-regulation and adaptive skills in Chinese American adolescents. *Asian American Journal of Psychology, 5*, 214-222. doi:10.1037/a0034787

182. Little, P. T. D. (2013). *Longitudinal structural equation modeling*. Guilford Press.
183. Longmore, M. A., Manning, W. D., & Giordano, P. C. (2012). Parent-child relationships in adolescence. In M. A. Fine & F. D. Fincham (Eds.) *Handbook of family theories: A content-based approach* (pp. 28-50). doi: 10.4324/9780203075180.ch3
184. Loukas, A. (2009). Examining temporal associations between perceived maternal psychological control and early adolescent internalizing problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 1113–1122. doi:10.1007/s10802-009-9335-z
185. Loukas, A., Paulos, S. K., & Robinson, S. (2005). Early adolescent social and overt aggression: Examining the roles of social anxiety and maternal psychological control. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 335–345. doi:10.1007/s10964-005-5757-2
186. Lucke, J. F. (2005). “Rassling the hog”: the influence of correlated item error on internal consistency, classical reliability, and congeneric reliability. *Applied psychological measurement*, 29, 106-125. doi:10.1177/0146621604272739
187. Luebbe, A. M., Bump, K. A., Fussner, L. M., & Rulon, K. J. (2014). Perceived maternal and paternal psychological control: Relations to adolescent anxiety through deficits in emotion regulation. *Child Psychiatry & Human Development*, 45, 565-576. doi:10.1007/s10578-013-0425-3
188. Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., & Beyers, W. (2006). Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of Adolescence*, 29, 361–378. doi:10.1016/j.adolescence.2005.03.008
189. Luyckx, K., Lens, W., Smits, I., & Goossens, L. (2010). Time perspective and identity formation: Short-term longitudinal dynamics in college students. *International Journal of Behavioral Development*, 34, 238–247. doi: 10.1177/0165025409350957
190. Luyckx, K., Soenens, B., Goossens, L., & Vansteenkiste, M. (2007). Parenting, identity formation, and college adjustment: A mediation model with longitudinal data. *Identity: An international journal of theory and research*, 7, 309-330. doi:10.1080/15283480701600785
191. Luyckx, K., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Goossens, L., & Berzonsky, M. D. (2007). Parental psychological control and dimensions of identity formation in emerging adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21, 546–550. doi:10.1037/0893-3200.21.3.546
192. Luyckx, K., Tildesley, E. A., Soenens, B., Andrews, J. A., Hampson, S. E., Peterson, M., & Duriez, B. (2011). Parenting and trajectories of children’s maladaptive behaviors: A 12-year prospective community study. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40, 468-478. doi: 10.1080/15374416.2011.563470
193. Malti, T., Eisenberg, N., Kim, H., & Buchmann, M. (2013). Developmental trajectories of sympathy, moral emotion attributions, and moral reasoning: The role of parental support. *Social Development*, 22, 773–793. doi:10.1111/sode.12031
194. Mann, F. D., Kretsch, N., Tackett, J. L., Harden, K. P., & Tucker-Drob, E. M. (2015). Personxenvironment interactions on adolescent delinquency: Sensation seeking, peer deviance and parental monitoring. *Personality and Individual Differences*, 76, 129–134. doi:10.1016/j.paid.2014.11.055
195. Manzeske, D. P., & Stright, A. D. (2009). Parenting styles and emotion regulation: The role of behavioral and psychological control during young adulthood. *Journal of Adult Development*, 16, 223–229. doi:10.1007/s10804-009-9068-9

196. Marbell, K. N., & Grolnick, W. S. (2012). Correlates of parental control and autonomy support in an interdependent culture: A look at Ghana. *Motivation and Emotion*, 37, 79–92. doi:10.1007/s11031-012-9289-2
197. McDonald, R. P. (1978). Generalizability in factorable domains: “domain validity and generalizability”. *Educational and Psychological Measurement*, 38, 75–79. doi:10.1177/001316447803800111
198. McLeod, B. D., Wood, J. J., & Weisz, J. R. (2007). Examining the association between parenting and childhood anxiety: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 27, 155–172. doi:10.1016/j.cpr.2006.09.002
199. McNally, S., Eisenberg, N., & Harris, J. D. (1991). Consistency and change in maternal child-rearing practices and values: A longitudinal study. *Child Development*, 62, 190. doi:10.2307/1130714
200. Meeus, W. (2016). Adolescent psychosocial development: A review of longitudinal models and research. *Developmental Psychology*, 52, 1969–1993. doi:10.1037/dev0000243
201. Meredith, W. (1993). Measurement invariance, factor analysis and factorial invariance. *Psychometrika*, 58, 525–543. doi:10.1007/bf02294825
202. Morton, K. L., Barling, J., Rhodes, R. E., Mâsse, L. C., Zumbo, B. D., & Beauchamp, M. R. (2011). The application of transformational leadership theory to parenting: questionnaire development and implications for adolescent self-regulatory efficacy and life satisfaction. *Journal of sport & exercise psychology*, 33, 688-709. doi:10.1123/jsep.33.5.688
203. Muthén, B. (2004). Latent variable analysis: Growth mixture modeling and related techniques for longitudinal data. In D. Kaplan (Ed.), *The Sage handbook of quantitative methodology for the social sciences* (pp. 345-368). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
204. Muthén, L.K. and Muthén, B.O. (1998-2015). *Mplus user's guide. Seventh edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén
205. Nanda, M. M., Kotchick, B. A., & Grover, R. L. (2011). Parental psychological control and childhood anxiety: The mediating role of perceived lack of control. *Journal of Child and Family Studies*, 21, 637–645. doi:10.1007/s10826-011-9516-6
206. Napolitano, C. M., Bowers, E. P., Gestsdottir, S., Depping, M., von Eye, A., Chase, P., & Lerner, J. V. (2011). The role of parenting and goal selection in positive youth development: A person-centered approach. *Journal of adolescence*, 34, 1137-1149. doi:10.1016/j.adolescence.2011.07.008
207. Nelemans, S. A., Hale, W. W., III, Branje, S. J., Hawk, S. T., & Meeus, W. H. (2014). Maternal criticism and adolescent depressive and generalized anxiety disorder symptoms: A 6-year longitudinal community study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42, 755–766. doi:10.1007/s10802-013-9817-x
208. Nelson, L. J., Padilla-Walker, L. M., Christensen, K. J., Evans, C. A., & Carroll, J. S. (2010). Parenting in emerging adulthood: An examination of parenting clusters and correlates. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 730–743. doi:10.1007/s10964-010-9584-8
209. Newton, E. K., Laible, D., Carlo, G., Steele, J. S., & McGinley, M. (2014). Do sensitive parents foster kind children, or vice versa? Bidirectional influences between children’s prosocial behavior and parental sensitivity. *Developmental Psychology*, 50, 1808–1816. doi:10.1037/a0036495

210. Nylund, K. L., Asparouhov, T., & Muthén, B. O. (2007). Deciding on the number of classes in latent class analysis and growth mixture modeling: A Monte Carlo simulation study. *Structural equation modeling, 14*, 535-569. doi:10.1080/10705510701575396
211. Ohannessian, C. M. (2012). Discrepancies in adolescents' and their mothers' perceptions of the family and adolescent externalizing problems. *Family science, 3*, 135-140. doi:10.1080/19424620.2012.704596
212. Ohannessian, C. M., & De Los Reyes, A. (2014). Discrepancies in adolescents' and their mothers' perceptions of the family and adolescent anxiety symptomatology. *Parenting, 14*, 1-18. doi:10.1080/15295192.2014.870009
213. Padilla-Walker, L. M., & Nelson, L. J. (2012). Black hawk down?: Establishing helicopter parenting as a distinct construct from other forms of parental control during emerging adulthood. *Journal of Adolescence, 35*, 1177-1190. doi:10.1016/j.adolescence.2012.03.007
214. Padilla-Walker, L. M., Christensen, K. J., & Day, R. D. (2011). Proactive parenting practices during early adolescence: A cluster approach. *Journal of Adolescence, 34*, 203-214. doi:10.1016/j.adolescence.2010.05.008
215. Padilla-Walker, L. M., Fraser, A. M., & Harper, J. M. (2012). Walking the walk: The moderating role of proactive parenting on adolescents' value-congruent behaviors. *Journal of adolescence, 35*, 1141-1152. doi:10.1016/j.adolescence.2012.03.003
216. Pallock, L. L., & Lamborn, S. D. (2006). Beyond parenting practices: Extended kinship support and the academic adjustment of African-American and European-American teens. *Journal of Adolescence, 29*, 813-828. doi:10.1016/j.adolescence.2005.12.003
217. Pardini, D. A., Fite, P. J., & Burke, J. D. (2007). Bidirectional associations between parenting practices and conduct problems in boys from childhood to adolescence: The moderating effect of age and African-American ethnicity. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 647-662. doi:10.1007/s10802-007-9162-z
218. Phelps, E., Zimmerman, S., Warren, A. E. A., Jeličić, H., von Eye, A., & Lerner, R. M. (2009). The structure and developmental course of positive youth development (PYD) in early adolescence: Implications for theory and practice. *Journal of Applied Developmental Psychology, 30*, 571-584. doi:10.1016/j.appdev.2009.06.003
219. Phelps, E., Balsano, A., Fay, K., Peltz, J., Zimmerman, S., Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2007). Nuances in early adolescent development trajectories of positive and of problematic/risk behaviors: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Child and Adolescent Clinics of North America, 16*, 473-496. doi:10.1016/j.chc.2006.11.006
220. Piquart, M. (2015). Associations of parenting styles and dimensions with academic achievement in children and adolescents: A meta-analysis. *Educational Psychology Review, 28*, 475-493. doi:10.1007/s10648-015-9338-y
221. Popa, D., & Voicu, B. C. (2015 October). *The impact of parents' autonomy support and involvement on the students' self-esteem*. Paper presented at the International Conference "Psychology and the realities of the contemporary world", Bucharest, Romania. Abstract retrieved from http://www.rjeap.ro/files/vol6si/RJEAP_special_issue_2015.pdf
222. Raftery-Helmer, J. N., & Grolnick, W. S. (2015). Childrens coping with academic failure: Relations with contextual and motivational resources supporting competence. *The Journal of Early Adolescence, 36*, 1017-1041. doi:10.1177/0272431615594459
223. Raižienė, S., Gabrielavičiūtė, I., ir Garckija, R. (2015). Pozityvios jaunimo raidos koncepcijos apžvalga. Iš Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I.,

- Garckija, R., Vosylis, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje* (p. 22-54). Vilnius: MRU.
224. Ramos-Olazagasti, M. A., Shrout, P. E., Yoshikawa, H., Canino, G. J., & Bird, H. R. (2013). Contextual risk and promotive processes in Puerto Rican youths' internalizing trajectories in Puerto Rico and New York. *Development and psychopathology*, *25*, 755-771. doi:10.1017/s0954579413000151
225. Ratelle, C. F., Duchesne, S., & Guay, F. (2017). Predicting school adjustment from multiple perspectives on parental behaviors. *Journal of Adolescence*, *54*, 60-72. doi:10.1016/j.adolescence.2016.11.008
226. Ryan, R. M. (1982). Control and information in the intrapersonal sphere: An extension of cognitive evaluation theory. *Journal of personality and social psychology*, *43*, 450. doi:10.1037//0022-3514.43.3.450
227. Ryan, R. M., Deci, E. L., Grolnick, W. S., & La Guardia, J. G. (2006). The significance of autonomy and autonomy support in psychological development and psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: Theory and method*. (Vol. 1, pp. 795-849). New Jersey: Wiley
228. Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. (1995). Authoritative, authoritarian, and permissive parenting practices: Development of a new measure. *Psychological Reports*, *77*, 819-830. doi:10.2466/pr0.1995.77.3.819
229. Rogers, K. N., Buchanan, C. M., & Winchell, M. E. (2003). Psychological control during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, *23*, 349-383. doi:10.1177/0272431603258344
230. Rosenthal, R. (1994). Parametric measures of effect size. In H. Cooper & L. V. Hedges (Eds.), *The Handbook of Research Synthesis* (pp. 231-244). New York, NY: Sage.
231. Roberts, G. C., Block, J. H., & Block, J. (1984). Continuity and change in parents' child-rearing practices. *Child Development*, *55*, 586-597. doi:10.2307/1129970
232. Roth, G., & Assor, A. (2012). The costs of parental pressure to express emotions: Conditional regard and autonomy support as predictors of emotion regulation and intimacy. *Journal of Adolescence*, *35*, 799-808. doi:10.1016/j.adolescence.2011.11.005
233. Roth, G., Kanat-Maymon, Y., & Assor, A. (2015). The role of unconditional parental regard in autonomy-supportive parenting. *Journal of Personality*, *84*, 716-725. doi:10.1111/jopy.12194
234. Roth, J., Brooks-Gunn, J., Murray, L., & Foster, W. (1998). Promoting healthy adolescents: Synthesis of youth development program evaluations. *Journal of Research on Adolescence*, *8*, 423-459. doi:10.1207/s15327795jra0804_2
235. Rudolph, K. D., & Conley, C. S. (2005). The socioemotional costs and benefits of social-evaluative concerns: Do girls care too much? *Journal of Personality*, *73*, 115-138. doi:10.1111/j.1467-6494.2004.00306.x
236. Rueth, J. E., Otterpohl, N., & Wild, E. (2016). Influence of parenting behavior on psychosocial adjustment in early adolescence: Mediated by anger regulation and moderated by gender. *Social Development*, *26*, 40-58. doi:10.1111/sode.12180

237. Sameroff, A. (2010). A Unified Theory of Development: A Dialectic Integration of Nature and Nurture. *Child Development, 81*, 6–22. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01378.x
238. Satorra, A., & Bentler P. M. (1994). Corrections to test statistics and standard errors in covariance structure analysis. In von Eye A., & Clogg C. C. (Eds.), *Latent variables analysis: Applications to developmental research*. (pp. 399-419). Sage Publications, Inc.: Thousand Oaks, CA.
239. Schaefer, E. S. (1965a). Children's reports of parental behavior: An inventory. *Child Development, 36*, 413-424. doi:10.2307/1126465
240. Schaefer, E. S. (1965b). A configurational analysis of children's reports of parent behavior. *Journal of Consulting Psychology, 29*, 552-557. doi:10.1037/h0022702
241. Schwarz, J. C., Barton-Henry, M. L., & Pruzinsky, T. (1985). Assessing child-rearing behaviors: A comparison of ratings made by mother, father, child, and sibling on the CRPBI. *Child Development, 56*, 462-479. doi:10.2307/1129734
242. Schwartz, S. J., Phelps, E., Lerner, J. V., Huang, S., Brown, C. H., Lewin-Bizan, S.,...Lerner, R. M. (2010). Promotion as prevention: Positive youth development as protective against tobacco, alcohol, illicit drug, and sex initiation. *Applied Developmental Science, 14*, 197–211. doi:10.1080/10888691.2010.516186
243. Schmid, K., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self-regulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence, 34*, 1127-1136. doi:10.1016/j.adolescence.2011.07.009
244. Shillington, A. M., Lehman, S., Clapp, J., Hovell, M. F., Sipan, C., & Blumberg, E. J. (2005). Parental monitoring: Can it continue to be protective among high-risk adolescents? *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse, 15*, 1–15. doi:10.1300/j029v15n01_01
245. Seiffge-Krenke, I., & Pakalniskiene, V. (2010). Who shapes whom in the family: Reciprocal links between autonomy support in the family and parents' and adolescents' coping behaviors. *Journal of Youth and Adolescence, 40*, 983–995. doi:10.1007/s10964-010-9603-9
246. Serbin, L. A., Kingdon, D., Ruttle, P. L. and Stack, D.M. (2015). The impact of children's internalizing and externalizing problems on parenting: Transactional processes and reciprocal change over time. *Development and Psychopathology, 27*, 969–986. doi:10.1017/S0954579415000632
247. Shek, D. T. L., Siu, A. M. H., & Tak Yan Lee. (2007). The Chinese positive youth development scale: A validation study. *Research on Social Work Practice, 17*, 380–391. doi:10.1177/1049731506296196
248. Sher-Censor, E., Parke, R. D., & Coltrane, S. (2010). Parents' promotion of psychological autonomy, psychological control, and Mexican–American adolescents' adjustment. *Journal of Youth and Adolescence, 40*, 620–632. doi:10.1007/s10964-010-9552-3
249. Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T., & Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs? *Journal of Research on Adolescence, 13*, 113-128. doi:10.1111/1532-7795.1301004
250. Simons, L. G., & Conger, R. D. (2007). Linking mother–father differences in parenting to a typology of family parenting styles and adolescent outcomes. *Journal of Family Issues, 28*, 212–241. doi:10.1177/0192513x06294593

251. Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Conger, R. D., & Wu, C. (1991). Intergenerational transmission of harsh parenting. *Developmental Psychology, 27*, 159–171. doi:10.1037/0012-1649.27.1.159
252. Skinner, E., Johnson, S., & Snyder, T. (2005). Six dimensions of parenting: A motivational model. *Parenting, 5*, 175–235. doi:10.1207/s15327922par0502_3
253. Slavkin, M., & Stright, A. D. (2000). Gender role differences in college students from one- and two-parent families. *Sex Roles, 42*, 23–37. doi:10.1023/a:1007028126593
254. Small, S. A., & Kerns, D. (1993). Unwanted sexual activity among peers during early and middle adolescence: Incidence and risk factors. *Journal of Marriage and the Family, 55*, 941–952. doi:10.2307/352774
255. Smetana, J. G., & Daddis, C. (2002). Domain-specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practices. *Child Development, 73*, 563–580. doi:10.1111/1467-8624.00424
256. Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology, 57*, 255–284. doi:10.1146/annurev.psych.57.102904.190124
257. Smits, I., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyckx, K., & Goossens, L. (2010). Why do adolescents gather information or stick to parental norms? Examining autonomous and controlled motives behind adolescents' identity style. *Journal of Youth and Adolescence, 39*, 1343–1356. doi:10.1007/s10964-009-9469-x
258. Smits, I., Soenens, B., Luyckx, K., Berzonsky, M., Goossens, L., Kunnen, S., & Bosma H. (2009). The identity style inventory—version 4: A cross-national study in scale development and validation. I. Smits (Ed.), *Identity styles in adolescence: Measurement and associations with perceived parenting, personal well-being, and interpersonal functioning* (pp. 57–105). Unpublished doctoral dissertation, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium.
259. Smokowski, P. R., Bacallao, M. L., Cotter, K. L., & Evans, C. B. R. (2014). The effects of positive and negative parenting practices on adolescent mental health outcomes in a multicultural sample of rural youth. *Child Psychiatry & Human Development, 46*, 333–345. doi:10.1007/s10578-014-0474-2
260. Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 589–604. doi:10.1007/s10964-005-8948-y
261. Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2010). A theoretical upgrade of the concept of parental psychological control: Proposing new insights on the basis of self-determination theory. *Developmental Review, 30*, 74–99. doi: 10.1016/j.dr.2009.11.001
262. Soenens, B., Deci, E. L., & Vansteenkiste, M. (2017). How parents contribute to children's psychological health: The critical role of psychological need support. In M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren, T.D. Little, & S. J. Lopez (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 71–187). doi:10.1007/978-94-024-1042-6_13
263. Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Sierens, E. (2009). How Are Parental Psychological Control and Autonomy-Support Related? A Cluster-Analytic Approach. *Journal of Marriage and Family, 71*, 187–202. doi:10.1111/j.1741-3737.2008.00589.x
264. Soenens, B., Park, S.Y., Vansteenkiste, M., & Mouratidis, A. (2012). Perceived parental psychological control and adolescent depressive experiences: A cross-cultural study with

- Belgian and South-Korean adolescents. *Journal of Adolescence*, 35, 261–272. doi:10.1016/j.adolescence.2011.05.001
265. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyckx, K., & Goossens, L. (2006). Parenting and adolescent problem behavior: an integrated model with adolescent self-disclosure and perceived parental knowledge as intervening variables. *Developmental psychology*, 42, 305–318. doi:10.1037/0012-1649.42.2.305
266. Soenens, B., Luyckx, K., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Goossens, L. (2008). Clarifying the link between parental psychological control and adolescents' depressive symptoms: Reciprocal versus unidirectional models. *Merrill-Palmer Quarterly*, 54, 411–444. doi:10.1353/mpq.0.0005
267. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyten, P., Duriez, B., & Goossens, L. (2005). Maladaptive perfectionistic self-representations: The mediational link between psychological control and adjustment. *Personality and Individual Differences*, 38, 487–498. doi:10.1016/j.paid.2004.05.008
268. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Luyckx, K., Goossens, L., Beyers, W., & Ryan R. M. (2007). Conceptualizing parental autonomy support: Adolescent perceptions of promotion of independence versus promotion of volitional functioning. *Developmental Psychology*, 43, 633–646. doi:10.1037/0012-1649.43.3.633
269. Sorkhabi, N., & Middaugh, E. (2013). How variations in parents' use of confrontive and coercive control relate to variations in parent–adolescent conflict, adolescent disclosure, and parental knowledge: adolescents' perspective. *Journal of Child and Family Studies*, 23, 1227–1241. doi:10.1007/s10826-013-9783-5
270. Spithoven, A., Bijttebier, P., Van Leeuwen, K., & Goossens, L. (2017, April). Peer- and parent-related loneliness: Differential relationships with parenting behavior. Paper presented at the 2017 Society for Research in Child Development Biennial Meeting, Austin, TX, USA. Abstract retrieved from <https://lirias.kuleuven.be/handle/123456789/568420>
271. Steinberg, L. (2005). Psychological control: Style or substance? *New Directions for Child and Adolescent Development*, 108, 71–78. doi:10.1002/cd.129
272. Stice, E., & Barrera, M. (1995). A longitudinal examination of the reciprocal relations between perceived parenting and adolescents' substance use and externalizing behaviors. *Developmental psychology*, 31, 322–334. doi: 10.1037//0012-1649.31.2.322
273. Thelen, E., & Smith, L. B. (2006). Dynamic systems theories. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 258 – 312). Hoboken, New York: Wiley.
274. Theokas, C., & Lerner, R. M. (2006). Observed ecological assets in families, schools, and neighborhoods: Conceptualization, measurement, and relations with positive and negative developmental outcomes. *Applied Developmental Science*, 10, 61–74. doi:10.1207/s1532480xads1002_2
275. To, S., Helwig, C. C., & Yang, S. (2017). Predictors of children's rights attitudes and psychological well-being among rural and urban mainland Chinese adolescents. *Social Development*, 26, 185–203. doi:10.1111/sode.12195
276. Truskauskaitė-Kunevičienė, I. (2015). The role of life satisfaction and volunteering frequency in predicting youth contribution to self, family and community. *International Journal of Psychological Studies*, 7, 51–58. doi:10.5539/ijps.v7n1p51

277. Truskauskaitė-Kunevičienė, I. (2017). *Pozityvios jaunimo raidos mechanizmai inter-
venciniais programos kontekste* (Daktaro disertacija, Mykolo Romerio Universitetas).
278. Truskauskaitė-Kunevičienė, I. & Kaniušonytė, G. (2017). *The three-dimensional contribu-
tion scale (3DCON): Development and psychometric evaluation*. Manuscript submitted for
publication.
279. Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., & Robins, R. W. (2003). Stability of self-es-
teem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 205–220.
doi:10.1037/0022-3514.84.1.205
280. Tu, Y. C., Lee, H. C., Chen, H. Y., & Kao, T. F. (2014). A study on the relationships among
psychological control, adolescent depression and antisocial behavior in Taiwan. *Procedia
- Social and Behavioral Sciences*, 122, 335–343. doi:10.1016/j.sbspro.2014.01.1349
281. Turner, R. A., Irwin, C. E., Tschann, J. M., & Millstein, S. G. (1993). Autonomy, related-
ness, and the initiation of health risk behaviors in early adolescence. *Health Psychology*,
12, 200–208. doi:10.1037/0278-6133.12.3.200
282. Van Assche, E., Moons, T., Van Leeuwen, K., Colpin, H., Verschueren, K., Van Den
Noortgate, W., ... Claes, S. (2016). Depressive symptoms in adolescence: The role of per-
ceived parental support, psychological control, and proactive control in interaction with
5-HTTLPR. *European Psychiatry*, 35, 55–63. doi:10.1016/j.eurpsy.2016.01.2428
283. Van Eijck, F. E., Branje, S. J., Hale, W. W., III, & Meeus, W. H. (2012). Longitudinal asso-
ciations between perceived parent–adolescent attachment relationship quality and gener-
alized anxiety disorder symptoms in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*,
40, 871–883. doi:10.1007/s10802-012-9613-z
284. Vandenberg, R. J., & Lance, C. E. (2000). A review and synthesis of the measurement
invariance literature: Suggestions, practices, and recommendations for organizational re-
search. *Organizational Research Methods*, 3, 4–70. doi:10.1177/109442810031002
285. Van Heel, M., Bijttebier, P., Claes, S., Colpin, H., Goossens, L., Van Den Noortgate, W.,
... Van Leeuwen, K. (2017). Measuring parenting throughout adolescence. *Assessment*.
Advance online publication. doi:10.1177/1073191116686827
286. Van der Giessen, D., Branje, S., & Meeus, W. (2014). Perceived autonomy support from
parents and best friends: Longitudinal associations with adolescents' depressive symp-
toms. *Social Development*, 23, 537–555. doi: 10.1111/sode.12061
287. Vansteenkiste, M., & Ryan, R. M. (2013). On psychological growth and vulnerability: Ba-
sic psychological need satisfaction and need frustration as a unifying principle. *Journal of
Psychotherapy Integration*, 23, 263–280. doi:10.1037/a0032359
288. Vansteenkiste, M., Zhou, M., Lens, W., & Soenens, B. (2005). Experiences of autonomy
and control among chinese learners: Vitalizing or immobilizing? *Journal of Educational
Psychology*, 97, 468–483. doi:10.1037/0022-0663.97.3.468
289. von Eye, A., Bergman, L. R., & Hsieh C. (2015). Person-oriented methodological ap-
proaches. In R.M. Lerner, W.F. Overton, & P.C.M. Molenaar (Eds) *Handbook of child psy-
chology and developmental science, theory and method*. (7th ed., pp. 607–651). Hoboken,
New York: Wiley.
290. Vosylis, R. (2015). Tęstinio „POSIDEV“ tyrimo metodologija. Iš Žukauskienė, R.,
Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vosylis R., Kaniušonytė,
G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje* (p. 128-
164). Vilnius: MRU

291. Walker, L. J., Hennig, K. H., & Krettenauer, T. (2000). Parent and peer contexts for children's moral reasoning development. *Child development*, *71*, 1033-1048. doi:10.1111/1467-8624.00207
292. Wang, Q., Pomerantz, E. M., & Chen, H. (2007). The role of parents? Control in early adolescents? Psychological functioning: A longitudinal investigation in the United States and China. *Child Development*, *78*, 1592-1610. doi:10.1111/j.1467-8624.2007.01085.x
293. Warren, M. T., Wray-Lake, L., Rote, W. M., & Shubert, J. (2016). Thriving while engaging in risk? Examining trajectories of adaptive functioning, delinquency, and substance use in a nationally representative sample of U.S. adolescents. *Developmental Psychology*, *52*, 296-310. doi:10.1037/a0039922
294. Wehmeyer, M. L., Shogren, K. A., Little, T. D., & Lopez S. J. (2017). Introduction to the self-determination construct. In M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren, T.D. Little, & S. J. Lopez (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 3-16). doi:10.1007/978-94-024-1042-6_1
295. Weil, L. G., Fleming, S. M., Dumontheil, I., Kilford, E. J., Weil, R. S., Rees, G., ... Blakemore, S.-J. (2013). The development of metacognitive ability in adolescence. *Consciousness and Cognition*, *22*, 264-271. doi:10.1016/j.concog.2013.01.004
296. Wickrama, K. K., Lee, T. K., O'Neal, C. W., & Lorenz, F. O. (2016). *Higher-order growth curves and mixture modeling with Mplus: A practical guide*. Routledge.
297. Wijsbroek, S. A. M., Hale, W. W. III, Raaijmakers, Q. A. W., & Meeus, W. H. J. (2011). The direction of effects between perceived parental behavioral control and psychological control and adolescents' self-reported GAD and SAD symptoms. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *20*, 361-371. doi:10.1007/s00787-011-0183-3
298. Youniss, J., & Levine, P. (Eds.). (2009). *Engaging young people in civic life*. Nashville, TN: Vanderbilt University Press. doi:10.5860/choice.47-3941
299. Zaff, J. F., Kawashima-Ginsberg, K., & Lin, E. S. (2011). Advances in civic engagement research. *Advances in Child Development and Behavior*, *40*, 273-308. doi:10.1016/b978-0-12-386492-5.00011-7
300. Zaff, J. F., Boyd, M., Li, Y., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2010). Active and engaged citizenship: Multi-group and longitudinal factorial analysis of an integrated construct of civic engagement. *Journal of Youth and Adolescence*, *39*, 736-750. doi: 10.1007/s10964-010-9541-6
301. Zimmerman, S. M., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2008). Positive and negative developmental trajectories in U.S. adolescents: Where the positive youth development perspective meets the deficit model. *Research in Human Development*, *5*, 153-165. doi:10.1080/15427600802274001
302. Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vosylis, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. (2015) *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje*. Vilnius: MRU
303. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., & Malinauskienė, O. (2015). Systematic review of the measurement properties of questionnaires for the measurement of the well-being of children and adolescents. *Social Inquiry into Well-Being*, *1*, 40-75. doi:10.13165/siiw-15-1-1-05

8. PRIEDAI

Priedas 8.1.

8.1.1 lentelė. Charakterio tvirtumo skalės matavimo modelio parametrų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	4,10 (4)		0,999		0,011 [0,000-0,103]		0,020	7480,74
M2 silpnas	15,91 (7)	M2 vs. M1	0,955	0,044	0,076 [0,025-0,127]	0,065	0,089	7478,28
M3 iš dalies silpnas	7,71 (6)	M3 vs. M1	0,991	0,008	0,036 [0,000-0,100]	0,025	0,053	7473,92
M4 stiprus	10,99 (9)	M4 vs. M3	0,990	0,001	0,032 [0,000-0,086]	0,004	0,070	7458,93

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.2 lentelė. Charakterio tvirtumo skalės matavimo modelio parametrų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	ΔCFI	RMSEA [90% CI]	$\Delta RMSEA$	SRMR	BIC
M1 formos	148,38 (74)		0,970		0,047 [0,036-0,058]		0,064	25676,02
M2 silpnas	161,13 (83)	M2 vs. M1	0,968	0,002	0,046 [0,035-0,056]	0,001	0,073	25638,45
M3 stiprus	237,26 (92)	M3 vs. M2	0,941	0,027	0,059 [0,050-0,068]	0,014	0,084	25665,13
M4 iš dalies stiprus	179,38 (90)	M4 vs. M2	0,964	0,004	0,047 [0,037- 0,057]	0,001	0,078	25613,96

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.3 lentelė. Kompetencijos skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	1,22 (3)		1,000		0,000 [0,000-0,079]		0,023	7600,99
M2 silpnas	4,733 (5)	M2 vs. M1	1,000	0	0,000 [0,000-0,092]	0	0,036	7592,93
M3 stiprus	7,14 (8)	M3 vs. M2	1,000	0	0,000 [0,000-0,074]	0	0,033	7577,07

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.4 lentelė. Kompetencijos skalės matavimo modelio parametų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	210,49 (70)		0,945		0,066 [0,056-0,077]		0,085	26557,45
M2 silpnas	226,91 (79)	M2 vs. M1	0,942	0,003	0,064 [0,055-0,074]	0,002	0,089	26519,97
M3 stiprus	278,67 (88)	M3 vs. M2	0,926	0,016	0,069 [0,060-0,078]	0,005	0,036	26518,33
M4 iš dalies stiprus	250,58 (87)	M4 vs. M2	0,936	0,006	0,064 [0,055-0,074]	0	0,093	26494,37

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.5 lentelė. Atjautos skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	6,05 (4)		0,994		0,048 [0-0,122]		0,023	7235,87
M2 silpnas	6,90 (7)	M2 vs. M1	1	0,001	0 [0-0,083]	0,048	0,035	7219,05
M3 stiprus	10,59 (10)	M3 vs. M2	0,998	0,002	0,016 [0-0,076]	0,016	0,052	7204,93

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.6 lentelė. Atjautos skalės matavimo modelio parametų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	118,01 (74)		0,982		0,036 [0,023-0,048]		0,032	25496,51
M2 silpnas	149,08 (83)	M2 vs. M1	0,973	0,009	0,042 [0,031-0,053]	0,006	0,056	25475,70
M3 stiprus	158,46 (91)	M3 vs. M2	0,972	0,001	0,040 [0,30-0,051]	0,002	0,056	25435,81

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.7 lentelė. Susietumo skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	2,49 (4)		1,000		0,000 [0,000-0,082]		0,015	6994,25
M2 silpnas	3,89 (7)	M2 vs. M1	1,000	0	0,000 [0,000-0,054]	0	0,033	6977,92
M3 stiprus	21,96 (10)	M3 vs. M2	0,952	0,048	0,074 [0,031-0,116]	0,074	0,074	6981,25
M4 iš dalies stiprus	7,95 (9)	M4 vs. M2	1,000	0	0,000 [0,000-0,070]	0	0,051	6970,47

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.8 lentelė. Susietumo skalės matavimo modelio parametų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	95,99 (74)		0,991		0,026 [0,005-0,039]		0,038	24919,32
M2 silpnas	106,61 (83)	M2 vs. M1	0,990	0,001	0,025 [0,005-0,038]	0,001	0,041	24876,10
M3 stiprus	153,06 (92)	M3 vs. M2	0,974	0,016	0,038 [0,027-0,049]	0,013	0,046	24872,45
M4 iš dalies stiprus	125,73 (91)	M4 vs. M2	0,985	0,005	0,029 [0,015-0,041]	0,004	0,045	24847,93

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR - standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.9 lentelė. Pasitikėjimo skalės matavimo modelio parametų stabilumo lyties grupėse tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	0,52 (3)		1,000		0,000 [0,000-0,043]		0,013	7371,43
M2 silpnas	0,93 (5)	M2 vs. M1	1,000	0	0,000 [0,000-0,000]	0	0,016	7359,73
M3 stiprus	33,79 (8)	M3 vs. M2	0,958	0,042	0,122 [0,081-0,165]	0,122	0,060	7378,40
M4 iš dalies stiprus	3,04 (6)	M4 vs. M2	1,000	0	0,000 [0,000-0,056]	0	0,016	7356,12

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR – standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

8.1.10 lentelė. Pasitikėjimo skalės matavimo modelio parametų stabilumo laike tikrinimas

	$\chi^2(df)$	Modelių palyginimas	CFI	Δ CFI	RMSEA [90% CI]	Δ RMSEA	SRMR	BIC
M1 formos	97,17 (70)		0,994		0,029 [0,013-0,042]		0,030	25145,09
M2 silpnas	112,43 (79)	M2 vs. M1	0,992	0,002	0,031 [0,016-0,043]	0,002	0,043	25105,49
M3 stiprus	152,11 (86)	M3 vs. M2	0,984	0,008	0,041 [0,030-0,052]	0,010	0,050	25104,98

Pastabos. χ^2 – chi-kvadratas; df – laisvės laipsniai; CFI – lyginamojo suderinamumo rodiklis; RMSEA – aproksimacijos liekanos kvadrato šaknies paklaida; CI – pasikliautinis intervalas; SRMR – standartizuota kvadrato šaknies paklaida; Δ – parametro pokytis.

Priedas 8.2.

8.2.1 lentelė. Penkių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentų (charakterio tvirtumas, kompetencija, susietumas, atjauta, pasitikėjimas) tarpusavio koreliacijos

	PJT1	PJT2	PJT3	PJT4	CT1	CT2	CT3	CT4	KT1	KT2	KT3	KT4	ST1	ST2	ST3	ST4	AT1	AT2	AT3	AT4	PT1	PT2	PT3	PT4		
PJT1	-																									
PJT2	0,86	-																								
PJT3	0,77	0,89	-																							
PJT4	0,68	0,72	0,78	-																						
CT1	0,69	0,33	0,31	0,27	-																					
CT2	0,32	0,36	0,29	0,23	0,75	-																				
CT3	0,34	0,36	0,42	0,32	0,70	0,66	-																			
CT4	0,23	0,22	0,24	0,36	0,60	0,55	0,68	-																		
KT1	0,78	0,71	0,64	0,53	0,27	0,27	0,26	0,15	-																	
KT2	0,72	0,79	0,74	0,59	0,26	0,27	0,29	0,18	0,88	-																
KT3	0,64	0,72	0,79	0,60	0,24	0,22	0,32	0,17	0,79	0,93	-															
KT4	0,62	0,64	0,69	0,79	0,23	0,21	0,27	0,27	0,71	0,79	0,81	-														
ST1	0,75	0,64	0,58	0,50	0,43	0,40	0,41	0,29	0,53	0,50	0,50	0,39	-													
ST2	0,67	0,74	0,62	0,49	0,40	0,48	0,39	0,27	0,51	0,55	0,54	0,42	0,85	-												
ST3	0,63	0,65	0,73	0,58	0,37	0,36	0,49	0,33	0,45	0,48	0,56	0,42	0,81	0,79	-											
ST4	0,50	0,49	0,54	0,64	0,31	0,24	0,35	0,42	0,43	0,43	0,51	0,50	0,68	0,59	0,77	-										
AT1	0,24	0,23	0,20	0,14	0,64	0,56	0,52	0,45	0,13	0,15	0,16	0,08	0,33	0,33	0,31	0,26	-									
AT2	0,20	0,25	0,20	0,14	0,63	0,70	0,56	0,50	0,18	0,17	0,21	0,13	0,30	0,35	0,30	0,25	0,80	-								
AT3	0,23	0,26	0,30	0,21	0,59	0,59	0,68	0,56	0,15	0,14	0,21	0,12	0,27	0,30	0,35	0,25	0,73	0,82	-							
AT4	0,20	0,20	0,20	0,33	0,48	0,43	0,49	0,69	0,12	0,11	0,17	0,21	0,22	0,24	0,27	0,36	0,62	0,64	0,72	-						
PT1	0,90	0,76	0,69	0,61	0,13	0,11	0,17	0,05	0,63	0,60	0,56	0,46	0,56	0,51	0,50	0,41	0,00	-0,04	0,01	-0,01	-					
PT2	0,79	0,92	0,83	0,68	0,15	0,17	0,19	0,08	0,57	0,65	0,62	0,51	0,50	0,58	0,53	0,42	0,04	0,04	0,05	0,06	0,83	-				
PT3	0,74	0,84	0,91	0,77	0,15	0,14	0,22	0,10	0,53	0,60	0,65	0,52	0,48	0,53	0,58	0,48	0,04	0,02	0,06	0,05	0,78	0,92	-			
PT4	0,62	0,68	0,74	0,93	0,15	0,12	0,18	0,19	0,53	0,57	0,62	0,67	0,36	0,39	0,44	0,49	0,03	0,01	0,04	0,14	0,64	0,74	0,85	-		

Pastabos. C – Charakterio tvirtumas, K – Kompetencija, S – Susietumas, A – Atjauta, P – Pasitikėjimas, T1 – pirmas matavimas, T2 – antras matavimas, T3 – trečias matavimas, T4 – ketvirtas matavimas

8.2.2 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės tarpusavio koreliacijos

	OPF T1	OPF T2	OPF T3	OPF T4	PS T2	PS T3	PS T4	PŠ T2	PŠ T3	PŠ T4	PB T2	PB T3	PB T4
OPF T1	-												
OPF T2	0,86	-											
OPF T3	0,77	0,89	-										
OPF T4	0,68	0,72	0,78	-									
PS T2	0,51	0,61	0,56	0,44	-								
PS T3	0,45	0,49	0,52	0,44	0,65	-							
PS T4	0,40	0,46	0,47	0,52	0,57	0,60	-						
PŠ T2	0,51	0,59	0,56	0,46	0,92	0,53	0,50	-					
PŠ T3	0,45	0,48	0,54	0,47	0,55	0,75	0,45	0,68	-				
PŠ T4	0,43	0,46	0,49	0,55	0,54	0,47	0,80	0,70	0,68	-			
PB T2	0,31	0,40	0,35	0,32	0,60	0,48	0,53	0,49	0,36	0,36	-		
PB T3	0,32	0,38	0,39	0,35	0,43	0,60	0,48	0,32	0,37	0,38	0,49	-	
PB T4	0,26	0,30	0,29	0,33	0,34	0,42	0,56	0,26	0,26	0,44	0,37	0,51	-

Pastabos: OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, PS – prisidėjimas prie savo gerovės, PŠ – prisidėjimas prie šeimos gerovės, PB – prisidėjimas prie bendruomenės gerovės, T1 – pirmas matavimas, T2 – antras matavimas, T3 – trečias matavimas, T4 – ketvirtas matavimas

8.2.3 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio tarpusavio koreliacijos

	OPF T1	OPF T2	OPF T3	OPF T4	APM T2	APM T3	APM T4	APT T2	APT T3	APT T4
OPF T1	-									
OPF T2	0,86	-								
OPF T3	0,77	0,89	-							
OPF T4	0,68	0,72	0,78	-						
APM T2	0,36	0,42	0,40	0,33	-					
APM T3	0,34	0,40	0,45	0,37	0,54	-				
APM T4	0,22	0,26	0,29	0,47	0,38	0,41	-			
APT T2	0,36	0,35	0,31	0,25	0,50	0,28	0,16	-		
APT T3	0,31	0,31	0,32	0,26	0,33	0,50	0,18	0,56	-	
APT T4	0,26	0,23	0,27	0,42	0,23	0,28	0,62	0,47	0,48	-

Pastabos. OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, APM – autonomiją palaikantis motinos elgesys, APT – autonomiją palaikantis tėvo elgesys, T1 – pirmas matavimas, T2 – antras matavimas, T3 – trečias matavimas, T4 – ketvirtas matavimas

8.2.4 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų elgesio kontrolės tarpusavio koreliacijos

	OPF T1	OPF T2	OPF T3	OPF T4	EK T1	EK T2	EK T3	EK T4
OPF T1	-							
OPF T2	0,86	-						
OPF T3	0,77	0,89	-					
OPF T4	0,68	0,72	0,78	-				
EK T1	0,35	0,33	0,31	0,26	-			
EK T2	0,29	0,39	0,34	0,27	0,69	-		
EK T3	0,30	0,37	0,39	0,31	0,69	0,76	-	
EK T4	0,29	0,31	0,34	0,43	0,57	0,59	0,66	-

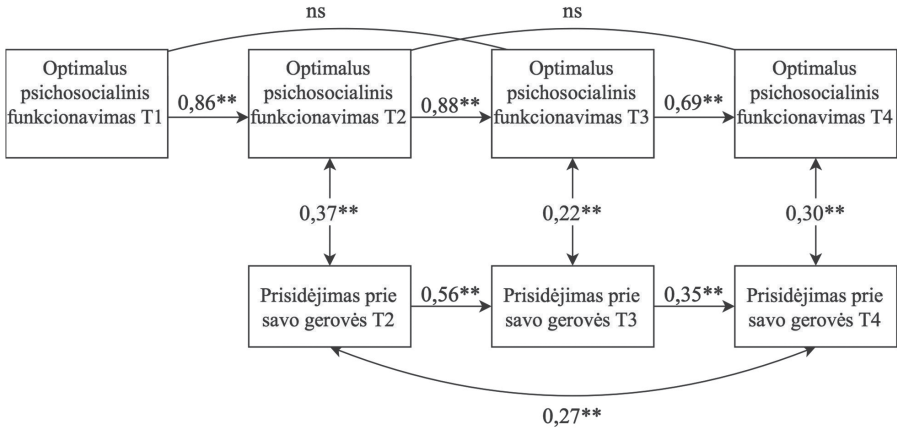
Pastabos. OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, EK – tėvų elgesio kontrolė, T1 – pirmas matavimas, T2 – antras matavimas, T3 – trečias matavimas, T4 – ketvirtas matavimas

8.2.5 lentelė. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų psichologinės kontrolės tarpusavio koreliacijos

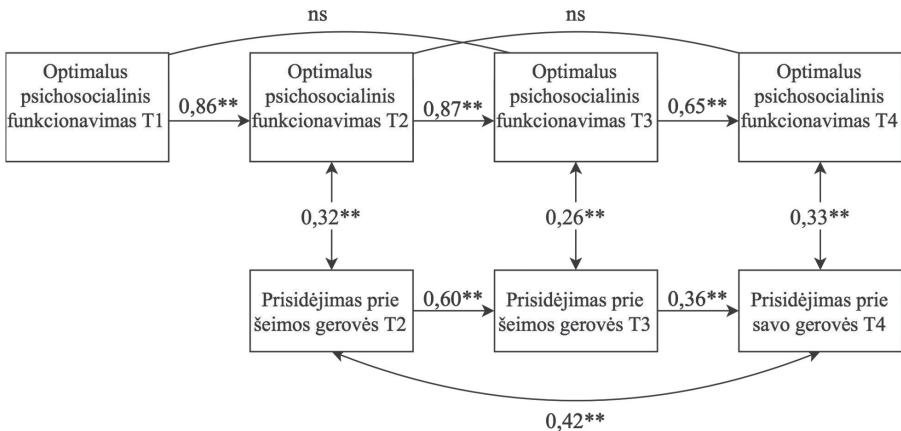
	OPF T1	OPF T2	OPF T3	OPF T4	PKM T1	PKM T2	PKM T3	PKM T1	PKM T3	PKT T1	PKT T2	PKT T3	PKB T1	PKB T2	PKB T3	PKB T4
OPF T1	-															
OPF T2	0,86	-														
OPF T3	0,77	0,89	-													
OPF T4	0,68	0,72	0,78	-												
PKM T2	-0,34	-0,35	-0,33	-0,26	-											
PKM T3	-0,31	-0,38	-0,36	-0,28	0,62	-										
PKM T4	-0,29	-0,36	-0,35	-0,26	0,67	0,68	-									
PKT T2	-0,27	-0,29	-0,26	-0,20	0,45	0,26	0,28	-								
PKT T3	-0,25	-0,32	-0,28	-0,25	0,25	0,49	0,29	0,56	-							
PKT T4	-0,30	-0,36	-0,36	-0,29	0,33	0,29	0,48	0,63	0,55	-						
PKB T1	-0,35	-0,36	-0,33	-0,25	0,85	0,48	0,52	0,83	0,45	0,52	-					
PKB T2	-0,33	-0,41	-0,38	-0,31	0,49	0,86	0,55	0,48	0,86	0,48	0,53	-				
PKB T3	-0,35	-0,42	-0,42	-0,33	0,57	0,56	0,86	0,50	0,47	0,84	0,59	0,60	-			
PKB T4	-0,31	-0,34	-0,37	-0,44	0,45	0,49	0,52	0,24	0,29	0,38	0,40	0,47	0,56	-		

Pastabos. OPF – optimalus psichosocialinis funkcionavimas, PKM – motinos psichologinė kontrolė, PKT – tėvo psichologinė kontrolė, PKB – abiejų tėvų apibendrinta psichologinė kontrolė, T1 – pirmas matavimas, T2 – antras matavimas, T3 – trečias matavimas, T4 – ketvirtas matavimas

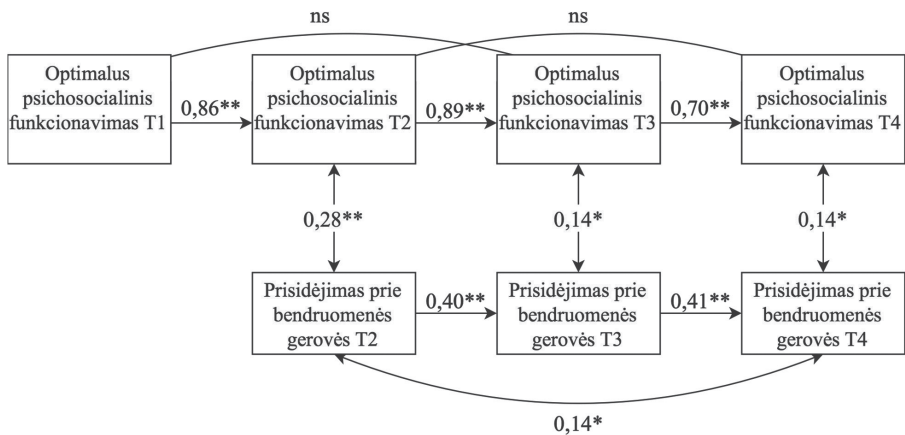
Priedas 8.3.

8.3.1 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie savo gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacijų standartizuoti rezultatai.
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

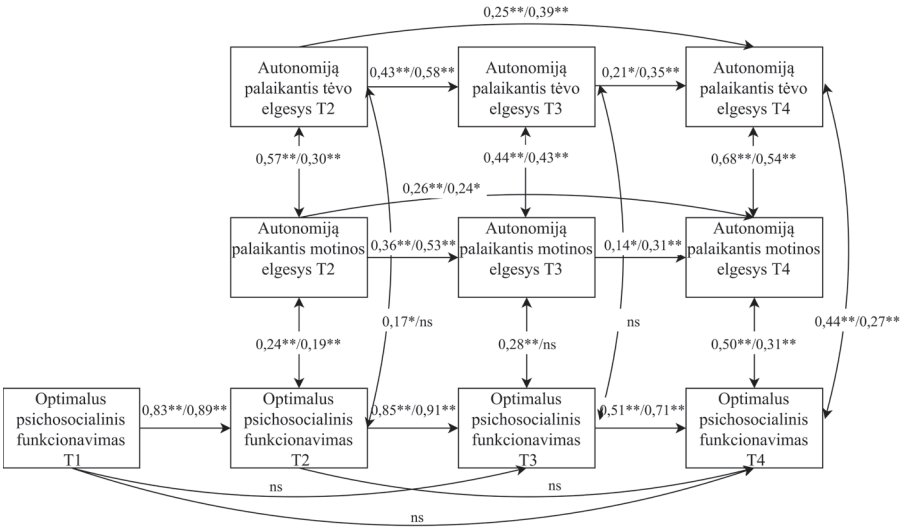
8.3.2 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie šeimos gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacijų standartizuoti rezultatai.
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

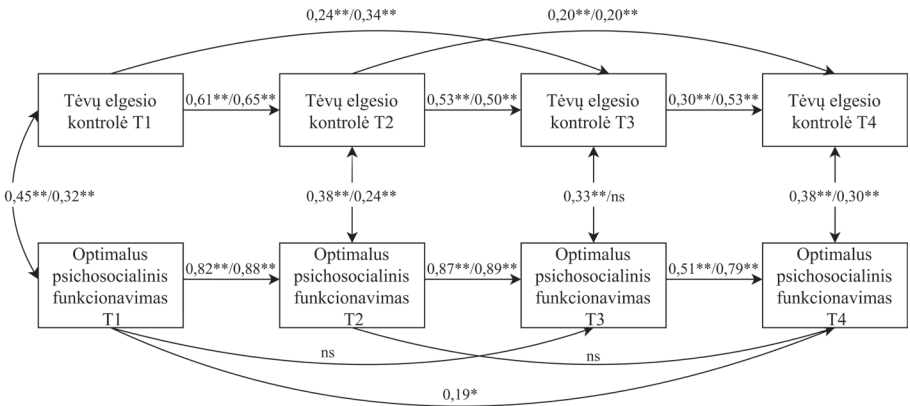
8.3.3 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo prie bendruomenės gerovės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienalaikių korelacių standartizuoti rezultatai.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

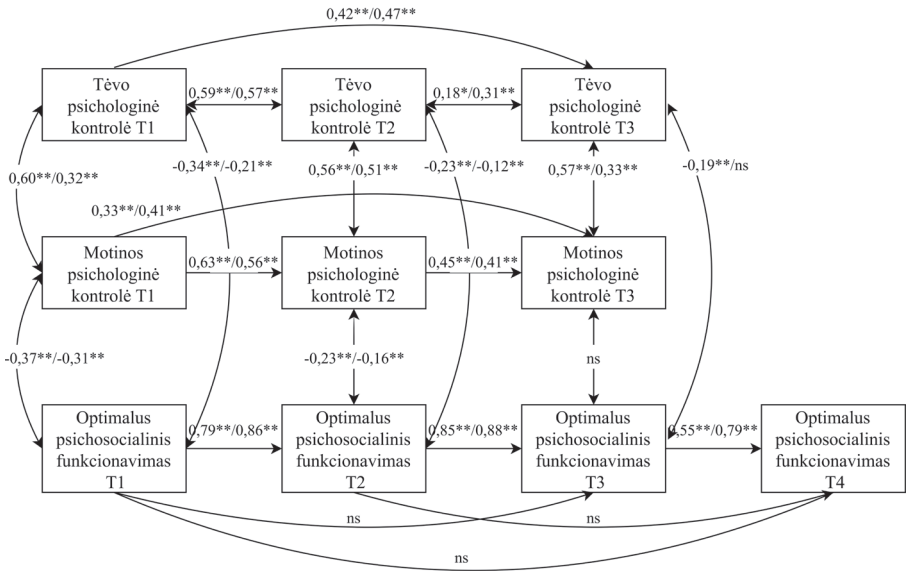
Priedas 8.4.

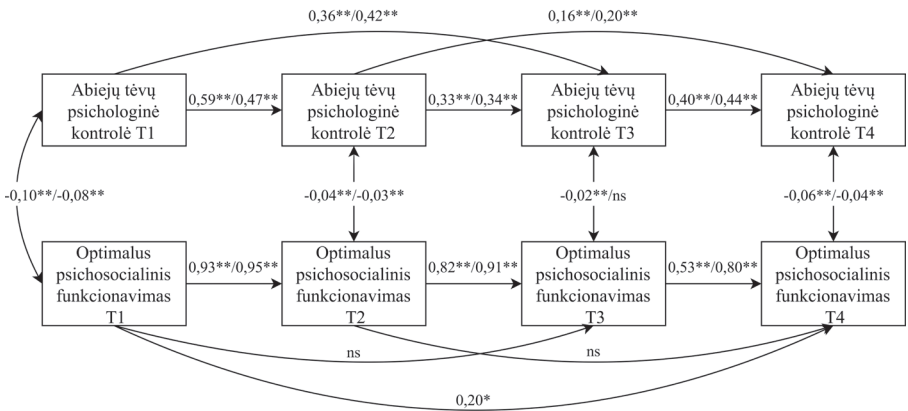
8.4.1 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir autonomiją palaikančios abiejų tėvų elgesio autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacijų standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikinai/merginos).
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

8.4.2 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir tėvų elgesio kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacijų standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikinai/merginos).
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

8.4.3 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir abiejų tėvų psichologinės kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacių standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikinai/merginos).
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

8.4.4 pav. Optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir abiejų tėvų kartu psichologinės kontrolės autoregresinio modelio su persikertančiais efektais autoregresinių takų ir vienaikių korelacių standartizuoti rezultatai pagal lytį (vaikinai/merginos).
 ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Goda Kaniušonytė

OPTIMALUS PAAUGLIŲ PSICHOSOCIALINIS
FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS TĖVŲ ELGESYS:
RAIDOS TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO MECHANIZMAI

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

Vilnius, 2017

Daktaro disertacija rengta 2013–2017 metais, ginama Mykolo Romerio universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui, Mykolo Romerio universitetui ir Kordobos universitetui (Ispanija) Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

Prof. dr. Rita Žukauskienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S)

Daktaro disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto psichologijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkė:

prof. dr. Loreta Bukšnytė-Marmienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S)

Nariai:

prof. dr. Aistė Diržytė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S);
doc. dr. G. John Geldhof (Oregono universitetas, Jungtinės Amerikos Valstijos, socialiniai mokslai, psichologija – 06S);
doc. dr. Alfredas Laurinavičius (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S);
doc. dr. Laura Šeibokaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06S).

Daktaro disertacija bus ginama viešame psichologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2017 m. spalio 6 d. 10 val. Mykolo Romerio universitete, L-102 aud. (MRU LAB).

Adresas: Didlaukio g. 55, Vilnius, Lietuva.

Daktaro disertacijos santrauka išsiųsta 2017 rugsėjo 6 d.

Daktaro disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos Martyno Mažvydo nacionalinėje bibliotekoje bei Mykolo Romerio universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose

OPTIMALUS PAAUGLIŲ PSICHOSOCIALINIS FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS TĖVŲ ELGESYS: RAIDOS TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO MECHANIZMAI

Santrauka

Pozityvios jaunimo raidos modelis (PJR, angl. *Positive Youth Development*) tai 21 a. pradžioje atsiradusi ir tampanti vis aktualesnė raidos mokslo perspektyva, apimanti paauglių raidos koncepcinį modelį, klestėjimo sampratą ir naują raidos mokslo viziją bei žodyną (Lerner, Almerigi, Theokas, & Lerner, 2005). PJR modelis (Lerner, Lerner et al., 2005), apibrėžiamas platesnėje raidos sistemų sąveikų teorijoje (Lerner, Fisher & Winberg, 2000), yra grįstas stiprybėmis ir atsirado kaip alternatyva tradiciniam deficitiniam raidos modeliui, pagrindinį dėmesį skiriančiam paauglių raidos trikdžiams ir patologijai (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Ilgą laiką raidos procesų tyrimuose į paauglius buvo žvelgiama iš deficitinės ir probleminės perspektyvos (Benson et al., 2006), todėl dabartinėje raidos literatūroje yra gausu žinių apie pagrindines paauglystės problemas ir jų sprendimo būdus, o tyrimų, nagrinėjančių, kaip nukreipti paauglius pozityvaus funkcionavimo link, vis dar stinga ar jie labai fragmentiški (Lerner, 2012).

Pozityvios jaunimo raidos modelio pagrindinis objektas yra optimalus paauglių psichosocialinis funkcionavimas (OPF) ir abipusiai naudingos asmens ir jo aplinkos sąveikos (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). Kaip viena svarbiausių pozityviai jaunimo raidai ir optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui aplinkų, yra išskiriama šeimos aplinka ir jai priklausantys veiksniai (tokie kaip suvoktas tėvų elgesys), kurių reikšmė, priešingai nusistovėjusiai nuomonei, nesumažėja ir paauglystėje (Laursen & Collins, 2009). Nepaisant didelio susidomėjimo ir atliktų tyrimų, nagrinėjančių paauglių santykius su tėvais paauglystėje, gausos, susiduriama su ta pačia deficitine perspektyva. Apie šeimos aplinkos veiksmus ir tėvų elgesį yra kalbama kaip apie rizikos ar apsauginius veiksmus, nukreiptus į paauglių sunkumų prevenciją (Laursen & Collins, 2009). Raidos mokslo tendencijoms gręžiantis link pozityvios perspektyvos, akcentuojančios paauglių potencialą ir talentus, tampa vis aktualesnis ir augimą skatinantis tėvų vaidmuo. Kitaip tariant, yra svarbu išnagrinėti, kaip tėvai gali prisidėti prie savo vaikų sėkmingo prisitaikymo ir klestėjimo visuomenėje, kokia šeimos aplinka turėtų būti, kad būtų palanki optimaliam psichosocialiniam funkcionavimui, bei kokią indėlį adaptyvios paauglio savybės įneša į šeimos aplinką. Taigi pagrindinis šio darbo tikslas ir yra užpildyti šią žinių spragą, analizuojant paauglių šeimos aplinkos (išreikštos per suvoktą tėvų elgesį) ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąveiką.

PJR yra smarkiai populiarėjanti perspektyva, turinti plačias praktinio pritaikymo galimybes, kuriant į stiprybių ugdymą nukreiptas intervencines programas. Kuriamą daug programų, nukreiptų į paauglio mokyklos aplinką ir jį supančią bendruomenę, tačiau gana mažai dėmesio yra skiriama šeimai ir darbui su ja. Vienas iš papildomų praktinių

šio darbo siekinių yra atskleisti konkretų tėvų vaidmenį, užtikrinant optimalų paauglių psichosocialinį funkcionavimą, ir galimybes prisidėti prie paauglių gerovės užtikrinimo, dirbant su šeima.

Nemažai tyrėjų domisi sėkmingu paauglių vystymusi ir prisitaikymu, ypatingai pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje (Lerner, Lerner et al., 2005). Visgi, pilno ir išsamaus raidos procese veikiančių mechanizmų vaidmens vis dar nepavyko iki galo atskleisti. Šis disertacinis darbas yra naujas ir reikšmingai papildo pozityvios jaunimo raidos teorines ir empirines žinias keliais svarbiais aspektais, išskiriančiais jį iš kitų šios srities tyrimų.

Pirma, pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje, kaip viena svarbiausių optimalaus psichosocialinio funkcionavimo išdavų, yra minimas prisidėjimas (angl. *contribution*, Lerner, Lerner et al., 2005). Prisidėjimas teoriniame pozityvios jaunimo raidos modelio aprašyme yra apibūdinamas kaip multidimensinis konstruktas, tai yra apimantis prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės (Lerner et al., 2009). Tačiau tyrimuose, nagrinėjančiuose prisidėjimą, naudojami prisidėjimo rodikliai, išskirtinai apimantys tik prisidėjimo prie bendruomenės aspektą (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Alberts et al., 2006; Shek et al., 2007; Lerner, Lerner et al., 2005; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Theokas & Lerner, 2006). Šiame darbe į prisidėjimą yra žvelgiama kaip į multidimensinį konstruktą ir analizei pasitelkiami visi trys prisidėjimo aspektai – prisidėjimui prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Prisidėjimo, kaip teorinio konstrukto, vieta pozityvios jaunimo raidos modelyje taip pat yra diskutuotina. Vienuose šaltiniuose jis yra apibūdinamas kaip pagrindinė optimalaus psichosocialinio funkcionavimo išdava (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Lerner, Lerner et al., 2005), tuo tarpu kituose – kaip šeštasis komponentas (Lerner, Almerigi et al., 2005; Gestsdóttir, & Lerner, 2007). Todėl šiame darbe pirmą kartą buvo nagrinėti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir prisidėjimo abipusių efektų modeliai, leidžiantys išsamiai patikrinti teorines pozityvios jaunimo raidos modelio prielaidas, susijusias su prisidėjimo vieta paauglių pozityvios raidos procese.

Antra, autorės žiniomis, tai yra pirmas tyrimas ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje, kuriuo siekiama išsamiai atskleisti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raidą ir sąveikos su suvoktu tėvų elgesiu mechanizmus. Ankstesni tyrimai, nagrinėję optimalų psichosocialinį funkcionavimą ir šeimos aplinkos veiksmus, pasitelkdavo ne psichosocialinį funkcionavimą tiesiogiai, o jo prielaidas, pvz., tikslingą savireguliaciją (Napolitano et al., 2011) arba išdavas, tokias kaip pilietinis įsitraukimas (Bebiroglu et al., 2013), ir keldavo tik vienkryptę prielaidą, kad tėvų elgesys veikia optimalų psichosocialinį funkcionavimą (Lewin-Bizan, Bowers, & Lerner, 2010). Be to, tokių tyrimų, nagrinėjančių šeimos aplinkos veiksmus pozityvios jaunimo raidos perspektyvoje, pavyko rasti tik penkis (Bebiroglu et al., 2013; Bowers et al., 2011; Bowers et al., 2014; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Napolitano et al., 2011). Taigi, nepaisant šeimos aplinkos veiksnių svarbos ir didelio susidomėjimo raidos tyrimuose, išsamių ir sistemingų tyrimų, nagrinėjančių pokyčio mechanizmus ir sąsajas tarp tėvų elgesio pokyčio ir optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo, vis dar trūksta.

Trečia, siekiant dar išsamiau išanalizuoti optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir šeimos aplinkos veiksnių sąsajas, bus išskiriamos ir lyginamos tarpusavyje paauglių, besiskiriančių savo optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida ir kintančiu tėvų elgesiu, grupės. Toks tikslas yra naujas keliais aspektais. Pirmiausia, laikantis nuomonės,

kad paaugliams išgyvenant su brendimu susijusius fizinius, psichologinius ir socialinius pokyčius, tėvų ir vaikų santykis ir suvoktas tėvų elgesys bei įtaka gali keistis (Laursen & Collins, 2009), stebėtinai mažai literatūros nagrinėja tėvų elgesio pokytį paauglystėje (Barber, Maughan et al., 2005; De Goede et al., 2008; Laird et al., 2003; Luyckx, et al., 2007; Luyckx et al., 2011), o bandymų ieškoti skirtingų paauglių grupių, remiantis suvokto tėvų elgesio pokyčio tendencijomis, visai nepavyko rasti. Taigi šiame darbe bus pasitelkiama metodologiškai pažangi paralelinių procesų latentinių klasių analizė, leidžianti atskleisti skirtingas jaunuolių grupes pagal tai, kaip kartu kinta suvoktas tėvų elgesys ketverių metų laikotarpiu. Kitas svarbus ir naujas aspektas yra tai, kad bus nagrinėjamas skirtingų paauglių grupių, išskirtų pagal kintantį tėvų elgesį, ir skirtingų optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijų persiklojimas, leisiantis atskleisti holistišką optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir šeimos aplinkos veiksnių sąsajų paveikslą.

Šio **tyrimo tikslas** yra *atskleisti optimalaus paauglių psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio raidos trajektorijas ir pokyčio mechanizmus ketverių metų bėgyje*. Siekiant šio tikslo yra nuosekliai keliami šeši **tyrimo klausimai**. (1) Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo raida pasižymi paaugliai? (2) Kaip kinta optimalaus psichosocialinio funkcionavimo komponentai (charakterio tvirtumas, pasitikėjimas, atjauta, susietumas ir kompetencija) skirtingose optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose? (3) Kaip optimalus psichosocialinis funkcionavimas susijęs su prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės? (4) Kaip paauglystėje kinta suvoktas tėvų elgesys? (5) Kokios abipusės sąsajos egzistuoja tarp optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto tėvų elgesio: (a) Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvokto autonomiją palaikančio tėvų elgesio sąveika? (b) Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų elgesio kontrolės sąveika? (c) Kokia optimalaus psichosocialinio funkcionavimo ir suvoktos tėvų psichologinės kontrolės sąveika? (6) Kaip kintantis suvoktas tėvų elgesys susijęs su optimalaus paauglių funkcionavimo trajektorijomis ir prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės?

1. Optimalų paauglių psichosocialinį funkcionavimą aprašo trys raidos trajektorijos. Tai yra paauglius galima suskirstyti į aukšto psichosocialinio funkcionavimo, vidutinio psichosocialinio funkcionavimo ir žemo psichosocialinio funkcionavimo grupes.
2. Paaugliai, pasižymintys skirtingu optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu, tarpusavyje skiriasi pagal savo charakterio tvirtumo, kompetencijos, atjautos, susietumo ir pasitikėjimo lygį bei kompetencijos, susietumo ir pasitikėjimo pokytį:
 - Kompetencija (paauglių akademiniai ir socialiniai gebėjimai) išliko stabiliai aukštoje ir žemoje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o vidutinėje – mažėjo;
 - Susietumas (paauglio turimi ryšiai ir jų kokybė su bendraamžiais ir kitais svarbiais suaugusiais) mažėjo aukštoje ir vidutinėje optimalaus psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o žemoje – mažėjo iki dešimtos klasės ir vėliau didėjo;
 - Pasitikėjimas (paauglių savivertė, pozityvus tapatumas ir pasitikėjimas savo išvaizda) išliko stabilus aukštoje ir vidutinėje psichosocialinio funkcionavimo trajektorijose, o žemoje – mažėjo iki dešimtos klasės ir vėliau didėjo.

3. Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti didesnę prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Prisidėjimą prie savo ir šeimos gerovės leidžia numatyti iki dvyliktos klasės, o prisidėjimą prie bendruomenės gerovės tik iki vienuoliktos klasės.
4. Paauglių suvoktas tėvų elgesys bėgant laikui kinta nevienodai:
 - Suvoktas autonomiją palaikantis tėvo ir motinos elgesys mažėja nuo dešimtos iki dvyliktos klasės;
 - Suvokta elgesio kontrolė didėja iki vienuoliktos klasės, o vienuoliktoje klasėje pradeda palengva mažėti;
 - Suvokta abiejų tėvų psichologinė kontrolė išlieka stabili nuo devintos iki vienuoliktos klasės.
5. Suvoktas tėvų elgesys yra susijęs su optimaliu psichosocialiniu funkcionavimu paauglystėje:
 - Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti pozityvesnio abiejų tėvų autonomiją palaikančio elgesio suvokimą nuo dešimtos iki dvyliktos klasės;
 - Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti didesnės elgesio kontrolės suvokimą nuo devintos iki dvyliktos klasės;
 - Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti mažesnės abiejų tėvų bendros psichologinės kontrolės suvokimą nuo devintos iki vienuoliktos klasės, o didesnės abiejų tėvų bendros psichologinės kontrolės suvokimas - prastesnį psichosocialinį funkcionavimą nuo devintos iki dešimtos klasės;
 - Optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti mažesnės tėvo psichologinės kontrolės suvokimą nuo devintos iki vienuoliktos klasės, o motinos - tik nuo devintos iki dešimtos klasės.
6. Paauglius, pagal jų suvoktą tėvų elgesį, galima suskirstyti bent į keturias grupes: (1) tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinę autonomiją palaikančią elgesį, žemą elgesio ir psichologinę kontrolę; (2) tėvai suvokiami kaip taikantys vidutinę autonomiją palaikančią elgesį, aukštą elgesio ir psichologinę kontrolę; (3) tėvai suvokiami kaip taikantys žemą autonomiją palaikančią elgesį, žemą elgesio kontrolę ir aukštą psichologinę kontrolę; (4) tėvai suvokiami kaip taikantys aukštą autonomiją palaikančią elgesį, aukštą elgesio kontrolę ir žemą psichologinę kontrolę.
7. Skirtingu suvoktu tėvų elgesiu pasižyminčių paauglių grupės pasižymi skirtingu psichosocialiniu funkcionavimu:
 - Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip pozityvų, pasižymi geresniu psichosocialiniu funkcionavimu ir didesniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės;
 - Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip neutralų, pasižymi vidutiniu psichosocialiniu funkcionavimu ir vidutiniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės;
 - Paaugliai, suvokiantys savo tėvų elgesį kaip negatyvų, pasižymi prastu psichosocialiniu funkcionavimu ir mažesniu prisidėjimu prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės.

Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Disertacinei temai paskelbtos mokslinės publikacijos

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. (2017). Relationships with parents, identity styles and positive youth development during transition from adolescence to emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, 1-11. doi:10.1177/2167696817690978
2. Kaniušonytė G., Žukauskienė R. (2016). The direction of effects between perceived parental psychological control and adolescents' self-reported externalizing and internalizing problems. *International Psychology Bulletin (IPB)* 20, 35-42.
3. Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vosylis R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. (2015). *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje*. Vilnius: MRU. Asmeninis indėlis – 4,2 autorinio lanko.
4. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Malinauskienė, O. (2015). Systematic review of the measurement properties of questionnaires for the measurement of the well-being of children and adolescents. *Social Inquiry into Well-being*, 1, 40-75. doi: 10.13165/siiv-15-1-1-05
5. Kaniušonytė, G. (2015). The effects of parental monitoring on adolescent and emerging adult contribution: A longitudinal examination. *International Journal of Psychological Studies*, 7, 9-16. doi:10.5539/ijps.v7n1p9
6. Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. (2014). Vaiko ir tėvų santykių sąsajos su pozityvios jaunimo raidos komponentais. *Socialinis darbas*, 13, 98–109. doi: 10.13165/sd-14-13-1-09
7. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. (2014). Pozityvios jaunimo raidos komponentų sąsajos su pasitenkinimu gyvenimu, psichologiniu atsparumu bei internaliais ir eksternaliais sunkumais. *Socialinis darbas*, 13, 62–75. doi:10.13165/sd-14-13-1-06

Disertacinei temai skaityti pranešimai konferencijose

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Emotional separation from parents and Positive Youth Development in adolescence: Mediating role of identity development*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Positive Youth Development trajectories and identity styles in adolescence*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
3. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Adolescents' maternal/paternal psychological control and internalizing/externalizing behavior: Reciprocal relations in a three-wave study*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *The relationship between intraindividual change in Positive Youth Development and individual and contextual factors: Findings from the Lithuanian study of positive youth development*. Symposia

- presentation in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *Identity formation and Positive Youth Development: A four wave longitudinal study*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
 6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Developmental trajectories of Positive Youth Development in adolescence: The role of individual and contextual factors*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
 7. Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development trajectories and identity style in adolescence*. Poster in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
 8. Kaniušonytė, G. *Trajectories of Positive Youth Development in Lithuania and transformational parenting*. Poster in European Symposium on Adolescent Research & Research Method Workshop, Roehampton University, London, UK, 2015 11 30-12 01.
 9. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Parent-child relationships and contribution in emerging adulthood: Mediating role of transformational parenting*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16 (pranešimas laimėjo geriausio stendinio pranešimo apdovanojimą).
 10. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *The associations between transformational parenting and identity formation in emerging adulthood*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16.
 11. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Raižienė, S., Garckija, R., Gabrielavičiūtė, I., Kajokienė, I., Žukauskienė, R. *Adolescents' Positive Youth Development in natural and intervention settings: the changes of Five C's over time*. Symposia in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
 12. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Associations between parental monitoring and contribution: A two-wave longitudinal study*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
 13. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Kajokienė, I. *Links between life satisfaction and contribution to self, family and community: The mediating role of intentional self-regulation*. Poster in 2015 SRCD biennial meeting, Philadelphia, USA, 2015 03 18-21.
 14. Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R. *Exploring parent-child relations in the context of PYD*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.
 15. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *What does it mean to "Contribute" in an Eastern-European context? The Development and Psychometrical Evaluation of the new Scale*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive

Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.

16. Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G. *Relationships among Positive Youth Development, life satisfaction and problem behavior in adolescents*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cesme/Izmir, Turkey, 2014 09 3-6 (pranešimas laimėjo geriausio stendinio pranešimo apdovanojimą).
17. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Family context and Positive Youth Development*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
18. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to life satisfaction, resilience and internalizing and externalizing problems*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
19. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to positive and negative psychological outcomes*. Presentation in 4th Lithuanian Psychology congress, Kaunas, Lithuania, 2014 05 9-11.
20. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Relationship between family context and PYD indicators*. Presentation in Young Psychology researchers conference, Vilnius, Lithuania, 2014 04 25.

Kitos mokslinės publikacijos, parengtos doktorantūros laikotarpiu

1. Žukauskienė, R., Truskauskaitė Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Crocetti, E. (2017). How do Lithuanian adolescents address identity questions? A four-wave longitudinal study on change and stability in identity styles. *European Journal of Developmental Psychology*. doi:10.1080/17405629.2017.1285762
2. Žukauskienė, R., Malinauskienė, O., Kaniušonytė, G. (2017). Tapatumo procesų ir nerimastingumo/depresiškumo sąsajos bei jas moderuojantys veiksniai tapsmo suaugusiu periode. *Psichologija*, 54, 72-86. doi:10.15388/Psichol.2016.54.10347
3. Vosylis, R., Kaniušonytė, G., Raižienė, S. (2015). *What Does It Mean to Be an Adult? Perceptions of adulthood among Lithuanian emerging adults* In: R. Žukauskienė (Ed.), *Emerging adulthood in a European context* (pp. 54-79). NY: Routledge.

Kiti skaityti pranešimai konferencijose doktorantūros laikotarpiu

1. Huey, M., Laursen, B., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Loneliness Mediates the Longitudinal Association between Parent Psychological Control and Susceptibility to Peer Pressure*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Kajokienė, I., Žukauskienė, R. *The development of intentional self-regulation in Positive Youth Development intervention settings: Parallel processes analysis*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.

3. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity Styles and Emotional/Behavioral Problems in Adolescence: A Longitudinal Perspective*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for research on adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Malinauskienė, O., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity styles changes over one year in adolescence: Age and gender differences*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Crocetti, E., Moscatelli, S., Kaniušonytė, G., Branje, S., Rubini, M., Žukauskienė, R. *Morality, sociability, and competence as psychosocial resources to cope with adolescent developmental contexts: A longitudinal study*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O. *Parental rejection and adolescent susceptibility to peer influence: The mediating role of loneliness*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.

APIE AUTORIŲ

Goda Kaniušonytė gimė 1985 m. rugsėjo 23 d. Panevėžyje. 2003 m. Baigė Vilniaus Salininkų vidurinę mokyklą (dabar Vilniaus Salininkų gimnazija). 2007 m. įgijo bakalauro kvalifikacinį laipsnį, o 2009 m. – magistro kvalifikacinį laipsnį (organizacinė psichologija) Vilniaus universitete. 2013 – 2017 m. studijavo Mykolo Romerio universiteto, Vytauto Didžiojo universiteto ir Kordobos universiteto jungtinėje Psichologijos krypties doktorantūroje.

Moksliniai interesai: jaunimo raida ir tėvų elgesys.

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Goda Kaniušonytė

POSITIVE YOUTH DEVELOPMENT AND PERCEIVED
PARENTAL BEHAVIOR: TRAJECTORIES AND MECHANISMS
OF CHANGE

Summary of Doctoral Thesis
Social Sciences, Psychology (06 S)

Vilnius, 2017

The doctoral thesis was prepared through the period of 2013 – 2017, defended at Mykolas Romeris University under the doctoral program right conferred to the Mykolas Romeris University, Vytautas Magnus University, and University of Cordoba on June 8, 2011 by the Order No V-1019 of the Minister of Education and Science of the Republic of Lithuania.

Scientific supervisor:

Prof. Dr. Rita Žukauskienė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06 S)

The doctoral thesis is defended in the Psychology Science Council of Mykolas Romeris University and Vytautas Magnus University:

Chairman:

Prof. Dr. Loreta Bukšnytė-Marmienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Psychology – 06S)

Members:

Prof. Dr. Aistė Diržytė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Psychology – 06S);

Asst. Prof. Dr. G. John Geldhof (Oregon State University, United States of America, Social Sciences, Psychology – 06S);

Assoc. Prof. Dr. Alfredas Laurinavičius (Vilnius University, Social Sciences, Psychology – 06S);

Assoc. Prof. Dr. Laura Šeibokaitė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Psychology – 06S).

The doctoral thesis will be defended in the public meeting of the Psychology Science Council at 10.00 AM on 6th of October, 2017 at Mykolas Romeris University, room L-102 (MRU LAB).

Address: Didlaukio str. 55, Vilnius, Lithuania.

Summary of the doctoral thesis is sent on 6th of September, 2017.

Doctoral thesis may be reviewed at Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and libraries of Mykolas Romeris University, Vytautas Magnus University.

TABLE OF CONTENTS

1. Scientific Problem of the Study	150
2. Novelty of the Study	150
3. Research Questions and Hypotheses	151
3.1 Research Questions	151
3.2 Hypotheses:	152
4. Methodology.....	152
4.1 Participants.....	152
4.2 Procedure.....	153
4.3 Measures	153
5. Results	156
5.1 Trajectories of Positive Youth Development	156
5.2 Positive Youth Development and Contribution	158
5.3 Positive Youth Development and Perceived Parental Behavior	161
6. Discussion	172
6.1 Trajectories of Positive Youth Development	172
6.2 Positive Youth Development and Contribution	173
6.3 Positive Youth Development and Perceived Parental Behavior	174
6.4 Limitations of this Study and Suggestions for Future Research	177
7. Conclusions.....	179
8. References.....	181
9. Approbation of study results.....	188

1. STATEMENT OF THE PROBLEM

Positive youth development (PYD) is a strengths-based model focused on the main assumption that the youth possess particular strengths and have the potential for healthy successful development (Lerner, Lerner et al., 2005). This approach emerged as an alternative to the deficit model that sought to optimize positive development by reducing problems (Lerner, Lerner, Bowers, & Geldhof, 2015). From the deficit perspective, promoting positive development in youth was a matter of making them less bad, with good youth defined by what they did not do. Accordingly, the current literature is limited in important ways. There is an abundance of empirical evidence on the main problems in adolescence and attempts to prevent them, but research on how to direct adolescents towards positive youth development are scarce and fragmented (Lerner, 2012).

The PYD model recognizes the importance of the connectivity between the individual and his or her environment and how those relationships shape human development (Lerner et al., 2015). The positive youth developmental model particularly emphasizes the importance of the family context, parental behavior and parent-child relationships (Chand et al, 2013; Laursen & Collins, 2009; Lerner, Lerner et al., 2005). The same deficit approach can be noticed in research directed at parenting during adolescence. The family context and parent-child relationships are addressed as risk or preventive factors for problematic youth (Laursen & Collins, 2009). In shifting developmental science toward a positive perspective, emphasizing the talents and potential of the adolescence, it is important to better understand the promotive role of parents as well. In other words, it is important to investigate how parents can contribute to their offspring's thriving and successful adaptation in society and in turn how positively developed youth can change the family context. Thus, the main aim of this doctoral thesis is to fill this gap in the literature by analyzing the relationships between the family context (operationalized by perceived parental behavior) and positive youth development.

2. NOVELTY OF THE STUDY

A number of developmental scientists are interested in successful development and adjustment in adolescence, especially through the perspective of positive youth development (Lerner, Lerner et al., 2005). However, a full and comprehensive picture of the mechanisms involved in positive youth development and the family context is still not clear. This doctoral thesis significantly contributes to the theory of positive youth development in few important aspects.

Firstly, to my knowledge, this is the first comprehensive study on the development of PYD in relation to parental behavior not only in Lithuania, but worldwide as well. Previous empirical evidence on PYD and the family context are obtained using not the direct measure of positive youth development, but its indicators, e.g. intentional self-regulation (Napolitano et al., 2011) or civic engagement (Bebiroglu et al., 2013). Additionally, only unidirectional assumptions regarding parental effect were raised, meaning it was hypothesized that only parents have impact on positive youth development (Lewin-Bizan, Bowers, & Lerner, 2010). Only five studies analyzing positive youth development together

with the family context were found (Bebiroglu et al., 2013; Bowers et al., 2011; Bowers et al., 2014; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Napolitano et al., 2011). Despite great interest and emphasis on the family context in the developmental research topics, there still remains a need for a comprehensive analysis of bidirectional effects between PYD and parental behavior over time.

Secondly, one of the main desirable outcomes of youth's positive development could be described as contribution, as stated in the conceptual model of individual ↔ context relations (Lerner, Lerner et al., 2005). Contribution can be understood as an individual's active participation in the aforementioned interaction and could be directed toward different aspects of the context. The conceptual model of individual ↔ context relations states that the contribution is multidimensional (Lerner, Phelps, Forman, & Bowers, 2009), that is, directed towards self, family, community, and the civil society. However, in research the measurement of contribution essentially seems to be oriented towards the community aspect (Jelicic, Bobek, Phelps, Lerner, & Lerner, 2007; Alberts et al., 2006; Shek, Siu, & Yan Lee, 2007; Lerner, Lerner et al., 2005; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010; Theokas & Lerner, 2006). Hence, in the current thesis contribution is regarded as multidimensional construct comprising three dimensions: contribution to self, to family, and to community. Additionally, for the first time, longitudinal bidirectional effects between positive youth development and contribution to self, family and community will be analyzed.

Third, the current thesis is aimed at identifying groups of adolescents defined by different PYD trajectories and reported different parental behavior. This aim is important for several reasons. Despite the large amount of literature on parent-child relationships and parental behavior, only a surprisingly small number of studies analyses the change of parental behavior over time (Barber, Maughan, & Olsen, 2005; De Goede, Branje, & Meeus, 2008; Laird, Pettit, Bates, & Dodge, 2003; Luyckx, Soenens, Vansteenkiste, Goossens, & Berzonsky, 2007; Luyckx et al., 2011) and there are no attempts to extract different groups based on this changing behavior. Thus, the person-oriented approach will be used in this thesis; specifically, the analysis of the multidimensional growth mixture modeling with parallel processes that allow modeling several perceived parental behaviors over time in one model will be used. Finally, the trajectories of PYD and parental behavior will be compared, revealing a holistic picture of positive youth development and the family context over time.

3. RESEARCH QUESTIONS AND HYPOTHESES

The main aim of the doctoral thesis is to identify and describe the trajectories of positive youth development and perceived parental behavior, and to explore the mechanisms of change in a four-year time period.

3.1 Research Questions

1. How does positive youth development change in adolescence?
2. How do the 5Cs of positive youth development change in different trajectories of positive youth development?

3. How positive youth development is associated with the contribution to self, family and community?
4. How does perceived parental behavior change over time in adolescence?
5. What bidirectional effects exist between positive youth development and perceived parental behavior:
 - a. How positive youth development is associated with perceived parental autonomy support?
 - b. How positive youth development is associated with perceived parental behavioral control?
 - c. How positive youth development is associated with perceived parental psychological control?
6. How the trajectories of perceived parental behavior, trajectories of positive youth development and the contribution to self, family and community are related to each other?

3.2 Hypotheses:

1. Differing positive youth development trajectories are expected to emerge in a Lithuanian adolescent sample
2. Positive youth development positively predicts later contribution to self, family and community.
3. Perceived parental autonomy support is decreasing, perceived parental behavioral control changes in a non-linear manner, and perceived parental psychological control remains relatively stable over time.
4. Positive youth development and perceived parental behavior is associated in a bidirectional manner.

4. METHODS

4.1 Participants

Data for this doctoral thesis are drawn from a large longitudinal research project (“Mechanisms of promoting positive youth development in the context of socio-economical transformations (POSIDEV)”) conducted in Northeastern Lithuania, in the administrative region of Utena. This community sample consists of students from five high schools participating in four waves (T1 – T4) of the project, collected with a 1-year interval. A total of 1,792 students (9-12 grades) participated in the first assessment. For the current study, only participants from one youngest cohort (9th grade at T1) were included in the analyses. Thus, the sample size for this study was $N = 458$ (52.2% girls). The age of participants ranged from 14 to 17 ($M=15.14$, $SD=0.48$) at T1. The sample was diverse in terms of family and socio-economic backgrounds at T1, 69.5% of the participants lived with two parents. For all the rest who had a range of other family situations, 70.5% was due to parental divorce, 13.9% – loss, 15.6% – migration, or other reasons. One combined indicator comprising free nutrition at school and parental education and employment was

estimated for operationalizing participant socio-economic status. 17.4 % adolescents were from families with low socio-economic status, 32.3% – medium, and 50.3% – high. The sample was homogeneous in terms of ethnic background (i.e., the absolute majority of the participants were Lithuanian and 0.6% were of different ethnic background).

Participation rates for the second wave were 98.2%, for the third wave – 86.1%, and for the fourth wave – 81.7% of the initial sample. Little's MCAR test confirmed that data were missing completely at random ($\chi^2 = 165.938$ (236); $p = 1$). By using FIML, analyzes were conducted using all available data from all participants. Thus, to deal with missing data we used non-imputed data with full-information maximum likelihood (FIML) estimator in *Mplus*, which produces unbiased parameter estimates under the assumption that data is missing at random (Enders, 2010). FIML estimation is regarded as a superior method for handling missing data as it produces accurate estimates of standard errors, as well as unbiased and more efficient parameter estimates, compared to other methods (Enders, 2010). Additionally, auxiliary variables were used to maximize the accuracy of the estimation (Enders, 2010; Little, 2013).

4.2 Procedure

The four assessments took place in the spring of 2013, 2014, 2015, and 2016 during regular class hours. Parental consent was obtained before the first assessment in 2013. Before each assessment, adolescents were reminded about the purpose of the study, confidentiality issues, and their voluntary participation.

4.3 Measures

Analysis strategy. To establish if the measurement models fitted the data well, CFAs with the maximum likelihood robust estimator (Satorra & Bentler, 1994) in *Mplus* 7.31 (Muthen & Muthen, 1998-2015) were conducted. The model fit was examined by using the Comparative Fit Index (CFI), the Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) and Standardized Root Mean Square Residual (SRMR). CFI values higher than .90 are indicative of an acceptable fit with values higher than .95 suggesting an excellent or very good fit. RMSEA and SRMR values lower than .05 indicate good or close fit, and values as high as .08 represent acceptable fit (Little, 2013). In addition, we examined the 90% confidence interval of the RMSEA: the model fit can be considered acceptable when the upper bound of this confidence interval is no greater than .1 (Kline, 2016). As a convention, we reported the chi-square statistic; however, we did not use it to test model fit since it is well-known that this statistic is overly sensitive to trivial influences in moderately large samples (e.g., Chen, 2007; Little, 2013). To inspect scale reliability, we computed an advanced (Dunn, Baguley, Brunnsden, 2013; Lucke, 2005) McDonald's omega reliability coefficient (McDonnalds, 1978). The McDonald's omega is interpreted the same as Cronbach's alpha, but makes fewer assumptions about the data (Geldhof, Preacher, & Zyphur, 2014).

Measurement invariance provides empirical support for the researcher's decision to interpret between-group comparisons as differences in degree rather than differences

in kind (Geldhof & Stawski, 2015). For the sake of parsimony and to avoid confusion, measurement invariance is discussed using the conventions set forth by Meredith (i.e., configural, weak, and strong; see 1993). First, the *configural invariance*, which requires the number of factors and the pattern (or the configuration) of fixed and free loadings to be equivalent across groups, was tested. Configural invariance can be tested by fitting a multiple group or longitudinal confirmatory factor analysis (CFA) without any equality constraints across groups. The configural invariance CFA functions as the baseline model, therefore, adequate goodness-of-fit of this model is mandatory. The second level of measurement equivalence is *weak invariance* which allows for direct comparisons of latent variances and covariances. It entails equivalence of all factor loadings across groups and indicates that respondents from multiple groups or in different time points attribute the same meaning to the latent construct of interest. The third level of measurement equivalence is *strong invariance*. Strong invariance can be defined as the assumption that expected scores on all items are equivalent across groups, after controlling for differences in the means of their respective latent constructs (Geldhof & Stawski, 2015). It requires invariance of both factor loadings and item intercepts. Thus, strong invariance indicates that the meaning of the construct (the factor loadings) and the mean-levels of the underlying items (the intercepts) are equal across groups. To examine differences between models, we followed Chen's recommendations (2007) that $\Delta CFI \geq -.010$ supplemented by $\Delta RMSEA \geq .015$ would indicate non-invariance. Factor scores from the strong longitudinal invariance model were used for all subsequent analyses.

Positive youth development was measured using the Measure of Positive Youth Development (Lerner, Lerner et al., 2005). The scale consists of five subscales: Character (20 items, e.g., "How important to you in your life is helping to make the world a better place to live in"), Competence (11 items, e.g., "I do very well at my class work"), Connection (22 items, e.g., "Students in my school care about me"), Caring (9 items, e.g., "When I see someone being treated unfairly, I don't feel sorry for them"), and Confidence (16 items, e.g., "I don't like the way I am leading my life"). The bi-factor measurement model fitted data well (Table 4.3.1.).

Contribution to self, family and community was measured using the Three-dimensional Contribution Scale (3DCON, Truskauskaitė-Kunevičienė & Kaniušonytė, under review). The scale consists of three subscales: contribution to self (5 items, e.g., "I engage in activities that help me improve"), family (5 items, e.g., "I share my knowledge with my family members"), and community (5 items, e.g., "I am engaged in volunteering activities"). The items were scored on a 5-point Likert scale (1, "Completely disagree" to 5, "Completely agree"). CFA analysis demonstrated multigroup and longitudinal measurement invariance of the 3DCON scale (Truskauskaitė-Kunevičienė & Kaniušonytė, under review). Contribution was assessed from the second measurement wave to the fourth. The measurement model fitted data well (Table 4.3.1.).

Parental psychological control was measured with the 8-item Psychological Control Scale-Youth Self Report (PCS-YSR, Barber 1996). Participants rated paternal and maternal psychological control separately. The PCS-YSR assesses the following components: Invalidating feelings (e.g., "My mother/father is a person who acts like she/he knows what I'm thinking or feeling"); constraining verbal expressions (e.g., "My mother/father

is a person who finishes my sentences whenever I talk”); and personal attack (e.g., “My mother/father is a person who blames me for other family members’ problems”). Adolescents rated their both parents’ behaviors separately on a 3-point Likert scale (1, “Not like her/him” to 3, “A lot like her/him”). Psychological control for both parents separately was assessed in the first three measurement waves, while during the fourth wave the psychological control was assessed for both parents together. The measurement model fit the data well (Table 4.3.1.).

Parental behavioral control. Perceived parental behavioral control was assessed using the 8-item parental monitoring scale (Small & Kerns, 1993). It assesses the extent to which parents know the whereabouts of their child after school and at night (e.g. My parent(s) know where I am after school), show an interest in who the teen spends time with, and discuss their child’s social plans (e.g. I talk to my parents(s) about the plans I have with my friends), it also covers some youths’ tendencies to provide unsolicited information (e.g. I tell my parent(s) whom I’m going to be with before I go out). Adolescents rated their both parents’ behaviors separately on a 5-point Likert scale (1, “Never” to 3, “Always”). The measurement model fitted data well (Table 4.3.1.).

Autonomy-supportive parenting. Parenting practices aimed at increasing the child’s self-sufficiency and capacity to adjust to changing environments (e.g., autonomy-supportive parenting) were measured using the Transformational Parenting Questionnaire (Morton et al., 2011). Participants rated paternal and maternal autonomy support separately. Items (e.g., “My mother/father gets me to think for myself”) were scored on a 6-point Likert scale (0, “Strongly disagree” to 5, “Strongly agree”). Autonomy support was assessed from the second measurement wave to the fourth. The measurement model fit the data well (Table 4.3.1.).

Table 4.3.1. Fit Indices of the Strong Longitudinal Measurement Invariance Model and McDonalds Omega Reliability Coefficients

	Results from longitudinal strong invariance model				Reliability
	$\chi^2(df)$	CFI	RMSEA [90% CI]	SRMR	ω
Positive youth development	2908.61 (1971)	.932	.032 [.030-0.35]	.058	.74
Contribution to self, family and community	1422.99 (912)	.940	.037 [.033-.041]	.053	.87-.92
Maternal psychological control	455.28 (253)	.942	.042 [.036-.048]	.052	.87
Paternal psychological control	511.32 (253)	.924	.048 [.042-.054]	.058	.91
Behavioral control	832.32 (448)	.942	.043 [.039-.048]	.060	.93
Maternal autonomy support	357.09 (250)	.976	.032 [.024-.039]	.044	.96
Paternal autonomy support	471.92 (247)	.958	.047 [.041-.053]	.051	.95

5. RESULTS

5.1 Trajectories of Positive Youth Development

To examine positive youth development change across the adolescence years, we estimated two latent growth models. Linear growth model fit the data badly (141.94 (1) $p < .001$ RMSEA = .246 [.212-.281], CFI = .880, TLI = .855, SRMR = .089). A quadratic growth model (Fig. 5.1.1) represented data better (8.13 (1) $p < 0.001$ RMSEA = .125 [.057-.211], CFI = .994, TLI = .962, SRMR = .012) but still marginally. The bad model fit could be explained by the significant intercept and slope variance (Wickrama, Lee, O'Neal, & Lorenz, 2016). Thus, for the subsequent analysis the quadratic model was used.

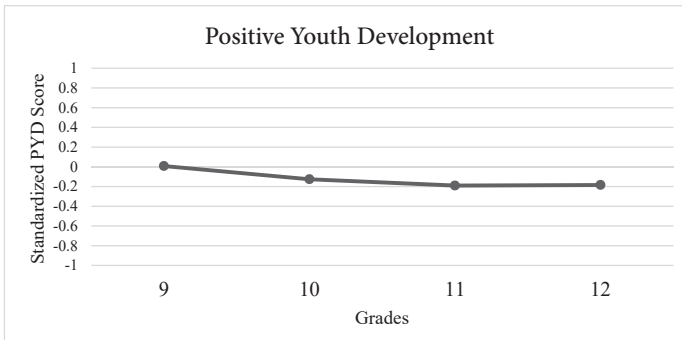

Figure 5.1.1. Change of the positive youth development from Grade 9 to Grade 12. Mean estimates are from the model of strong measurement invariance. The initial measurement occasion at grade 9 was used as a reference having a factor mean of zero, that is, factor means from grade 10 to 12 reflect deviations from the reference

The unstandardized mean estimates for the quadratic growth model were as follows: intercept ($M = 0.01$, $p = .85$), linear slope ($M = -0.17$, $p < .01$) and quadratic slope ($M = 0.04$, $p < .01$). The intercept did not significantly covary with the linear ($Cov = -0.09$, $p = .20$) and quadratic slope ($Cov = 0.01$, $p = .89$), but the linear slope covaried significantly with the quadratic slope ($Cov = -0.14$, $p < .01$). Moreover, we found significant variances in intercept ($Var = 0.97$, $p < .01$), linear slope ($Var = 0.51$, $p < .01$), and the quadratic slope ($Var = 0.04$, $p < .01$), suggesting individual differences in the level and change of positive youth development. Thus, according to Wickrama et al. (2016), there is reason to search for different individual trajectories. In summary, the average pattern suggests a decrease in positive youth development with small positive acceleration in grade 12.

Three types of GMM were examined to identify the best class solution: A LCGA (with the slope and intercept variances fixed to zero), GMM-CI (with class-invariant variances and covariances), and GMM-CV (class-varying variances and covariances). The results presented in Table 5.1.1.

Table 5.1.1. Fit Statistics for GMMs and LCGAs (total $n = 454$) for Positive Youth Development

Class	BIC	BLRT (p)	LMR-LRT (p)	Entropy	Class %
LCGA					
1	5402.07	n/a	n/a	1	100
2	4554.37	872.17 (.00)	837.93 (.00)	.85	47, 53
3	4197.20	381.64 (.00)	366.66 (.02)	.87	48, 30, 22
4	4024.16	197.51 (.00)	189.76 (.61)	.87	21, 38, 8, 33
5	3911.74	136.89 (.00)	131.52 (.05)	.86	18, 2.2, 29.3, 17.5, 33
6	3936.21	0.00 (1)	0.00 (.51)	.88	29.3, 33, 2.2, 18, 17.5, 0
GMM-CI					
1	3651.12	n/a	n/a	1	100
2	3656.83	18.77 (.00)	18.03 (.45)	.94	98, 2
3	3647.55	33.75 (.00)	32.43 (.14)	.92	4, 4, 92
4	3655.37	50.41 (.00)	49.39 (.00)	.93	91.5, 4, 1, 3.5
5 *	3658.50	23.87 (.00)	22.94 (.14)	.84	17.5, 17.5, 4, 57, 4
6 *	3673.12	36.32 (.00)	34.89 (.05)	.81	2, 31, 54, 1, 9, 3
GMM-CV					
1	3651.12	n/a	n/a	1	100
2 *	3651.38	42.58 (.00)	41.61 (.00)	0,99	1, 99
3 *					

Note. LCGA = Latent Class Growth Analysis; GMM-CI = Growth Mixture Model with class-invariant variances and covariances; GMM-CV = Growth Mixture Model with class-varying variances; BLRT = Bootstrap Likelihood Ratio Test; LMR-LRT = Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test; BIC = Bayesian information criterion, n/a = not applicable, * Serious convergence problems were detected.

Because GMM-CI and GMM-CV yielded serious convergence problems, it was decided to keep the class solutions from the LCGA model. An optimal three class solution was selected based on entropy, average posterior probabilities, likelihood ratio tests, and the sample size of the classes.

Three positive youth development classes were identified based on the results (Fig. 5.1.2). These three groups were labeled as “high” (30 %), “medium” (48 %), and “low” (22 %). The trajectories were compared by gender and SES. Results yielded that trajectories did not differ nor by gender ($\chi^2 = 2.35$ (2); $p = .309$; $V = .07$), nor by SES ($\chi^2 = 6.52$ (4); $p = .163$; $V = .12$).

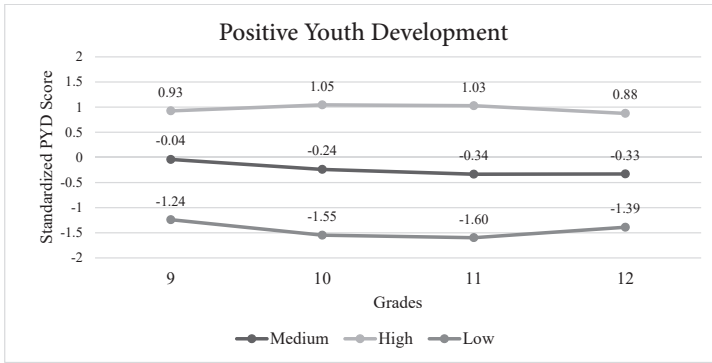

Figure 5.1.2. Trajectories of positive youth development over time

Positive youth development trajectories were compared with regard to the five components (character, confidence, competence, caring, and connection). The results of ANOVA (since the assumption of sphericity was not met, the Greenhouse-Geizer correction was applied in this analysis) revealed significant interaction between PYD and confidence ($F(31.75, 4.30) = 4.65, p < .001, \text{partial } \eta^2 = .02$), connection ($F(10.08, 4.36) = 4.69, p < .001, \text{partial } \eta^2 = .02$), and competence ($F(61.97, 4.75) = 4.00, p < .001, \text{partial } \eta^2 = .02$), and nonsignificant interaction between PYD and caring ($F(4.02, 4.97) = 0.97, p = .434, \text{partial } \eta^2 = .004$), and character ($F(10.74, 5.09) = 1.39, p = .226, \text{partial } \eta^2 = .006$). The results of the ANOVA in all PYD trajectories showed that in the high PYD trajectory, all components, except for confidence and competence decreased ($p < .01$). Connection and confidence in the low PYD trajectory decreased to 10th grade and increased afterwards. Competence did not change significantly over the four years ($p = .213$), character and caring decreased ($p < .01$). In the medium PYD trajectory, all components, except for confidence, decreased.

5.2 Positive Youth Development and Contribution

To investigate if change in positive youth development over time can predict later change in contribution to self, family and community, the sequentially contingent processes over time were modeled. The model was specified while controlling for gender and SES.

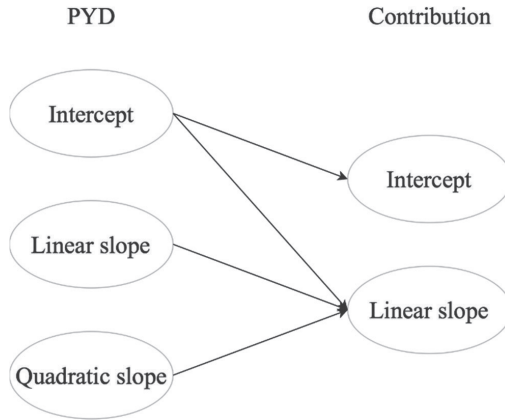

Figure 5.2.1. Conceptual model of sequentially contingent processes between positive youth development and contribution to self, family, and community

Model fit indices and regression coefficients are presented in table 5.2.1. The results indicate that the intercept of positive youth development predicts the intercept of contribution to self, family, and community one year later, but does not predict any of the slopes. The linear slope of positive youth development predicts the growth of contribution to self and to family, but not to the community. The quadratic slope of the PYD predicts the slope of the contribution to the community.

Table 5.2.1. Model Fit Indices and Regression Coefficients of Sequentially Contingent Process Between Positive Youth Development and Contribution to Self, Family and Community

PYD and..	Model fit indices			Regression coefficients			
	χ^2 (df)	CFI	RMSEA [CI]	$I_p \rightarrow I_c$	$I_p \rightarrow S_c$	$S_p \rightarrow S_c$	$Q_p \rightarrow S_c$
..CS				.38**	-.03	.19*	.42
..CF	85.65 (37)	.991	.055 [.040-.070]	.39**	-.01	.31*	.97*
..CC				.26**	0	.15	.24

Notes. PYD – positive youth development, CS – contribution to self, CF – contribution to family, CC – contribution to community, I_p – PYD intercept, I_c – contribution intercept, S_p – PYD slope, S_c – Contribution slope.

To further investigate longitudinal associations between positive youth development and contribution to self, family, and community an autoregressive cross-lagged analysis was carried out. Three separate models, one for each contribution dimension, were tested. In each model, (a) cross-lagged paths from contribution dimensions to PYD and from PYD to contribution dimensions controlling for (b) 1-year (e.g., contribution at T1 predicting contribution at T2) and 2-year (e.g., contribution at T1 predicting contribution at T3) stability paths, and (c) within-time correlations among variables were tested. To model the longitudinal associations among PYD and the contribution to self, family, and community as parsimoniously as possible, it was tested whether cross-lagged effects were

time invariant. Thus, we compared the baseline unconstrained models (M1s) with the models assuming time invariance of cross-lagged associations between T2 and T4 (M2s) (table 5.2.2). Cross-lagged association between T1 and T2 could not be assumed equal because of the missing contribution measurement point at T1.

Table 5.2.2. PYD and Contribution to Self, Family and Community Cross-Lagged Models: Fit Indices and Model Comparisons

	<i>Model fit indices</i>			<i>Model comparison</i>		
	χ^2 (df)	CFI	RMSEA [CI]	$\Delta \chi^2$	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
Contribution to self						
M1	3.81 (4)	1	.000 [.000-.069]			
M2	3.87 (6)	1	.000 [.000-.047]	M1/M2	0.06	0
Contribution to family						
M1	5.13 (4)	.999	.025 [.000-.079]			
M2	5.99 (6)	1	.000 [.000-.061]	M1/M2	0.86	.001
Contribution to community						
M1	2.26 (4)	1	.000 [.000-.054]			
M2	7.87 (6)	.999	.026 [.000-.070]	M1/M2	5.61*	.001

Notes. M1 – Baseline model, M2 – Model with cross-lagged paths fixed to be time invariant.

* $p < 0,05$

Findings (see Table 5.2.2) clearly supported the assumption of time invariance for models with contribution to self and family, but not with contribution to community. Cross-lagged paths between PYD and contribution dimensions are summarized in Figure 5.2.2.

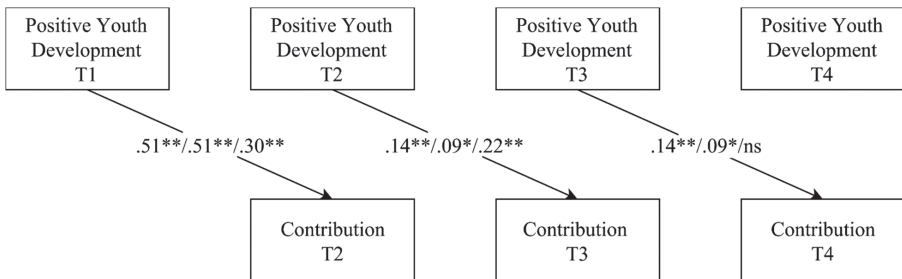

Figure 5.2.2. Significant standardized results of the cross-lagged model linking positive youth development and contribution to self, family, and community. For the sake of clarity, stability paths and within-time correlations are not reported. Numbers separated by the slash represent contribution to self / family / community respectively

* $p < .05$. ** $p < .01$.

As can be seen in Figure 5.2.2, cross-lagged effects highlighted that positive youth development influenced the contribution (to self and to family in all occasions, and to the community only in T1-T3), while the inverse effect was not significant. Specifically, positive youth development increased later levels of contribution to self, family, and community.

5.3 Positive Youth Development and Perceived Parental Behavior

To investigate perceived parental behaviors as distinct but related dimensions, a parallel process latent growth curve model was analyzed. Firstly, a model of all parental behavior (behavioral control, maternal and paternal psychological control, maternal and paternal autonomy support) with linear slopes was tested (148.27 (80) $p < .001$ RMSEA = .043 [.032-.054], CFI = .972, TLI = .958, SRMR = .087). In the second tested model, behavior control was modelled with a quadratic slope. The second model fit the data better (132.98 (76) $p < .001$ RMSEA = .041 [.029-.052], CFI = .977, TLI = .963, SRMR = .087) thus subsequent analysis was conducted with the second model (Fig. 5.3.1). For the sake of a more accurate estimation of the model the non-significant variances of paternal psychological control and both parent autonomy support slopes were fixed to be zero (Bates, Kliegl, Vasishth, & Baayen, 2015).

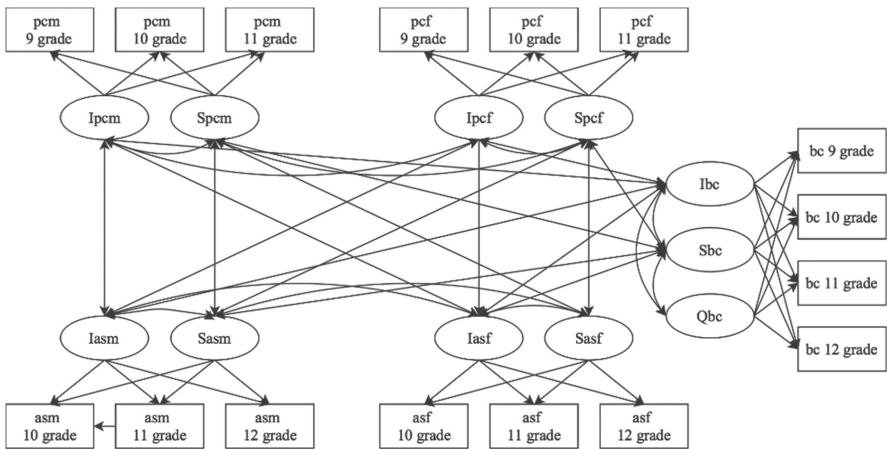

Figure 5.3.1. Conceptual model of the perceived parenting behaviors parallel processes analysis

Notes. bc – behavioral control, pcm – maternal psychological control, pcf – paternal psychological control, asm– maternal autonomy support, asf – paternal autonomy support, I – intercept, S – linear slope, Q – quadratic slope.

The intercepts and slopes of the parallel process latent growth curve model are reported in Table 5.3.1. Correlations between intercept and slope were not significant for behavioral control and psychological control of both parents. The slopes of maternal and paternal autonomy support are negatively related to the intercept.

Table 5.3.1. Means and Variances of the Parallel Processes Model Including all Perceived Parental Behaviors (Autonomy Support, Behavioral Control, Psychological Control)

	<i>M</i> (I)	<i>V</i> (I)	<i>M</i> (S)	<i>V</i> (S)	<i>M</i> (Q)	<i>V</i> (Q)
BC	4.087***	.366***	0.059	.050	-0.033**	.008
PCM	1.387***	.047***	0.004	.004	-	-
PCF	1.356***	.083***	0.003	0	-	-
ASM	5.025***	.350***	-0.511***	0	-	-
ASF	4.640***	.540***	-0.400***	0	-	-

Notes. BC – behavioral control, PCM – maternal psychological control, PCF – paternal psychological control, ASM – maternal autonomy support, ASF – paternal autonomy support, I – intercept, S – linear slope, Q – quadratic slope, *M* – mean, *V* – variance.

Additionally, according to Wald test, the maternal psychological control was perceived as higher than paternal ($p < .05$). Maternal autonomy support was perceived as higher than paternal ($p < .01$). The slopes of maternal and paternal psychological control did not differ from each other significantly ($p = .97$), and the slope of maternal autonomy support was steeper ($p < .05$) than paternal.

To investigate the longitudinal associations between positive youth development and perceived parental behaviors an autoregressive cross-lagged analysis was conducted. Separate models were tested for each parenting dimension. In each model, (a) cross-lagged paths from perceived parental behaviors to PYD and from PYD to perceived parental behaviors controlling for (b) 1-year (e.g., PYD at T1 predicting PYD at T2) and 2-year (e.g., PYD at T1 predicting PYD at T3) stability paths; and (c) within-time correlations among variables were tested. The fit indices for all models were acceptable (Table 5.3.2). Multigroup analyses were conducted to test for the moderating effects of adolescents' gender (boys vs. girls). For each parental behavior we compared unconstrained models M1s with constrained models M2s (in which all paths were fixed to be gender invariant), and M3s (in which only cross-lagged paths were fixed to be gender invariant). Results of model comparisons indicated that models where only cross-lagged paths were fixed did not differ from the baseline models, indicating that associations between PYD and parental behaviors were gender invariant (Table 5.3.2). Although the cross-lagged paths are equal between girls and boys, but due to the standardization process the standardized results provided are slightly different from each other.

Table 5.3.2. Positive Youth Development and Perceived Parental Behavior Cross-Lagged Models: Fit Indices and Model Comparisons

	<i>Model fit indices</i>			<i>Model comparison</i>			
	χ^2 (<i>df</i>)	CFI	RMSEA [CI]	$\Delta \chi^2$	ΔCFI	$\Delta RMSEA$	
Baseline PYD and BC	19.31 (7)	.994	.062 [.030-.096]				
M1	23.19 (14)	.996	.054 [.000-.091]				
M2	82.62 (34)	.977	.079 [.058-.101]	M1/M2	59.42*	.19	.025
M3	25.83 (20)	.997	.036 [.000-.071]	M1/M3	2.64	.001	.018
Baseline PYD and ASM/ASF	45.14 (17)	.985	.060 [.039-.082]				
M1	73.38 (34)	.981	.071 [.049-.094]				
M2	143.38 (62)	.960	.076 [.060-.092]	M1/M2	70*	.021	.005
M3	81.17 (44)	.982	.061 [.040-.082]	M1/M3	7.79	.001	.010
Baseline PYD and PCM/PCF	8.73 (14)	1	.000 [.000-.026]				
M1	18.45 (28)	1	.000 [.000-.020]				
M2	71.02 (59)	.994	.030 [.000-.053]	M1/M2	52.57*	.006	.030
M3	25.78 (38)	1	.000 [.000-.013]	M1/M3	7.33	0	0
Baseline PYD and PC	6.58 (7)	1	.000 [.000-.056]				
M1	12.56 (14)	1	.000 [.000-.058]				
M2	43.44 (35)	.995	.033 [.000-.061]	M1/M2	30.88	.005	.033
M3	17.67 (20)	1	.000 [.000-.050]	M1/M3	5.11	0	0

Notes. PYD – positive youth development, ASM – maternal autonomy support, ASF – paternal autonomy support, BC – behavioral control, PCM – maternal psychological control, PCF – paternal psychological control, PC – combined psychological control, M1 – Model where all paths are gender variant, M2 – Model where all paths are fixed to be gender invariant, M3 – Model with only cross-lagged paths fixed to be gender invariant.

* $p < 0,05$

As can be seen in Figure 5.3.2 – 5.3.5, cross-lagged effects highlighted that positive youth development predicted paternal and maternal autonomy support, behavioral control and paternal and maternal psychological control on all occasions (except PYD to maternal psychological control T2 to T3), while the inverse effect was not significant. Specifically, youth with higher levels of PYD perceived their parents as more supportive and controlling their behavior, and as less psychologically controlling. When analyzing combined scores of psychological control, PYD negatively predicted perceived psychological control in all occasions and perceived psychological control negatively predicted positive youth development T1 to T2.

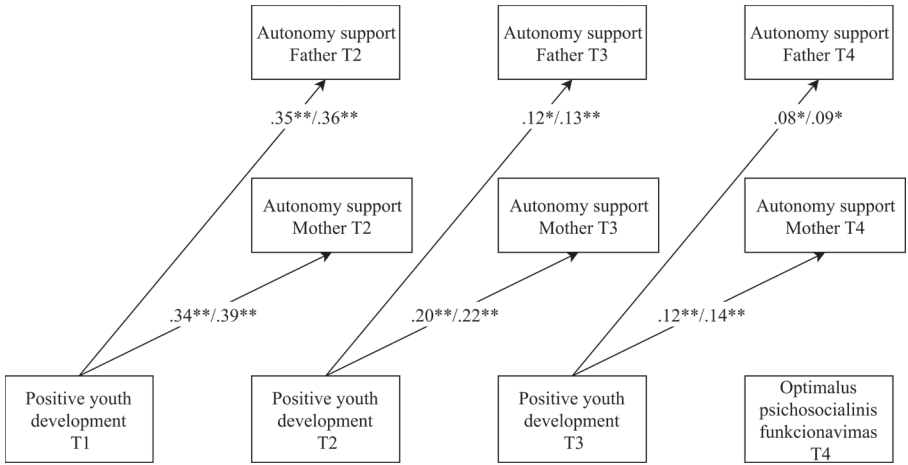

Figure 5.3.2. Significant standardized results of the cross-lagged model linking positive youth development and perceived maternal and paternal autonomy support. For the sake of clarity, stability paths and within-time correlations are not reported. Numbers separated by the slash represent boys / girls respectively
**p < .05. **p < .01.*

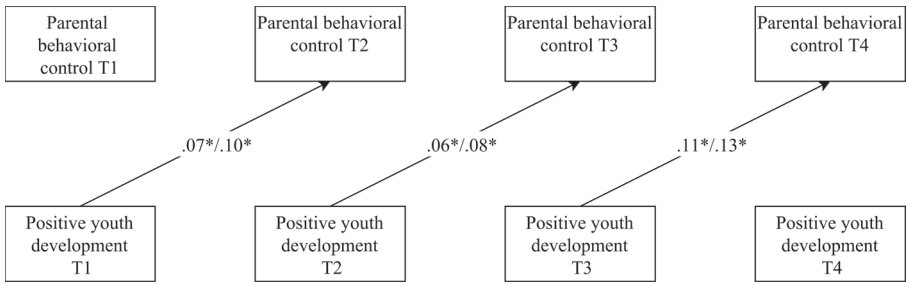

Figure 5.3.3. Significant standardized results of the cross-lagged model linking positive youth development and parental behavioral control. For the sake of clarity, stability paths and within-time correlations are not reported. Numbers separated by the slash represent boys / girls respectively
**p < .05. **p < .01.*

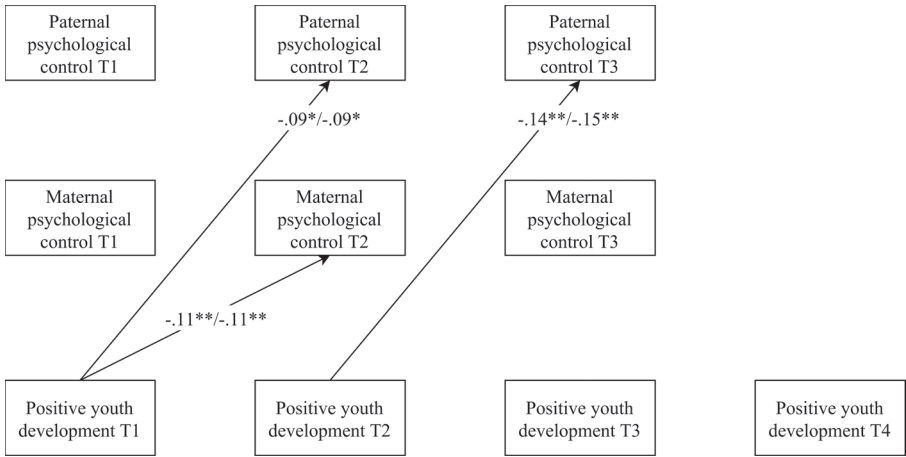

Figure 5.3.4. Significant standardized results of the cross-lagged model linking positive youth development and paternal and maternal psychological control. For the sake of clarity, stability paths and within-time correlations are not reported. Numbers separated by the slash represent boys / girls respectively
 $*p < .05$. $**p < .01$.

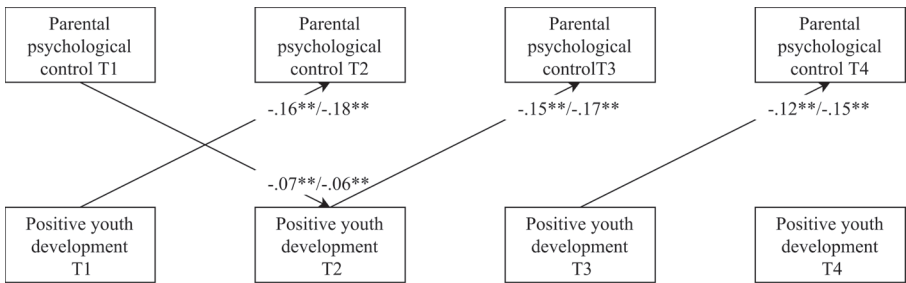

Figure 5.3.5. Significant standardized results of the cross-lagged model linking positive youth development and parental psychological control. For the sake of clarity, stability paths and within-time correlations are not reported. Numbers separated by the slash represent boys / girls respectively
 $*p < .05$. $**p < .01$.

Multidimensional growth mixture modeling was conducted to investigate different latent class solutions for perceived parental behavior. The conceptual model is provided in the Figure 5.3.6. The conventional GMM estimation procedure was employed.

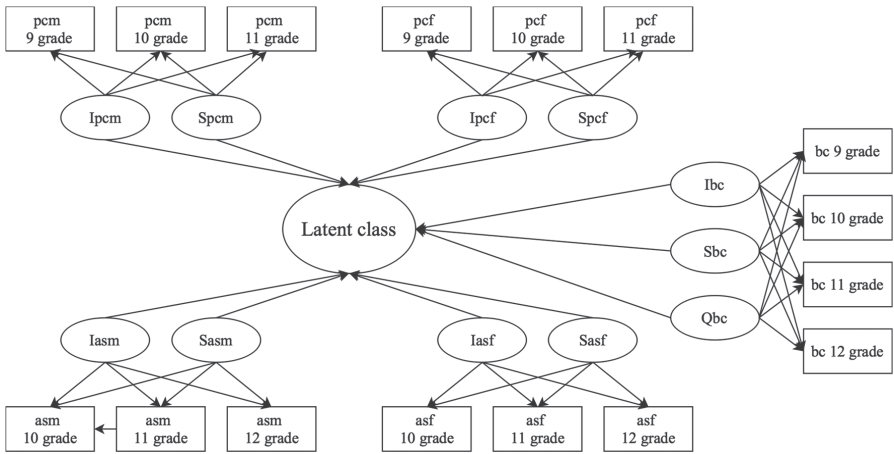

Figure 5.3.6. Conceptual model of the multidimensional growth mixture modelling with perceived parental behaviors parallel processes

To identify the best class solution three types of GMM were examined: A LCGA (with the slope and intercept variances fixed to zero), GMM-CI (with class-invariant variances and covariances) and GMM-CV (class-varying variances and covariances). While GMM-CI and GMM-CV yielded serious convergence problems it was decided to keep the class solutions from LCGA model. An optimal four class solution was selected based on entropy, average posterior probabilities, likelihood ratio tests, and the comparative size of the classes (Table 5.3.3). The intercepts of perceived parental behavior in different latent classes and their comparisons are reported in Table 5.3.4. The slopes of perceived parental behavior in different latent classes and their comparisons are reported in Table 5.3.5. All comparisons were made using Wald's chi-square test, all parental behaviors were compared among classes and only the estimates of the same maternal and paternal behavior were compared within class. A graphical representation of the different latent classes of perceived parental behavior is provided in Figure 5.3.7.

Table 5.3.3. Fit Statistics for GMMs and LCGAs for Perceived Parental Behavior

Class	BIC	BLRT (<i>p</i>)	LMR-LRT (<i>p</i>)	Entropy	Class %
LCGA					
1	11644.36	n/a	n/a	1	100
2	10878.71	800.98 (.00)	790.22 (.02)	.87	33, 67
3	10553.61	360.50 (.00)	355.66 (.12)	.87	20, 54, 26
4	10300.08	288.86 (.00)	284.98 (.08)	.89	22, 21, 10, 47
5	10062.85	312.32 (.00)	308.12 (.21)	.89	20, 22, 7, 41, 10
6	9912.69	185.49 (.00)	183 (.34)	.89	4, 19, 40, 6, 10, 21
GMM-CI					
1	9255.88	n/a	n/a	1	100
2	9116.18	175.04 (.00)	172.68 (.24)	.89	11, 89
3 *	9016.01	154.36 (.00)	152.29 (.19)	.93	8, 5, 87
4 *	8976.29	112.06 (.00)	110.55 (.74)	.90	5, 9, 81, 5
5 *	8898.23	73.97 (.00)	72.97 (.51)	.90	7, 77, 6, 5, 5
6 *	8911.62	62.17 (.00)	61.33 (.47)	.90	6, 72, 11, 0.5, 6, 4.5
GMM-CV					
1 *	9240.78	n/a	n/a	1	100
2 *	8454.91	853.58 (.00)	847.56 (.04)	.99	61, 39
3 *	8227.62	295.01 (.00)	292.93 (.49)	.82	27, 28, 45
4 *	8590.36	-257.99 (1)	-256.17 (0.75)	.88	0, 61, 39, 0
5 *					

Note. LCGA = Latent Class Growth Analysis; GMM-CI = Growth Mixture Model with class-invariant variances and covariances; GMM-CV = Growth Mixture Model with class-varying variances; BLRT = Bootstrap Likelihood Ratio Test; LMR-LRT = Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test; BIC = Bayesian information criterion, n/a = not applicable, * Serious convergence problems were detected.

First latent class of perceived parental behavior ($n = 101$, 22%) is characterized by a medium level of perceived behavioral control, low levels of perceived paternal and maternal psychological control, and medium levels of perceived paternal and maternal autonomy support (mother's higher than father's $p < .05$). This latent class was named „medium autonomy support, low behavioral control, and low psychological control parents“. Second class of perceived parental behavior ($n = 95$, 21%) is characterized by a high level of perceived behavioral control, high and increasing levels of perceived paternal and maternal psychological control (mother's higher than father's $p < .05$), and medium levels of perceived paternal and maternal autonomy support (mothers higher than fathers $p < .05$). This latent class was named „medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents“. Third class of perceived parental behavior ($n = 47$, 10%) is characterized by a low level of perceived behavioral control, high levels of perceived paternal and maternal psychological control, and low levels of perceived paternal and

maternal autonomy support (mother's higher than father's $p < .05$). This latent class was named „low autonomy support, low behavioral control, and high psychological control parents“. Fourth class of perceived parental behavior ($n = 211$, 47%) is characterized by a high level of perceived behavioral control, low levels of perceived paternal and maternal psychological control (mother's slightly higher than father's $p < .05$), and high levels of perceived paternal and maternal autonomy support (mother's higher than father's $p < .05$). This latent class was named „high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control parents“.

Table 5.3.4. Intercepts of Perceived Parental Behavior in Different Latent Classes

	class 1 ($n = 101$)	class 2 ($n = 95$)	class 3 ($n = 47$)	class 4 ($n = 211$)
BC	3.591	4.135	2.959	4.571
PCM	1.288 _a	1.637 _b	1.615 _b	1.267 _a
PCF	1.278 _a	1.517	1.769	1.226 _a
ASM	5.082	4.586	3.894	5.464
ASF	4.565 _a	4.249 _a	3.288	5.158

Notes. BC – behavioral control, PCM – mother's psychological control, PCF – father's psychological control, ASM – mother's autonomy support, ASF – father's autonomy support. Matching subscripts indicate NOT significant differences between means on the basis of Wald's chi-square, all other means differ significantly at $p < .05$.

Table 5.3.5. Slope Estimates of the Perceived Parental Behavior in Different Latent Classes

	class 1 ($n = 101$)	class 2 ($n = 95$)	class 3 ($n = 47$)	class 4 ($n = 211$)
S EK	0.1	0.101	-0.236	0.078*
Q EK	-0.044 _a	-0.063* _b	0.094 _{abc}	-0.04* _c
S PKM	-0.016 _a	0.064* _{abc}	-0.004 _b	-0.013 _c
S PKT	0.003	0.047* _a	-0.016	-0.013 _a
S APM	-0.548* _a	-0.431* _b	-0.248* _{ac}	-0.591* _{bc}
S APT	-0.43* _a	-0.327* _b	0.021 _{ab}	-0.509* _b

Notes. BC – behavioral control, PCM – mother's psychological control, PCF – father's psychological control, ASM – mother's autonomy support, ASF – father's autonomy support. Different subscripts indicate significant differences among means on the basis of Wald's chi-square at $p < .05$.

* Significance of the slope at $p < .05$.

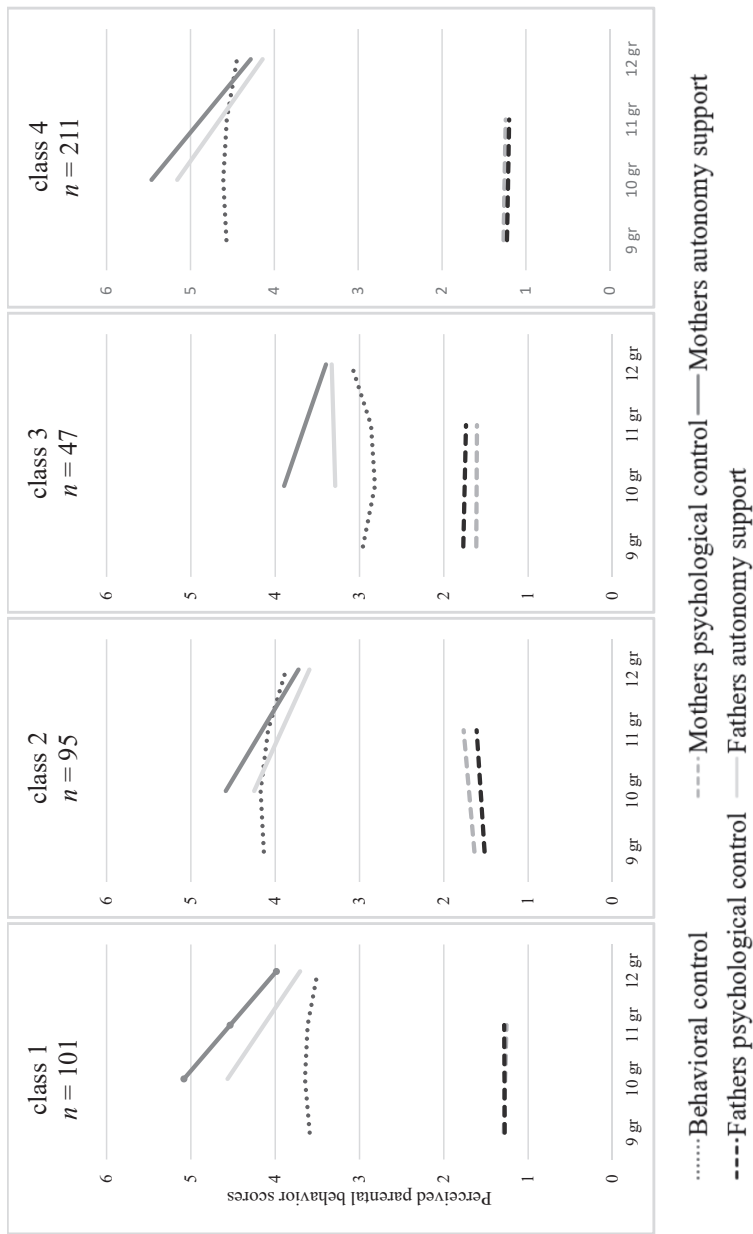

Figure 5.3.7. Latent classes of perceived parental behavior

Notes. class 1 - „medium autonomy support, low behavioral control, and low psychological control parents“, class 2 - „medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents“, class 3 - „low autonomy support, low behavioral control, and high psychological control parents“, class 4 - „high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control parents“.

A perceived parental behavior MGMM with distal outcomes (Lanza, Tan & Bray, 2013) was conducted to investigate the theoretical PYD model assumptions that positive youth development, the 5Cs, and contribution emerges when a young person's strengths are aligned with his or her contexts. Positive youth development trajectories were included in the model as a categorical distal outcome, and 5Cs and contribution – as continuous.

Table 5.3.6. The Probability Structures of Positive Youth Development Trajectories as Distal Outcomes of Perceived Parental Behavior Latent Classes

	class 1	class 2	class 3	class 4	χ^2
PYD trajectories					
High	.29	.08	.02	.51	
Medium	.57	.55	.31	.43	160.71*
Low	.18	.37	.67	.06	

Notes. * $p < .001$. Pairwise comparison between perceived parental behavior classes revealed that all classes differed from one another.

A chi-square test revealed that parental behavior class membership significantly predicted all distal outcomes: positive youth development (Table 5.3.6; Fig. 5.3.8.), the 5Cs, and contribution to self, family, and community (Table 5.3.7).

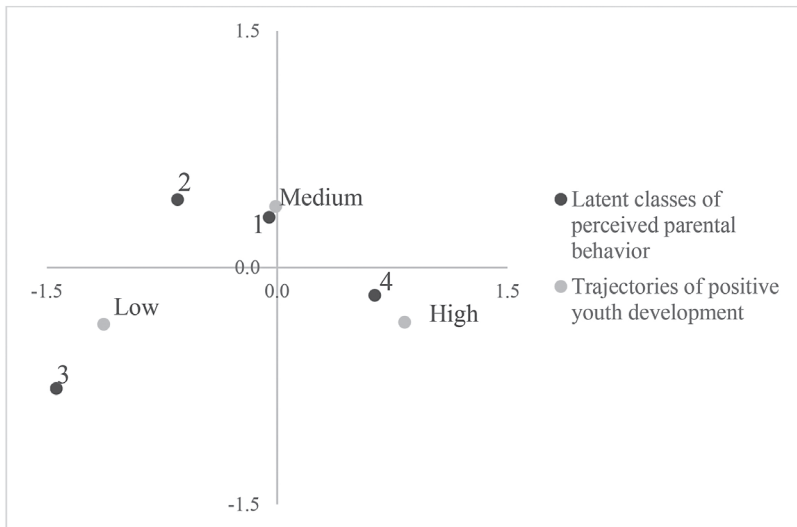

Figure 5.3.8. Projection of binary correspondence analysis linking positive youth development with perceived parental behavior

Adolescents in the fourth perceived parental behavior class (high autonomy support, high behavior control, and low psychological control parents) had the highest probability of belong to the high PYD trajectory as well. Adolescents in the third perceived

parental behavior class (medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents) had the highest probability of belong to the low PYD trajectory. Adolescents in the first (medium autonomy support, low behavioral control, and low psychological control parents) and the second (medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents) perceived parental behavior class had the highest probability of belong to the medium PYD trajectory.

Table 5.3.7. The Mean Structures of PYD Indicators and Contribution as Distal Outcomes of Perceived Parental Behavior Latent Classes

	class 1	class 2	class 3	class 4	χ^2
<i>PYD indicators</i>					
Character	6.70	8.21	6.43	8.49	88.06* ^{acdf}
Confidence	7.89	6.76	7.03	8.62	67.83* ^{abcef}
Caring	7.82	8.59	7.68	9.25	82.79* ^{acdef}
Competence	6.93	6.27	5.94	7.56	70.04* ^{abcef}
Connection	8.12	7.93	7.65	8.83	68.84* ^{bcef}
<i>Outcomes</i>					
Contribution to self	3.43	3.49	3.21	3.88	73.39* ^{cdef}
Contribution to family	3.39	3.41	3.12	4.06	131.88* ^{cdef}
Contribution to community	2.77	2.90	2.63	3.11	19.70* ^{cef}

Notes. ^a class 1 vs. class 2, $p < .05$; ^b class 1 vs. class 3, $p < .05$; ^c class 1 vs. class 4, $p < .05$; ^d class 2 vs. class 3, $p < .05$; ^e class 2 vs. class 4, $p < .05$; ^f class 3 vs. class 4, $p < .05$

* overall $p < .001$

Analysis of the 5Cs and all three dimensions of contribution as continuous outcomes of the perceived parental behavior (Table 5.3.7) revealed that adolescents in the fourth perceived parental behavior class (high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control parents) had highest means of all 5Cs and contribution to self, family, and community. The third class (medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents) has the lowest means of all 5Cs and contribution to self, family, and community. The second class had higher means of character and caring, and the first – of confidence and competence.

6. DISCUSSION

6.1 Trajectories of Positive Youth Development

The main aim of the present study was to identify the trajectories of positive youth development and perceived parental behavior, and to explore the mechanisms of change during a period of four years. The first research question was to determine the change and distinct trajectories of positive youth development in adolescence. To answer this question, the analysis was carried out in several steps. The first step was to identify the overall change of positive youth development during the four-year period in the adolescent sample. The second step was to determine if there were groups of young people with different positive youth development patterns.

The results of the first step revealed that in the general sample, the curve of the positive youth development during the four years slightly decreased. However, the quadratic slope should be considered, which indicates the potential increase in PYD in later years. This trend is partly in line with evidence from the 4-H study (Bowers et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Lewin-Bizan, Lynch et al., 2010; Phelps et al., 2007; Phelps et al., 2009; Schmid, Phelps, & Lerner, 2011; Schwartz et al., 2010; Zimmerman, Phelps, & Lerner, 2008), revealing a non-linear, but only slightly changing pattern of the positive youth development. Such result on the one hand coincides with the work of other authors, but on the other hand partly contradicts the theoretical model of positive youth development. The model proposes that positively developing young people strengthen their contexts, and in turn, the contexts contribute to the positive development of young people (Lerner, Lerner et al., 2005). But in real life not all young people develop equally well and not all elements of the environment can change so easily (Baltes, Lindenberger, & Staudinger, 2006). In addition, some of the PYD indicators are relatively stable (Killen & Smetana, 2015; Trzesniewski, Donnellan, & Robins, 2003), so there is reason to believe that the positive youth development itself, without additional interventions, remains relatively stable. Therefore, it would be more informative to search for groups of teenagers who are functioning better or worse.

In the next step, based on the PYD growth, three optimal trajectories of positive youth development were identified. These trajectories are “high”, “medium”, and “low”. Such finding is in line with the existing literature, where despite different age, different additional trajectories, or patterns of change, all the studies discussed identify three trajectories that are recurrent in this thesis: high, medium, and low. Thus, it can be argued that adolescents in our sample differ from one another in their positive youth development, and their trajectories in part coincide with the general tendencies of positive youth development in other countries (Lewin-Bizan, Lynch, et al., 2010; Lerner & Lerner, 2013; Schmid et al., 2011; Phelps et al., 2007; Zimmerman et al., 2008). Analysis of gender differences in PYD trajectories yielded different results than in other studies (Kaniūšonytė, 2015; Lewin-Bizan, Lynch, et al., 2010): girls, according to the results of this thesis, have the same probability as boys to be in both high and low PYD trajectory. SES does not differ between trajectories either.

In discussing different positive youth development trajectories, it can be assumed that due to the quadratic trends of high and low trajectories in the long run, all adolescents

are potentially regressing towards the mean. Such regression can be explained in the light of maturation theories, which state that all development paths tend to lean towards normative development (Meeus, 2016). It also reflects the principles of equifinality and multifinality (Cicchetti & Rogosch, 1996), which argue that different paths can lead to similar outcomes. In the broader model of positive youth development (Lerner, Lerner et al., 2005) this would mean that both PYD and its five components are not endlessly growing and have a saturation limit, that is, the moment when they reach the optimal point and the rise of the PYD level becomes unadaptive. Based on the model of positive youth development (Lerner, Lerner et al., 2005), the causes of different PYD trajectories can be found in the contexts of young people. Perceived parental behavior in this thesis is considered as a representation of the aforementioned contexts.

Second research question was dedicated to investigating the change of the 5Cs in different trajectories of positive youth development. As expected, results revealed that highest levels of all five indicators were in the high PYD trajectory, while the lowest ones were in the low PYD trajectory, but their change patterns are not equal. Character and caring decreased slightly over the course of four years in all the PYD trajectories. Based on additional analysis, it can be noted that the difference in caring between trajectories was the smallest. Thus, we can conclude that caring is not an essential indicator for successful adolescence. Research in other countries (Geldhof et al., 2013; Holsen, Geldhof, Larsen, & Aardal, 2016) finds that caring is either unrelated with other indicators of PYD, or even negatively related to them. Such controversial findings, on the one hand, may mean that caring and positive youth development are related in a nonlinear manner, meaning that highly expressed caring could be not only less beneficial, but even harmful to the adolescent. In other words, excessive empathy, extreme compassion, and excessive worries about others can lead to emotion dysregulation (Van Lisa, Hawk, Koot, Branje, & Meeus, 2017), anxiety or depressive symptoms (Rudolph & Conley, 2005). On the other hand, the ambiguous associations between the PYD and caring may mean that the scale itself is not good enough to capture the subtle nuances of this construct.

Regarding other PYD indicators, trajectories differed the most in the measurements of confidence, connection, and competence. Confidence and competence remained relatively stable in all three PYD trajectories. The levels of competence and confidence in the low PYD trajectory were significantly lower, and in the high PYD trajectory, they were considerably higher than the level of other indicators. In parallel to adolescents' wellbeing and positive adjustment, subdomains of competence and confidence such as self-esteem, social-emotional skills, or academic motivation are most commonly analyzed and have strong links with adolescent's successful adaptation and well-being (Žukauskienė, Kanišonytė, Truskauskaitė-Kunevičienė, & Malinauskienė, 2015).

6.2 Positive Youth Development and Contribution

The third research question was to investigate how positive youth development is associated with contribution to self, to family, and to the community. According to the PYD model, when a young person has developed all five indicators of the PYD (in other words, when a young person is thriving), then the young person can begin contributing to self, to family, and to the community (Lerner, 2004; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner

et al., 2009). Thus, according to this model, positive youth development should lead to the development of contribution. The results confirm this assumption: positive youth development positively predicts the contribution to self, family, and community over time. The next step to strengthen the conclusions on the positive interaction between positive youth development and contribution was conducting a longitudinal analysis of bidirectional influence. The results revealed that in all analyses only positive youth development effects on contribution were found and not vice versa. Thus, this analysis confirmed the links between positive youth development and contribution theorized by Lerner and colleagues (Lerner, 2004; Lerner, Lerner et al., 2005; Lerner et al., 2009). Positive youth development predicts contribution to community only in the first two years, but not in the third year. The interpretation of these findings could be related to the development of metacognition, i.e. introspection skills in adolescence. Introspection is described as the assessment of own knowledge, ability to solve problems and make decisions (Flavell, 1979). Weil and colleagues (2013) found that introspection, and especially social reasoning skills (Demetriou, & Bakracevic, 2009), are most likely to develop in late adolescence. Thus, adolescents can begin to understand their strengths and real opportunities to contribute to community more clearly, in this way weakening the perception of opportunities and its links with positive youth development.

6.3 Positive Youth Development and Perceived Parental Behavior

The fourth research question was dedicated to the change of perceived parental behavior in adolescence. The results revealed that in the four-year period from the age of 15 to the average age of 18, perceived parental behavioral control remained relatively stable with a slight nonlinear change, meaning that the control was slightly lower in the ninth and twelfth grades than in the tenth and eleventh. This is in line with the results by other authors, which have found that behavioral control is stable over time (Barber, Maughan et al., 2005), or has a nonlinear change with a decrease towards adulthood (Luyckx et al., 2011). The reasons for this decrease in the literature are usually related to the time teens spend with their parents or the information they share (Larson, Richards, Moneta, Holmbeck, & Duckett, 1996), and the increased need for autonomy (King, Berg, Butner, Butler, & Wiebe, 2014).

Both paternal and maternal perceived autonomy support decreased relatively steeply throughout the three-year period. These results coincide with Hafen and Laursen's (2009) and Helsen, Volleberg, and Meeus (2000) findings that parental autonomy support decreases in middle adolescence. Explanation for such a decline in parental autonomy support can be the discrepancy between the parent's objective behavior and the perception of that behavior by adolescents (Van Heel et al., 2017). So, based on this premise, the results may mean that adolescents perceive their parents as being less supportive, although parents do not change their behavior so dramatically. This assumption is supported by the results of previous studies that revealed that adolescents rated relationships with parents more negative than their parents (Ohannessian & De Los Reyes, 2014). According to self-determination theory (Deci & Ryan, 1991), when adolescents become older, their self-regulation and intrinsic motivation are increasing (Geldhof, Fenn, & Finders, 2017), support for autonomy is becoming less important and on one hand parents are

demonstrating it objectively less, or on the other hand adolescents notice and accept such parental support less.

In a three-year period, both maternal and paternal psychological control in the general sample remained stable. It coincides with the findings of many authors, which show that psychological control is either stable or increasing during adolescence and young adulthood (Barber, 1996; Barber, Maughan et al., 2005; Luyckx et al., 2007; McNally, Eisenberg, Harris, 1991; Roberts, Block, & Block, 1984).

In this thesis, for the first time, I seek to holistically examine the importance of changing parental behavior for positive youth development. To achieve this goal, four adolescents' groups with different perceptions of parental behavior have been identified. The clearest groups both in practice and theoretically are the third (low autonomy support, low behavioral control, and high psychological control parents), and the fourth group (high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control parents). The third group is closest to Baumrind's (1971) authoritarian rearing style, most often characterized by high psychological control, physical punishments, high requirements, and low levels of emotional warmth, support, and engagement. The fourth group reflects the authoritative rearing style, characterized by high engagement, warmth, listening to opinion, involvement in family decisions, monitoring, and low psychological control, low levels of physical punishment, and so on (Baumrind 1971). Thus, by analyzing these two groups identified in this thesis, the results coincide with similar results obtained by other authors and reflect the positive and negative compositions of parental behavior. The first (medium autonomy support, low behavioral control, and low psychological control parents) and the second (medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents) groups are not so different from one another. Combining these two groups would result in an average estimate of all parental factors and this group could be named a middle-level parental behavior group with sufficient behavioral control, not too high psychological control, and moderate autonomy support, but nevertheless analyzing these groups separately is relevant, as it reveals the unique role of behavior and psychological control on the adolescents' adaptation.

The fifth research question in this thesis is dedicated to the bidirectional associations between perceived parental behavior and positive youth development. Traditionally, the relationship between parental behavior and adolescent psychological resources is examined from the perspective of unidirectional effects, where parental behavior is assumed to be influencing adolescent well-being (Amato & Fowler, 2002; Lewin-Bizan, Bowers et al., 2010). Recently, more and more research on parent-child interaction has focused on models of reciprocal effects. Mostly, they can be found in the field of psychopathology (Kaniūšonytė & Žukauskienė, 2016; Loukas 2009; Serbin, Kingdon, Ruttle, & Stack, 2015; Stice & Barrera, 1995), with several exceptions exploring positive development (Crocetti et al., 2017). However, studies examining the reciprocal relationships between parental behavior and positive youth development are still lacking. Thus, in this thesis, for the first time I tested the assumption that not only parenting promotes positive youth development, but that positive youth development can predict the changes in parental behavior as well.

The results of the four-wave longitudinal analysis revealed that positive youth development predicts perceived parental behavior. In almost all cases, perceived parental behavior did not predict positive youth development. Overall, the results of this thesis

support the unidirectional model of adolescent effect in the perspective of positive youth development. Support for the notion that adolescents affect the behavior of their parents can be found in the existing developmental literature. Meeus (2016), in his comprehensive analysis of longitudinal research on psychosocial development in adolescence, found that higher adolescents' difficulties led to poor relations with their parents. The reverse effect of parental behavior or relationships with parents on adolescent psychopathology was found only in several publications (Meeus, 2016).

The results can be interpreted in two ways. The first interpretation may be that positive youth development, as one of the adolescents' resources, can influence the perception of parental behavior. Meaning that adolescents with highly expressed positive youth development or, in other words, better psychosocial functioning, perceive their parents as more supportive, more interested in them, setting adequate limits, and less psychologically controlling. The bidirectional effects perspective (Sameroff, 2010) argues that the more psychosocial resources adolescents have and the more they are more mature, the better are their relationships with their significant others. Increasing evidence from longitudinal research reveals that the more adolescents tend to delinquency and the more internalizing and externalizing problems (that can be harmful to both the adolescents and the surrounding environment, and may disrupt normal psychosocial development) they have the worse the relationship with their parents gets (Gault-Sherman, 2011; Hafen & Laursen, 2009; Kerr, Stattin, & Özdemir, 2012). Additionally, adolescents with high anxiety levels perceive their parents as increasingly controlling (Loukas 2009; Wijsbroek, Hale, Raaijmakers, & Meeus, 2011) and criticizing (Nelemans, Hale, Bran, Hawk, & Meeus, 2014), and report lower attachment to their parents (Van Eijck, Branje, Hale, & Meeus, 2012). A higher level of adolescents' depression also predicts higher perceived parental rejection (Hale, VanderValk, Akse, & Meeus, 2008) and criticality (Nelemans et al., 2014). It has been established that relationships with parents are also reinforced by adolescents' morality (Crocetti et al., 2017). The aforementioned studies found no parental effect on adolescents' psychosocial development as well.

The second possibility is that positive youth development is actually changing parental behavior. Some authors (Bell & Chapman, 1986; Belsky, 1984) argue that child characteristics affect the way parents treat them. It should be noted that in the current study it is impossible to clearly differentiate whether adolescent characteristics are related to perceived or to actual parenting behavior. In this study only one-source (i.e., the adolescent) method, without controlling for the evaluation of other sources (i.e., the parents), was used. However, summarizing all the empirical and theoretical evidence, and both possible interpretations, we can conclude that the positive development with its outcomes is important for adolescents' relationship with their contexts.

Regarding the perspective of a positive youth development, however, these alternative interpretations do not explain why the results are in conflict with the concept of positive youth development (Lerner, Lerner et al., 2005), which emphasizes the mutually beneficial interactions between individuals and the environment (Lerner, 2005). The results revealed that a higher perceived parental psychological control predicts lower positive youth development from ninth to tenth grade. This one effect could support the model of reciprocal relationships, suggesting that parental behavior and its perception influences adolescents' characteristics and functioning sometime before the life period in question,

and afterwards the effect gradually fades (faster for positive parenting than for negative). This view is supported by Meeus (2016), arguing that parents play an important role in the development and functioning of adolescents at earlier stages of adolescence or even childhood, when the child has not yet developed a mature self-image and the need for autonomy (Meeus, 2016). As adolescents become more mature and independent, their development is becoming less plastic and not as much affected by external stimuli.

The last research question is dedicated to investigating how the trajectories of perceived parental behavior, trajectories of positive youth development, and contribution to self, to family, and to the community are related. In the analysis of these associations, predictable patterns have been identified. Young people who belong to a high PYD trajectory will also be more likely to fall in the positive perceived parental behavior group, which is characterized by high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control. Adolescents belonging to a low PYD trajectory are more likely to fall into the negative perceived parental behavior group, which is characterized by a relatively low level of autonomy support, low behavioral control, and high psychological control. It coincides with the previously discussed evidence of the importance of autonomy support and behavioral control for the successful development of adolescents (Barber, Stolz, & Olsen, 2005; Bowers et al., 2014; Costa, Cuzzocrea, Gugliandolo, & Larcan, 2016; Joussemet, Landry, & Koestner, 2008; Napolitano et al., 2011), and the damage of the psychological control (Bean, Bush, McKenry, & Wilson, 2003; Bireda & von Krosigk, 2015; Depestele et al., 2017; Nelson, Padilla-Walker, Christensen, Evans, & Carroll, 2010; Soenens, Vansteenkiste, Luyten, Duriez, & Goossens, 2005). This is also supported by one of Meeus' (2016) developmental models, where good things beget good things and bad ones are bad for adolescents' development.

Summarizing all the results, we can conclude that the positive youth development model is suitable for describing developmental mechanisms and processes in adolescence. The results do not contradict (with a few exceptions) the research carried out in other countries and provide new and deeper knowledge in the field. Thus, this study uniquely and originally contributes to the better understanding of the role of adolescents' perceived parental behavior and its interaction with positive youth development.

6.4 Limitations of this Study and Suggestions for Future Research

This study provides new insights into the understanding of the interplay of family relationships and positive youth development. It should be considered both in light of its strengths and in light of its shortcomings, which suggest future lines of research. The first limitation of this thesis is related to the study sample. Although the study sample was relatively big, a bigger sample would allow drawing more robust conclusions from autoregressive modeling. A larger sample would also allow more accurate identification of positive youth development trajectories and latent classes of perceived parental behavior, potentially revealing small groups with atypical development. This limitation also includes sampling itself. Although the survey sample consisted of all one-generation high school students from the Utena district, however, this did not fully reflect the entire Lithuanian population. The sample could be enriched by adolescents from big cities and from more remote rural areas. Another limitation related to the sample is the nonrandom attrition

of participants in the study. Although the relatively small number of participants dropped out, however, these participants had mothers with lower education, one or both parents were jobless, and they received free nutrition in school, in other words, attrition was higher for adolescents of lower socio-economic status.

Another important limitation of the research is the self-report measurements. Although it is recognized that a self-observation-based parenting study is valid (Barber, 1996), collecting data from several reporters (e.g. adolescents and their parents) would allow not only a more objective assessment of adolescents' relations with their contexts, but also would allow to draw stronger conclusions about the developmental mechanisms. Many studies have proved that the adolescents' perception of the environmental characteristics is usually weakly correlated with the perception of the same characteristics by the environment. The aforementioned discrepancy is often the cause of adjustment difficulties or even more serious psychopathology (Ohannessian, 2012; Ohannessian & De Los Reyes, 2014). Thus, in the future, it would be prudent to include such data and analyze interactions between positive youth development and family-related factors from the perspective of parents, and how the positive youth development is influenced by a mismatch between the evaluation of the same behavior by the adolescents and their parents.

It is important to include possible mediators between positive youth development and parental behavior in future research. Based on the literature review, the potential mediators could be self-regulation (Bowers et al., 2011), identity formation processes (Berzonsky, Branje & Meeus, 2007; Luyckx et al., 2007), or satisfaction of basic needs (Costa et al., 2016). Autoregressive cross-lagged models would benefit from moderation analysis as well. Such moderators could be the PYD trajectories and latent classes of perceived parental behavior. Such analysis would allow capturing the different mechanism of positive youth development in groups with different environmental characteristics. In this thesis, the aforementioned analysis was not possible due to the insufficient number of participants in each of these groups.

The strengths of this thesis should not be overlooked as well. The first strength is a relatively large longitudinal sample with four assessment occasions. A community sample with low rates of attrition and four measurement waves is not only unique in Lithuania, but also appears to be solid at the international level. The second strength of this work are the complex statistical analysis strategies and unique results that make a significant contribution to the understanding of the development in adolescence. In this thesis, for the first time, different parental behavior classes, based not only on capturing static parental behavior, but also on the change trends of these behaviors over time, are identified. Furthermore, autoregressive cross-lagged analysis was performed for the first time with positive youth development and parental behavior, revealing a completely different picture than hypothesized in the positive youth development literature. Despite the limitations discussed, this study contributes significantly to a better understanding of the positive youth development in Lithuania and reveals a range of further research directions.

7. CONCLUSIONS

1. Three trajectories of positive youth development were identified. This means that adolescents can be described as three substantially different groups: high, medium, and low positive youth development groups.
2. Adolescents from different positive youth development trajectories differ from one another in the level of character, competence, caring, connection, and confidence and in the change of competence, connection, and confidence:
 - a. Competence remained stable in the high and low PYD trajectories, and decreased in the medium PYD trajectory;
 - b. Connection decreased in the high and medium PYD trajectories, and decreased with positive acceleration in the 11th grade in the low PYD trajectory.
 - c. Confidence remained stable in the high and medium PYD trajectories and decreased with positive acceleration in the 11th grade in the low PYD trajectory.
3. Positive youth development predicts contribution to self, family, and community. Contribution to self and to family is predicted until the 12th grade and contribution to the community is predicted only until the 11th grade.
4. Perceived parental behavior changes over time:
 - a. Perceived paternal and maternal autonomy support decreases from the 10th to the 12th grade;
 - b. Perceived behavioral control increases until the 11th grade and slowly decreases after the 11th grade;
 - c. Perceived paternal and maternal psychological control remains stable from the 9th to the 11th grade.
5. Perceived parental behavior is associated with positive youth development in adolescence:
 - a. Positive youth development positively predicts perceived paternal and maternal autonomy support from the 10th to the 12th grade;
 - b. Positive youth development positively predicts perceived parental behavioral control from the 9th to the 12th grade;
 - c. Positive youth development negatively predicts perceived combined psychological control from the 9th to the 12th grade, and perceived combined psychological control negatively predicts positive youth development from the 9th to the 10th grade only;
 - d. Positive youth development negatively predicts perceived paternal psychological control from the 9th to the 11th grade, and perceived maternal psychological control from the 9th to the 10th grade only;
6. Four latent classes of perceived parental behaviors over time were identified: (1) medium autonomy support, low behavioral control, and low psychological control parents; (2) medium autonomy support, high behavioral control, and high psychological control parents; (3) low autonomy support, low behavioral control, and high psychological control parents; (4) high autonomy support, high behavioral control, and low psychological control parents.

7. Adolescents from different perceived parental behavior groups can be assigned to different positive youth development trajectories:
 - a. Adolescents perceiving their parents positively are more likely to belong to high positive youth development trajectories;
 - b. Adolescents perceiving their parents neutrally are more likely to belong to medium positive youth development trajectories;
 - c. Adolescents perceiving their parents negatively are more likely to belong to low positive youth development trajectories.

8. REFERENCES

1. Alberts, A. E., Christiansen, E. D., Chase, P., Naudeau, S., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2006). Qualitative and quantitative assessments of thriving and contribution in early adolescence: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Journal of Youth Development, 1*, 20-32. doi:10.5195/jyd.2006.383
2. Amato, P. R., & Fowler, F. (2002). parenting practices, child adjustment, and family diversity. *Journal of Marriage and Family, 64*, 703–716. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00703.x
3. Baltes, P. B., Lindenberger, U., & Staudinger, U. M. (2006). Life span theory in developmental psychology. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *The handbook of child psychology: Vol.1. Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 516 – 568). Hoboken, New York: Wiley.
4. Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development, 67*, 3296-3319. doi:10.2307/1131780
5. Barber, B. K., Maughan, S. L., & Olsen, J. A. (2005). Patterns of parenting across adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development, 2005(108)*, 5–16. doi:10.1002/cd.124
6. Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 70*, 1–137. doi:10.1111/j.1540-5834.2005
7. Bates, D., Kliegl, R., Vasishth, S., & Baayen, H. (2015). *Parsimonious mixed models*. arXiv preprint arXiv:1506.04967
8. Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology, 4*, 1–103. doi:10.1037/h0030372
9. Bebiroglu, N., Geldhof, G. J., Pinderhughes, E. E., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2013). From family to society: The role of perceived parenting behaviors in promoting youth civic engagement. *Parenting, 13*, 153-168. doi: 10.1080/15295192.2013.756352
10. Bean, R. A., Bush, K. R., McKenry, P. C., & Wilson, S. M. (2003). The impact of parental support, behavioral control, and psychological control on the academic achievement and self-esteem of african american and european american adolescents. *Journal of Adolescent Research, 18*, 523–541. doi:10.1177/0743558403255070
11. Bell, R. Q., & Chapman, M. (1986). Child effects in studies using experimental or brief longitudinal approaches to socialization. *Developmental Psychology, 22*, 595–603. doi:10.1037/0012-1649.22.5.595
12. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83-96. doi:10.2307/1129836
13. Berzonsky, M. D., Branje, S. J., & Meeus, W. (2007). Identity processing style, psychosocial resources, and adolescents' perceptions of parent-adolescent relations. *The Journal of Early Adolescence, 27*, 324–345. doi:10.1177/0272431607302006
14. Bireda, A. D., & von Krosigk B. (2015) Perceived maternal and paternal psychological control by Ethiopian adolescents, *Journal of Psychology in Africa, 25*, 1-5. doi:10.1080/14330237.2015.1007590

15. Bowers, E. P., Li, Y., Kiely, M. K., Brittan, A., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2010). The five Cs model of positive youth development: A longitudinal analysis of confirmatory factor structure and measurement invariance. *Journal of youth and adolescence*, 39, 720-735. doi:10.1007/s10964-010-9530-9
16. Bowers, E. P., Gestsdottir, S., Geldhof, G. J., Nikitin, J., von Eye, A., & Lerner, R. M. (2011). Developmental trajectories of intentional self-regulation in adolescence: The role of parenting and implications for positive and problematic outcomes among diverse youth. *Journal of adolescence*, 34, 1193-1206. doi: 10.1016/j.adolescence.2011.07.006
17. Bowers, E. P., Johnson, S. K., Buckingham, M. H., Gasca, S., Warren, D. J. A., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2014). Important non-parental adults and positive youth development across mid- to late-adolescence: The moderating effect of parenting profiles. *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 897-918. doi:10.1007/s10964-014-0095-x
18. Chand, N., Farruggia, S., Dittman, C., Sanders, M., & Ting Wai Chu, J. (2013). Promoting positive youth development: Through a brief parenting intervention program. *Youth Studies Australia*, 32(1), 29-36. Retrieved from <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=174146305394013;res=IELAPA>
19. Chen, F. F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural equation modeling*, 14, 464-504. doi:10.1080/10705510701301834
20. Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, 597-600. doi:10.1017/s0954579400007318
21. Costa, S., Cuzzocrea, F., Gugliandolo, M. C., & Larcana, R. (2016). Associations between parental psychological control and autonomy support, and psychological outcomes in adolescents: The mediating role of need satisfaction and need frustration. *Child Indicators Research*, 9, 1059-1076. doi:10.1007/s12187-015-9353-z
22. Crocetti, E., Moscatelli, S., Kaniūšonytė, G., Branje, S., Žukauskienė, R., & Rubini, M. (2017). *Morality, competence, and sociability as self-definition dimensions of adolescents and their interplay with family, peers, and school: A three-wave longitudinal study*. Manuscript submitted for publication.
23. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In R. Dienstbier (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Vol. 38. Perspectives on motivation* (pp. 237-288). Lincoln: University of Nebraska Press.
24. De Goede, I. H. A., Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2008). Developmental changes in adolescents' perceptions of relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 75-88. doi:10.1007/s10964-008-9286-7
25. Demetriou, A., & Bakracevic, K. (2009). Reasoning and self-awareness from adolescence to middle age: Organization and development as a function of education. *Learning and Individual Differences*, 19, 181-194. doi:10.1016/j.lindif.2008.10.007
26. Depestele, L., Soenens, B., Lemmens, G. M., Dierckx, E., Schoevaerts, K., & Claes, L. (2017). Parental autonomy-support and psychological control in eating disorder patients with and without binge-eating/purging behavior and non-suicidal self-injury. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 36, 126-141. doi:10.1521/jscp.2017.36.2.126
27. Dunn, T. J., Baguley, T., & Brunsden, V. (2013). From alpha to omega: A practical solution to the pervasive problem of internal consistency estimation. *British Journal of Psychology*, 105, 399-412. doi:10.1111/bjop.12046

28. Enders, C. K. (2010). *Applied missing data analysis*. Guilford Press.
29. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, *34*, 906–911. doi:10.1037/0003-066x.34.10.906
30. Gault-Sherman, M. (2011). It's a two-way street: The bidirectional relationship between parenting and delinquency. *Journal of Youth and Adolescence*, *41*, 121–145. doi:10.1007/s10964-011-9656-4
31. Geldhof, G. J., & Stawski, R. S. (2015). Invariance. In S. K. Whitbourne (Ed.), *Encyclopedia of Adulthood and Aging*, 1–6. doi:10.1002/9781118521373.wbeaa277
32. Geldhof, G. J., Fenn, M. L., & Finders, J. K. (2017). A self-determination perspective on self-regulation across the life span. In M. L. Wehmeyer, K. A. Shogren, T.D. Little, & S. J. Lopez (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 221–235). doi:10.1007/978-94-024-1042-6_17
33. Geldhof, G. J., Preacher, K. J., & Zyphur, M. J. (2014). Reliability estimation in a multilevel confirmatory factor analysis framework. *Psychological Methods*, *19*, 72–91. doi:10.1037/a0032138
34. Geldhof, G. J., Bowers, E. P., Boyd, M. J., Mueller, M. K., Napolitano, C. M., Schmid, K. L., ... Lerner, R. M. (2013). Creation of short and very short measures of the Five Cs of positive youth development. *Journal of Research on Adolescence*, *24*, 163–176. doi:10.1111/jora.12039
35. Hafen, C. A., & Laursen, B. (2009). More problems and less support: Early adolescent adjustment forecasts changes in perceived support from parents. *Journal of Family Psychology*, *23*, 193–202. doi:10.1037/a0015077
36. Hale, W. W. III, VanderValk, I., Akse, J., & Meeus, W. (2008). The interplay of early adolescents' depressive symptoms, aggression and perceived parental rejection: A four-year community study. *Journal of Youth and Adolescence*, *37*, 928–940. doi:10.1007/s10964-008-9280-0
37. Helsen, M., Vollebergh, W., & Meeus, W. (2000). Social support from parents and friends and emotional problems in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *29*, 319–335. doi:10.1023/a:1005147708827
38. Holsen, I., Geldhof, J., Larsen, T., & Aardal, E. (2016). The Five Cs of positive youth development in Norway: Assessment and associations with positive and negative outcomes. *International Journal of Behavioral Development*. Advance online publication. doi:10.1177/0165025416645668
39. Jeličić, H., Bobek, D. L., Phelps, E., Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2007). Using positive youth development to predict contribution and risk behaviors in early adolescence: Findings from the first two waves of the 4-H study of positive youth development. *International Journal of Behavioral Development*, *31*, 263–273. doi:10.1177/0165025407076439
40. Joussemet, M., Landry, R., & Koestner, R. (2008). A self-determination theory perspective on parenting. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, *49*, 194–200. doi:10.1037/a0012754
41. Kaniušonytė, G. (2015). Pozityvios jaunimo raidos trajektorijos: išskyrimas ir aprašymas. Iš Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrielavičiūtė, I., Garckija, R., Vošylyš R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje* (p. 164–172). Vilnius: MRU

42. Kaniušonytė, G., & Žukauskienė, R. (2016). The direction of effects between perceived parental psychological control and adolescents' self-reported externalizing and internalizing problems. *International Psychology Bulletin (IPB)* 20 (3), 35-42. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Goda_Kaniusonyt/publication/306100311_The_Longitudinal_Examination_of_the_Directional_Effects_between_Perceived_Parental_Psychological_Control_and_Adolescents'_Self-Reported_Externalizing_and_Internalizing_Problems_in_Lithuania/links/57b17b0b08ae0101f1795488.pdf
43. Kerr, M., Stattin, H., & Özdemir, M. (2012). Perceived parenting style and adolescent adjustment: Revisiting directions of effects and the role of parental knowledge. *Developmental Psychology*, 48, 1540–1553. doi:10.1037/a0027720
44. Killen, M., & Smetana, J.G. (2015). Origins and development of morality. In M. E. Lamb (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science*, (7th ed., pp. 701-749). NY: Wiley-Blackwell.
45. King, P. S., Berg, C. A., Butner, J., Butler, J. M., & Wiebe, D. J. (2014). Longitudinal trajectories of parental involvement in Type 1 diabetes and adolescents' adherence. *Health Psychology*, 33, 424–432. doi:10.1037/a0032804
46. Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford publications.
47. Laird, R. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2003). Parents' monitoring-relevant knowledge and adolescents' delinquent behavior: evidence of correlated developmental changes and reciprocal influences. *Child development*, 74, 752-768. doi:10.1111/1467-8624.00566
48. Lanza, S. T., Tan, X., & Bray, B. C. (2013). Latent class analysis with distal outcomes: A flexible model-based approach. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 20, 1–26. doi:10.1080/10705511.2013.742377
49. Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G., & Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32, 744-754. doi:10.1037/0012-1649.32.4.744
50. Laursen, B., & Collins, W. A. (2009). Parent – child relationships during adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds). *Handbook of adolescent psychology, volume 1: contextual influences on adolescent development* (3rd ed. pp. 3 - 42). doi: 10.1002/9780470479193.adlpsy002002
51. Lerner, J. V., Phelps, E., Forman, Y., & Bowers, E.P. (2009). Positive youth development. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.). *Handbook of adolescent psychology, Volume 1: Individual bases of adolescent development* (3rd ed. pp. 524-558). doi:10.1002/9780470479193.adlpsy001016
52. Lerner, R. M. (2004). Diversity in individual < - - > context relations as the basis for positive development across the life span: A developmental systems perspective for theory, research, and application. *Research in Human Development*, 1, 327–346. doi: 10.1207/s15427617rhd0104_5
53. Lerner, R. M. (2005, September). *Promoting positive youth development: Theoretical and empirical bases*. White paper prepared for the Workshop on the Science of Adolescent Health and Development, National Research Council/Institute of Medicine. Washington, DC: National Academies of Science.

54. Lerner, R. M. (2012). Developmental science: Past, present, and future. *International Journal of Developmental Science*, 6, 29-36. doi: 10.3233/DEV-2012-12102
55. Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2013). *The positive development of youth: Comprehensive findings from the 4-H study of positive youth development*. Institute for Applied Research in Youth Development, Tufts University.
56. Lerner, R.M., Lerner, J.V., Bowers, E., & Geldhof, G.J. (2015). Positive youth development and relational-developmental-systems. In R.M. Lerner, W.F. Overton, & P.C.M. Molenaar (Eds) *Handbook of child psychology and developmental science, theory and method*. (7th ed., pp. 607-651). Hoboken, New York: Wiley.
57. Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J., Theokas, C., Phelps, E., Gestsdottir, S. Naudeau, S., Jeličić, H., Alberts, A. E., Ma, L., Smith, L. M., Bobek, D. L., Richman-Raphael, D., Simpson, I., Christiansen, E. D., & von Eye, A. (2005). Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H study of positive youth development. *Journal of Early Adolescence*, 25, 17-71. doi:10.1177/0272431604272461
58. Lewin-Bizan, S., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2010). One good thing leads to another: Cascades of positive youth development among American adolescents. *Development and Psychopathology*, 22, 759-770. doi:10.1017/s0954579410000441
59. Lewin-Bizan, S., Lynch, A. D., Fay, K., Schmid, K., McPherran, C., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2010). Trajectories of positive and negative behaviors from early- to middle- adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, 751-763. doi: 10.1007/s10964-010-9532-7
60. Little, P. T. D. (2013). *Longitudinal structural equation modeling*. Guilford Press.
61. Loukas, A. (2009). Examining temporal associations between perceived maternal psychological control and early adolescent internalizing problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 1113-1122. doi:10.1007/s10802-009-9335-z
62. Lucke, J. F. (2005). "Rassling the hog": the influence of correlated item error on internal consistency, classical reliability, and congeneric reliability. *Applied psychological measurement*, 29, 106-125. doi:10.1177/0146621604272739
63. Luyckx, K., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Goossens, L., & Berzonsky, M. D. (2007). Parental psychological control and dimensions of identity formation in emerging adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21, 546-550. doi:10.1037/0893-3200.21.3.546
64. Luyckx, K., Tildesley, E. A., Soenens, B., Andrews, J. A., Hampson, S. E., Peterson, M., & Duriez, B. (2011). Parenting and trajectories of children's maladaptive behaviors: A 12-year prospective community study. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40, 468-478. doi: 10.1080/15374416.2011.563470
65. McDonald, R. P. (1978). Generalizability in factorable domains: "domain validity and generalizability". *Educational and Psychological Measurement*, 38, 75-79. doi:10.1177/001316447803800111
66. McNally, S., Eisenberg, N., & Harris, J. D. (1991). Consistency and change in maternal child-rearing practices and values: A longitudinal study. *Child Development*, 62, 190. doi:10.2307/1130714
67. Meeus, W. (2016). Adolescent psychosocial development: A review of longitudinal models and research. *Developmental Psychology*, 52, 1969-1993. doi:10.1037/dev0000243
68. Meredith, W. (1993). Measurement invariance, factor analysis and factorial invariance. *Psychometrika*, 58, 525-543. doi:10.1007/bf02294825

69. Morton, K. L., Barling, J., Rhodes, R. E., Mâsse, L. C., Zumbo, B. D., & Beauchamp, M. R. (2011). The application of transformational leadership theory to parenting: questionnaire development and implications for adolescent self-regulatory efficacy and life satisfaction. *Journal of sport & exercise psychology*, *33*, 688-709. doi:10.1123/jsep.33.5.688
70. Muthén, L.K. and Muthén, B.O. (1998-2015). *Mplus user's guide. Seventh edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén
71. Napolitano, C. M., Bowers, E. P., Gestsdottir, S., Depping, M., von Eye, A., Chase, P., & Lerner, J. V. (2011). The role of parenting and goal selection in positive youth development: A person-centered approach. *Journal of adolescence*, *34*, 1137-1149. doi:10.1016/j.adolescence.2011.07.008
72. Nelemans, S. A., Hale, W. W., III, Branje, S. J., Hawk, S. T., & Meeus, W. H. (2014). Maternal criticism and adolescent depressive and generalized anxiety disorder symptoms: A 6-year longitudinal community study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *42*, 755-766. doi:10.1007/s10802-013-9817-x
73. Nelson, L. J., Padilla-Walker, L. M., Christensen, K. J., Evans, C. A., & Carroll, J. S. (2010). Parenting in emerging adulthood: An examination of parenting clusters and correlates. *Journal of Youth and Adolescence*, *40*, 730-743. doi:10.1007/s10964-010-9584-8
74. Ohannessian, C. M. (2012). Discrepancies in adolescents' and their mothers' perceptions of the family and adolescent externalizing problems. *Family science*, *3*, 135-140. doi:10.1080/19424620.2012.704596
75. Ohannessian, C. M., & De Los Reyes, A. (2014). Discrepancies in adolescents' and their mothers' perceptions of the family and adolescent anxiety symptomatology. *Parenting*, *14*, 1-18. doi:10.1080/15295192.2014.870009
76. Phelps, E., Zimmerman, S., Warren, A. E. A., Jeličić, H., von Eye, A., & Lerner, R. M. (2009). The structure and developmental course of positive youth development (PYD) in early adolescence: Implications for theory and practice. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *30*, 571-584. doi:10.1016/j.appdev.2009.06.003
77. Phelps, E., Balsano, A., Fay, K., Peltz, J., Zimmerman, S., Lerner, R., M., & Lerner, J. V. (2007). Nuances in early adolescent development trajectories of positive and of problematic/risk behaviors: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Child and Adolescent Clinics of North America*, *16*, 473-496. doi:10.1016/j.chc.2006.11.006
78. Roberts, G. C., Block, J. H., & Block, J. (1984). Continuity and change in parents' child-rearing practices. *Child Development*, *55*, 586-597. doi:10.2307/1129970
79. Rudolph, K. D., & Conley, C. S. (2005). The socioemotional costs and benefits of social-evaluative concerns: Do girls care too much? *Journal of Personality*, *73*, 115-138. doi:10.1111/j.1467-6494.2004.00306.x
80. Sameroff, A. (2010). A Unified Theory of Development: A Dialectic Integration of Nature and Nurture. *Child Development*, *81*, 6-22. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01378.x
81. Satorra, A., & Bentler P. M. (1994). Corrections to test statistics and standard errors in covariance structure analysis. In von Eye A., & Clogg C. C. (Eds.), *Latent variables analysis: Applications to developmental research*. (pp. 399-419). Sage Publications, Inc.: Thousand Oaks, CA.
82. Schmid, K., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2011). Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescents' hopeful future expectations and intentional self-reg-

- ulation in predicting positive youth development. *Journal of Adolescence*, 34, 1127-1136. doi:10.1016/j.adolescence.2011.07.009
83. Schwartz, S. J., Phelps, E., Lerner, J. V., Huang, S., Brown, C. H., Lewin-Bizan, S.,...Lerner, R.M. (2010). Promotion as prevention: Positive youth development as protective against tobacco, alcohol, illicit drug, and sex initiation. *Applied Developmental Science*, 14, 197–211. doi:10.1080/10888691.2010.516186
 84. Serbin, L. A., Kingdon, D., Ruttle, P. L. and Stack, D.M. (2015). The impact of children's internalizing and externalizing problems on parenting: Transactional processes and reciprocal change over time. *Development and Psychopathology*, 27, 969–986. doi:10.1017/S0954579415000632
 85. Shek, D. T. L., Siu, A. M. H., & Yan Lee. T. (2007). The Chinese positive youth development scale: A validation study. *Research on Social Work Practice*, 17, 380–391. doi:10.1177/1049731506296196
 86. Small, S. A., & Kerns, D. (1993). Unwanted sexual activity among peers during early and middle adolescence: Incidence and risk factors. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 941-952. doi:10.2307/352774
 87. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyten, P., Duriez, B., & Goossens, L. (2005). Maladaptive perfectionistic self-representations: The mediational link between psychological control and adjustment. *Personality and Individual Differences*, 38, 487–498. doi:10.1016/j.paid.2004.05.008
 88. Stice, E., & Barrera, M. (1995). A longitudinal examination of the reciprocal relations between perceived parenting and adolescents' substance use and externalizing behaviors. *Developmental psychology*, 31, 322-334. doi: 10.1037//0012-1649.31.2.322
 89. Theokas, C., & Lerner, R. M. (2006). Observed ecological assets in families, schools, and neighborhoods: Conceptualization, measurement, and relations with positive and negative developmental outcomes. *Applied Developmental Science*, 10, 61-74. doi:10.1207/s1532480xads1002_2
 90. Truskauskaitė-Kunevičienė, I. & Kaniušonytė, G. (under review). *The three-dimensional contribution scale (3DCON): Development and psychometric evaluation*. Manuscript submitted for publication.
 91. Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., & Robins, R. W. (2003). Stability of self-esteem across the life span. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 205–220. doi:10.1037/0022-3514.84.1.205
 92. Van Eijck, F. E., Branje, S. J., Hale, W. W., III, & Meeus, W. H. (2012). Longitudinal associations between perceived parent–adolescent attachment relationship quality and generalized anxiety disorder symptoms in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 871–883. doi:10.1007/s10802-012-9613-z
 93. Van Heel, M., Bijttebier, P., Claes, S., Colpin, H., Goossens, L., Van Den Noortgate, W., ... Van Leeuwen, K. (2017). Measuring parenting throughout adolescence. *Assessment*. Advance online publication. doi:10.1177/1073191116686827
 94. Van Lissa, C. J., Hawk, S. T., Koot, H. M., Branje, S., & Meeus, W. H. J. (2017). The Cost of Empathy: Parent–Adolescent Conflict Predicts Emotion Dysregulation for Highly Empathic Youth. *Developmental Psychology*. Advance online publication. doi:10.1037/dev0000361

95. Weil, L. G., Fleming, S. M., Dumontheil, I., Kilford, E. J., Weil, R. S., Rees, G., ... Blakemore, S.-J. (2013). The development of metacognitive ability in adolescence. *Consciousness and Cognition*, 22, 264–271. doi:10.1016/j.concog.2013.01.004
96. Wickrama, K. K., Lee, T. K., O'Neal, C. W., & Lorenz, F. O. (2016). *Higher-order growth curves and mixture modeling with Mplus: A practical guide*. Routledge.
97. Wijsbroek, S. A. M., Hale, W. W. III, Raaijmakers, Q. A. W., & Meeus, W. H. J. (2011). The direction of effects between perceived parental behavioral control and psychological control and adolescents' self-reported GAD and SAD symptoms. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 20, 361–371. doi:10.1007/s00787-011-0183-3
98. Zimmerman, S. M., Phelps, E., & Lerner, R. M. (2008). Positive and negative developmental trajectories in U.S. adolescents: Where the positive youth development perspective meets the deficit model. *Research in Human Development*, 5, 153–165. doi:10.1080/15427600802274001
99. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., & Malinauskienė, O. (2015). Systematic review of the measurement properties of questionnaires for the measurement of the well-being of children and adolescents. *Social Inquiry into Well-Being*, 1, 40-75. doi:10.13165/siiw-15-1-1-05

9. APPROBATION OF STUDY RESULTS

Scientific publications on the dissertation topic:

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. (2017). Relationships with parents, identity styles and positive youth development during transition from adolescence to emerging adulthood. *Emerging Adulthood*, 1-11. doi:10.1177/2167696817690978
2. Kaniušonytė G., Žukauskienė R. (2016). The direction of effects between perceived parental psychological control and adolescents' self-reported externalizing and internalizing problems. *International Psychology Bulletin (IPB)* 20, 35-42.
3. Žukauskienė, R., Raižienė, S. Malinauskienė, O., Gabrialavičiūtė, I., Garckija, R., Vosylis R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kajokienė, I. (2015). *Pozityvi jaunimo raida Lietuvoje*. Vilnius: MRU. Asmeninis indėlis – 4,2 autorinio lanko.
4. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Malinauskienė, O. (2015). Systematic review of the measurement properties of questionnaires for the measurement of the well-being of children and adolescents. *Social Inquiry into Well-being*, 1, 40-75. doi: 10.13165/siiw-15-1-1-05
5. Kaniušonytė, G. (2015). The effects of parental monitoring on adolescent and emerging adult contribution: A longitudinal examination. *International Journal of Psychological Studies*, 7, 9-16. doi:10.5539/ijps.v7n1p9
6. Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. (2014). Vaiko ir tėvų santykių sąsajos su pozityvios jaunimo raidos komponentais. *Socialinis darbas*, 13, 98–109. doi: 10.13165/sd-14-13-1-09
7. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. (2014). Pozityvios jaunimo raidos komponentų sąsajos su pasitenkinimu gyvenimu, psichologiniu atsparumu bei internaliais ir eksternaliais sunkumais. *Socialinis darbas*, 13, 62–75. doi:10.13165/sd-14-13-1-06

Papers presented at scientific conferences on the dissertation topic:

1. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Emotional separation from parents and Positive Youth Development in adolescence: Mediating role of identity development*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Positive Youth Development trajectories and identity styles in adolescence*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
3. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Adolescents' maternal/paternal psychological control and internalizing/externalizing behavior: Reciprocal relations in a three-wave study*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *The relationship between intraindividual change in Positive Youth Development and individual and contextual factors: Findings from the Lithuanian study of positive youth development*. Symposia presentation in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Malinauskienė, O. *Identity formation and Positive Youth Development: A four wave longitudinal study*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Developmental trajectories of Positive Youth Development in adolescence: The role of individual and contextual factors*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
7. Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development trajectories and identity style in adolescence*. Poster in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
8. Kaniušonytė, G. *Trajectories of Positive Youth Development in Lithuania and transformational parenting*. Poster in European Symposium on Adolescent Research & Research Method Workshop, Roehampton University, London, UK, 2015 11 30-12 01.
9. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Parent-child relationships and contribution in emerging adulthood: Mediating role of transformational parenting*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16 (Best Poster Award).
10. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *The associations between transformational parenting and identity formation in emerging adulthood*. Poster in Society for the Study of Emerging Adulthood 7th Biennial Conference, Miami, Florida, USA, 2015 10 14-16.
11. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Raižienė, S., Garckija, R., Gabrielavičiūtė, I., Kajokienė, L., Žukauskienė, R. *Adolescents' Positive Youth Development in natural and intervention settings: the changes of Five C's over time*. Symposia in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
12. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *Associations between parental monitoring and contribution: A two-wave longitudinal study*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.
13. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Kajokienė, I. *Links between life satisfaction and contribution to self, family and community: The mediating role*

of intentional self-regulation. Poster in 2015 SRCD biennial meeting, Philadelphia, USA, 2015 03 18-21.

14. Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R. *Exploring parent-child relations in the context of PYD*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.
15. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R. *What does it mean to "Contribute" in an Eastern-European context? The Development and Psychometrical Evaluation of the new Scale*. Poster in 2014 SRCD Special Topic Meeting: Positive Youth Development (PYD) in the Context of the Global Recession. Prague, Czech Republic, 2014 10 23-25.
16. Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G. *Relationships among Positive Youth Development, life satisfaction and problem behavior in adolescents*. Poster in 14th biennial conference of the European Association for Research on Adolescence, Cesme/Izmir, Turkey, 2014 09 3-6 (Best Poster Award).
17. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Family context and Positive Youth Development*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
18. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to life satisfaction, resilience and internalizing and externalizing problems*. Poster in 23rd Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Shanghai, China, 2014 07 8-12.
19. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Positive Youth Development (PYD) relation to positive and negative psychological outcomes*. Presentation in 4th Lithuanian Psychology congress, Kaunas, Lithuania, 2014 05 9-11.
20. Kaniušonytė, G., Žukauskienė, R., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Relationship between family context and PYD indicators*. Presentation in Young Psychology researchers conference, Vilnius, Lithuania, 2014 04 25.

Other scientific publications:

1. Žukauskienė, R., Truskauskaitė Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Crocetti, E. (2017). How do Lithuanian adolescents address identity questions? A four-wave longitudinal study on change and stability in identity styles. *European Journal of Developmental Psychology*. doi :10.1080/17405629.2017.1285762
2. Žukauskienė, R., Malinauskienė, O., Kaniušonytė, G. (2017). Tapatumo procesų ir nerimastingumo/depresiškumo sąsajos bei jas moderuojantys veiksniai tapumo suaugusiu periode. *Psichologija*, 54, 72-86. doi:10.15388/Psichol.2016.54.10347
3. Vosylis, R., Kaniušonytė, G., Raižienė, S. (2015). *What Does It Mean to Be an Adult? Perceptions of adulthood among Lithuanian emerging adults* In: R. Žukauskienė (Ed.), *Emerging adulthood in a European context* (pp. 54-79). NY: Routledge.

Other papers presented at scientific conferences:

1. Huey, M., Laursen, B., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Truskauskaitė-Kunevičienė, I. *Loneliness Mediates the Longitudinal Association between Parent Psychological Control and Susceptibility to Peer Pressure*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
2. Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Kaniušonytė, G., Kajokienė, I., Žukauskienė, R. *The development of intentional self-regulation in Positive Youth Development intervention settings: Parallel processes analysis*. Poster in 2017 SRCD biennial meeting, Austin, USA, 2017 04 6-8.
3. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity Styles and Emotional/Behavioral Problems in Adolescence: A Longitudinal Perspective*. Symposia presentation in 14th biennial conference of the European Association for research on adolescence, Cadiz, Spain, 2016 09 16-19.
4. Malinauskienė, O., Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G. *Identity styles changes over one year in adolescence: Age and gender differences*. Poster in International Congress of Psychology, Yokohama, Japan, 2016 07 24-29.
5. Crocetti, E., Moscatelli, S., Kaniušonytė, G., Branje, S., Rubini, M., Žukauskienė, R. *Morality, sociability, and competence as psychosocial resources to cope with adolescent developmental contexts: A longitudinal study*. Symposia presentation in 24th Biennial Meeting of the International Society for the Study of Behavioral Development, Vilnius, Lithuania, 2016 07 10-14.
6. Žukauskienė, R., Kaniušonytė, G., Malinauskienė, O. *Parental rejection and adolescent susceptibility to peer influence: The mediating role of loneliness*. Poster in 2015 17th European Conference on Developmental Psychology, Braga, Portugal, 2015 09 8-12.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Goda Kaniušonytė was born in 1985, September 23rd in Panevėžys. In 2003 she graduated Vilnius Salininkai high school (now Vilnius Salininkai gymnasium). In 2007 she received bachelor's degree in Psychology and in 2009 received master's degree in organizational psychology from Vilnius University. Between 2013 and 2017 she was a doctoral student in a joint program of Mykolas Romeris University, Vytautas Magnus University, and University of Cordoba. In 2016 she did her internship in University of Cambridge.

Research interests: youth development and parenting.

Kaniušonytė, Goda

OPTIMALUS PAAUGLIŲ PSICHOSOCIALINIS FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS TĖVŲ ELGESYS: RAIDOS TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO MECHANIZMAI: DAKTARO DISERTACIJA. – VILNIUS: MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS, 2017.

Bibliogr. 102-123, 181-191 psl.

ISBN 978-9955-19-873-4 (internete)

ISBN 978-9955-19-874-1 (spausdintinis)

Pozityvios jaunimo raidos modelis tai 21 a. pradžioje atsiradusi ir vis aktualesnė raidos mokslo perspektyva, apimanti paauglių raidos koncepcinį modelį, optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sampratą ir pabrėžiantis paauglių supančios aplinkos, tokios kaip šeima, svarbą. Atliktas tyrimas papildė pozityvios jaunimo raidos teorinę perspektyvą keliais aspektais. Pirma, nustatyta, kad optimalus psichosocialinis funkcionavimas ketverių metų bėgyje kinta salyginai nestipriai, o pačius paauglius galima susikirstyti į aukšto, vidutinio ir žemo psichosocialinio funkcionavimo lygio grupes. Antra, optimalus psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti didesnę prisidėjimą prie savo, šeimos ir bendruomenės gerovės. Trečia, tikrinant abipusias sąsajas tarp suvokto tėvų elgesio (psichologinė kontrolė, elgesio kontrolė ir autonomiją palaikantis elgesys) ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo, rasta, kad tik paauglių psichosocialinis funkcionavimas leidžia numatyti suvokto tėvų elgesio pokytį, ir ne atvirkščiai. Ketvirta, pirmą kartą buvo išskirtos paauglių grupės pasižyminčios skirtingu kintančio tėvų elgesio suvokimu. Holistinė suvokto tėvų elgesio ir optimalaus psichosocialinio funkcionavimo sąsajų analizė atskleidė, kad aukštu psichosocialiniu funkcionavimu pasižymintys paaugliai suvokia savo tėvus, kaip labiau palaikančius autonomiją, adekvačiau kontroliuojančius jų elgesį ir mažiau taikančius psichologinę kontrolę, o žemu psichosocialiniu funkcionavimu pasižymintys paaugliai, atvirkščiai, suvokia savo tėvus, kaip mažiau palaikančius autonomiją, mažiau kontroliuojančius jų elgesį ir labiau taikančius psichologinę kontrolę.

Positive youth development (PYD) is strengths-based model focused on the main assumption that the youth possess particular strengths and have potential for healthy successful development. PYD perspective includes the conceptual model of adolescent development and emphasizes the importance of the adolescents contexts, such as the family. The study contributes to the theoretical perspective of positive youth development in several aspects. First, results showed that over the course of a four-year period positive youth development changes relatively little, and the adolescents can be described as having high, medium and low positive youth development. Second, positive youth development positively predicts higher contribution to self, family and community. Thirdly, in examining the bidirectional relationships between perceived parental behavior (psychological control, behavioral control and autonomy support) and positive youth development, it has been found that only positive youth development predicts the change of perceived parental behavior, and not vice versa. Finally, for the first time different groups of changing perceived parental behavior were identified. A holistic analysis of the relationship between perceived parent behavior and positive youth development revealed that adolescents with high positive youth development perceive their parents as more supportive, adequately controlling their behavior and using less psychological control, while low positive youth development adolescents, in contrary, perceive their parents, as less supportive, less controlling their behavior and using more psychological control.

Goda Kaniušonytė

OPTIMALUS PAAUGLIŲ PSICHOSOCIALINIS FUNKCIONAVIMAS IR SUVOKTAS TĖVŲ
ELGESYS: RAIDOS TRAJEKTORIJOS IR POKYČIO MECHANIZMAI

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, psichologija (06 S)

ISBN 978-9955-19-873-4 (internete)

ISBN 978-9955-19-874-1 (spausdintinis)

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas roffice@mruni.eu

Tiražas 20 egz. Užsakymo Nr. 14004

Parengė spaudai UAB „Baltic Printing House“

Svajonės g. 40, LT-94101, Klaipėda

www.balticprinting.com

Maketavo Karolis Simaitis

Spausdino UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g, 13B, Vilnius

www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt